

IVAN MEŠTROVIĆ

GOSPA OD ANĐELA – MAUZOLEJ OBITELJI RAČIĆ U CAVTATU

HRVATSKA AKADEMIJA
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

GLIPTOTEKA

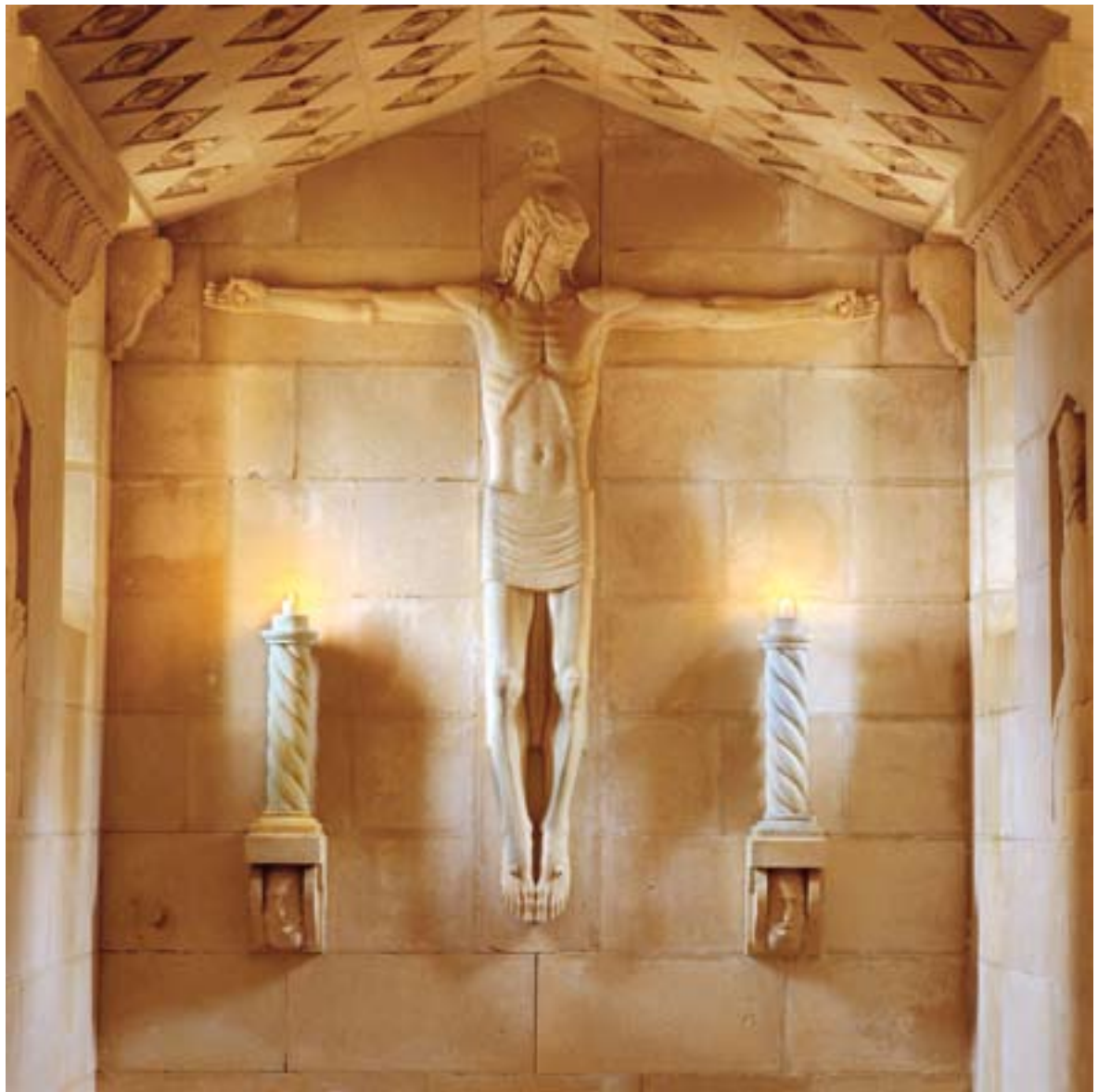

GOSPA OD ANĐELÂ – MAUZOLEJ OBITELJI RAČIĆ U CAVTATU

Obilježavajući 125. godišnjicu rođenja Ivana Meštrovića, Gliptoteka HAZU, u suradnji s Muzejima Ivana Meštrovića: Atelijerom Meštrović iz Zagreba i Galerijom Meštrović iz Splita, priredila je izložbu posvećenu Meštrovićevu jedinstvenom arhitektonsko-skulptorskom djelu – mauzoleju obitelji Račić u Cavtatu. Grobna kapela tragično preminule obitelji cavtatskoga brodovlasnika Iva Račića podignuta je usred groblja na brežuljku ponad Cavtata i posvećena je Gospi od anđelâ. Na projektu je Meštrović, zajedno sa suradnicima, radio od 1920. do kraja 1922. godine. Kako oba muzeja u svom fundusu čuvaju tzv. radni materijal koji je prethodio samoj gradnji obiteljske grobnice Račićevih, odlučili smo ga objediniti i prvi put izložiti.

Izložba se sastoji od četiri dijela. U prvom, uvodnom izložena su dva Meštrovićeva portreta Marije Banac, rođ. Račić, zbog koje je mauzolej nastao, te njezina pisma iz vremena kad se intenzivno družila s Meštrovićem i njegovom prvom suprugom, Ružom, te korespondencija Ivana Meštrovića s Mišom Kolinom i Božom Bancem, izvršiteljima oporuke Marijine majke Mare Račić koja je zaviještala dio imovine za gradnju grobne kapele svoje obitelji. U drugom su dijelu prvobitne skice grobne kapele, traženja rješenja: crteži interijera i eksterijera te pojedinih reljefa i skulptura, kopije arhitektonskih nacрта te nekoliko skica u gipsu malih dimenzija. U trećem su pak izvorni gipsani modeli arhitektonske plastike mauzoleja po kojima su klesani reljefi u kamenu. Dijaprojeksija realiziranog mauzoleja *in situ* sadržaj je četvrtoga, posljednjeg dijela izložbe.

Željeli smo istaknuti ono što sam

autor nije namijenio izlaganju – radni materijal koji otkriva složenost procesa nastanka grobne kapele Račićevih i skrenuti pozornost na to kako je Meštroviću svaka faza bila jednako važna i kako joj je ozbiljno i studiozno pristupao. Izloženi materijal u vrijeme gradnje mauzoleja nalazio se u majstorovu atelijeru na Lapadu kraj Dubrovnika. Ovom smo izložbom također nastojali evocirati atmosferu toga Meštrovićeva privremenog atelijera izgrađenog od grubih dasaka, tik uz more, gdje je Meštrović zajedno s pomoćnicima radio pune dvije godine.

Naglasak izložbe stavljen je na gipsane modele arhitektonske plastike koja je izložena u svojoj izvornosti. Ti su originali najbliži Meštrovićevoj ruci i služili su kao predložak za kamenu i brončanu plastiku mauzoleja. Prema tim gipsanim modelima Meštrovićevi su suradnici (kipari i klesari) klesali reljefe u kamenu, a nekoliko (manji broj) izlili u broncu. Oni nas upućuju na kreativne faze nastanka obiteljske grobnice Račićevih u izrazito složenome radnom procesu.

Gipsani modeli arhitektonske plastike mauzoleja već se šezdesetak godina nalaze u čuvaonicama Gliptoteke HAZU. Naime, u razdoblju od 1946. do 1949. u više su navrata u Gliptoteku dopremani brojni gipsani odljevi Meštrovićevih radova iz njegovih ugroženih atelijerskih prostora u kojima su se dotad nalazili i tako su spašeni od propadanja. Vlasništvo su nasljednika Ivana Meštrovića i u Gliptoteci imaju status pohrane.

Gipsani modeli zanimljivi su i kao dio cjeline i kao pojedinačna djela, a svojom kvalitetom zaslužuju zadivljene

pogleda današnjih posjetitelja. Reljefi su nepoznati široj javnosti jer nisu bili izlagani na Meštrovićevim izložbama.

Cavtatski mauzolej prvo je Meštrovićevo izvedeno arhitektonsko djelo. Premda prvo, izuzetno je uspjelo i mnogi ga teoretičari smatraju fascinantnim spojem arhitekture i skulpture.

Meštrović je za cavtatski mauzolej dobio svjetsko priznanje – Veliku nagradu (*Grand Prix*) na Međunarodnoj izložbi moderne industrijske i dekorativne umjetnosti (*Exposition Internationale des Arts Decoratifs et Industriels Modernes*) u Parizu 1925. godine². Osim Meštroviću, Veliku je nagradu međunarodni žiri dodijelio još nekolicini izlagača iz Hrvatske – Viktoru Kovačiću, Vladimiru Beciću i Jozi Kljakoviću. Bilo je to veliko priznanje s obzirom na ugled i važnost izložbe, na kojoj je izlagala onodobna svjetska umjetnička elita i gdje je stil *art déco* doživio svoj veliki trijumf.

Grobna kapela Račićevih jedinstveni je spoj arhitekture i plastike; prepun simbolike, ikonografski zanimljiv s gledišta kršćanstva, ali i zbog osobnog iskustva autora i njegovih osjećaja prema konkretnim ljudima. Jer iza svega je dirljivo prijateljstvo autora s Marijom Banac i njegovo suosjećanje s tragičnom sudbinom svih članova obitelji koji su skončali u nepune dvije godine.³ S kojeg god motrišta pisali o grobnici, bilo stilskog bilo ikonografskog, ona je bogat i nepresušan izvor, vrelo povijesne tradicije koju Meštrović na originalan način spaja sa suvremenim duhom dvadesetih godina 20. stoljeća. No krenimo redom izloženih eksponata.

ARHITEKTONSKI NACRTI, CRTEŽI, SKICE, RELJEFI

Meštrović je u cavtatskom mauzoleju spojio svoj kiparski i graditeljski talent i stvorio osebujnu arhitektonsko-skulptorsku cjelinu. Prva ideja koja objedinjuje te dvije grane umjetnosti potječe od njegova Vidovdanskog hrama, nerealiziranog projekta započetog u Parizu 1908. godine. I Vidovdanski hram i grobna kapela Račićevih u Cavtatu inspirirani su tradicionalnom arhitekturom antičkih mauzoleja, točnije mauzolejom cara Dioklecijana u Splitu. Ali s posve drukčijim predznakom. Nerealizirani Vidovdanski hram, koji Meštrović posvećuje nacionalnom mitu, megalomanski je projekt, dok je cavtatski mauzolej posvećen jednoj obitelji, dakle intimno ostvarenje s mjerom, koje se izvanredno uklopilo u ambijent maloga cavtatskoga groblja.

Originalni su arhitektonski nacrti na pauspapiru izgubljeni, te smo izložili nesignirane nacрте na ozalidu, koji se čuvaju u Atelijeru Meštrović u Zagrebu.

Na položajnom nacrtu (kat. br. 28) ucrtan je tlocrt cavtatskoga groblja sa srednjovjekovnom grobnom kapelom sv. Roka (koja je srušena), te tlocrt novog mauzoleja koji se svojim dimenzijama skladno uklopilo u okoliš.

Promatrajući arhitektonske nacрте samog mauzoleja, nameće nam se jednostavnost njegova prostornoga koncepta. Centralna građevina u obliku oktogona s upisanim križem, čije stranice tvore kapele, nadsvođena je stepenastom kupolom s lanternom.

Na arhitektonskom presjeku kupole

¹ Gipsani odljevi (262 djela), uključujući i spomeničku plastiku, u više su navrata od ljeta 1946. do jeseni 1949. dopremani u Gipsoteku u Medvedgradskoj (današnju Gliptoteku) s ciljem da se ugrožena Meštrovićeva djela spase iz derutnih i oštećenih prostora u kojima su se dotad nalazila. Djela su dopremljena iz Meštrovićeva atelijera na Josipovcu 5 i tavanskog prostora u Ilici 12 kao i iz Atelijera u Mletačkoj. Posljednji veliki prijevoz obavljen je u siječnju 1949. Radilo se o 109 gipsanih odljeva i jednoj brončanoj skulpturi, a koje su također bile ugrožene zbog prokišnjavanja krovništa u zgradi Meštrovićeva atelijera u Ilici 12. S tom posljednjom velikom pošiljkom u Gliptoteku su stigli i gipsani modeli za mauzolej obitelji Račić u Cavtatu, gdje se čuvaju do današnjeg dana. (Podaci iz teksta Kličinović, Božena: *Gipsani odljevi Ivana Meštrovića u Gliptoteci HAZU u Zagrebu – kronologija pohrane*, Muzeologija, br. 36., MDC, Zagreb, 1999., str. 93 – 97)

² Čiković, Stevan: *Nagrade naših izlagača. Pred kraj pariške izložbe, Vreme*, Beograd, 5/1925., 1378, 20. X. 1925., str. 3

³ Brat i sestra (Edi i Marija) umrli su od španjolske gripe u Rimu 1918. uoči bratova vjenčanja. Iste godine umire i otac Ive, a godinu dana kasnije i majka Mara (Marija).

(kat. br. 32) odčitavamo njezinu konstrukciju od stepenasto položenih kamenih blokova. Taj tip kupole kasnije se pojavljuje i u drugim Meštrovićevim projektima.

Posebno su nam zanimljivi originalni arhitektonski crteži eksterijera mauzoleja rađeni Meštrovićevom rukom. Skice se razlikuju od realiziranog stanja i zbog toga su posebno zanimljive.

Na crtežu olovkom – studiji za mauzolej (kat. br. 6) zabilježena je prvobitna ideja mauzoleja koja se uvelike razlikuje od realiziranog stanja. Tlocrt mauzoleja zamišljen je četvrtasto poput cele antičkoga hrama s impozantnim pročeljem, na kojemu su sa strane po dva pilona.

Na pročelju su i prostrane niše u koje smješta velike skulpture anđela u pozi oranta (lat. *orans* – onaj koji moli).

Među prvim skicama je ona u olovci (kat. br. 5) koja prikazuje stepenastu kupolu što leži na stupovima u obliku anđela (rješenje anđela blisko je konačnom rješenju anđela karijatida na trijemu izvedenog mauzoleja).

Crtež pročelja u laviranom tušu (kat. br. 11), iako mnogo bliži konačnom rješenju, uvelike se od njega razlikuje. Kupola je bez lanterne i brončanog anđela na njezinu vrhu, kojega je na ovom crtežu smjestio na vrh portika. Površinu mauzoleja prekriva kamenim blokovima, dolje bunjastim, a pri vrhu glatkim. Ideja nije izvedena, ali upućuje na to da je Meštrovića zanimao

kontrast glatkoga i bunjastoga kamena na fasadi i da je to istraživao. U ovoj varijanti nije zamišljen friz koji teče oko cijele građevine jer se glavna vizualna igra zasniva na kontrastu obradbe površine kamenih blokova.

Na nekoliko crteža Meštrović razrađuje portik mauzoleja. Na već spomenutoj skici u olovci (kat. br. 6) zamislio je dvije velike figure anđela, koje smješta u niše na pročelju, dakle na prvobitnoj skici nema anđela karijatida koje drže timpanon portika.

Studija glavnog ulaza (kat. br. 9) prikaz je prve verzije anđela karijatida s rukama u pozi oranta, dok kapitel leži na podignutim krilima anđela.

Na drugoj studiji (kat. br. 8) razrađuje kapitele s anđeoskim glavama i veliku figuru anđela, koju je prvobitno zamislio za vrh timpanona portika. Skica toga anđela uvelike se razlikuje od realiziranoga klečećeg anđela u bronci, kojeg smješta na vrh kupole. Zanimljiva je skica pročelja na crtežu (kat. br. 13) gdje umjesto anđela karijatida ucrtava dva zvona na lopici, koja slobodno vise sa svake strane ulaza. No izvedeno rješenje s dva velika anđela na ulazu u portik kao prvi susret s mauzolejom svakako se doima jače.

Figura anđela karijatide u gipsu (za portik) nije pohranjena u Gliptoteci, već je vlasništvo obitelji Lasić iz Dubrovnika. Smještena je u predvorje renesansnoga Gundulićeva ljetnikovca na Lapadu, dostojan ambijent njezinoj ljepoti⁴. Zbog velikih dimenzija i lošeg stanja gipsa nagriženog vlagom i solju, njezin transport u Zagreb nije bio moguć. No ostaje nam fotografija *in situ* smirenih anđela s

Pročelje mauzoleja obitelji Račić

Žrtveni jaganjac (detalj vanjskog friza ispod kupole)

prekriženim rukama na prsima, čija ukrižena krila pridržavaju kapitel. Anđeoska tijela stupovi (s presjekom u obliku latica cvijeta) svojom tektoničnošću i simetrijom asociraju na antičku skulptorsku plastiku, vječnu Meštrovićevu inspiraciju.

Ali zato imamo malu skicu u gipsu anđela karijatide, visina 22 cm (kat. br. 3) – svježe izmodelirana skica, sumarno riješene površine, koja posebno upozorava na jak utjecaj arhajske skulpture na Meštrovićev rad.

Izložen je i gipsani model detalja vanjskog friza (kat. br. 35), koji teče oko cijelog mauzoleja i smješten je ispod kupole. Motiv jaganjca s krilima (žrtveni jaganjac) ponavlja se i niže duž cijeloga vanjskog friza, a između su stilizirane palmete. Friz teče s lijeve i s desne strane mauzoleja i spaja se u centralnoj osi iznad ulaza; na izloženom reljefu jaganjci se susreću i mimoilaze nastavljajući svoj put. Glave jaganjaca u torziji od 180 stupnjeva u odnosu na

tijelo pridonose posebnoj eleganciji i dekorativnosti friza, koji svako malo prekidaju trodimenzionalne ovnujske glave koje se često javljaju u antičkoj arhitekturi. Zanimljiva je stilizacija runa jaganjca koja je svedena samo na jedan niz sastavljen od malih spirala, tek kao naznaka.

Cijeli mauzolej, njegov interijer i eksterijer dosljedno su izvedeni u bijelom bračkom kamenu. Kao kontrast snježno bijelom mauzoleju tri su djela izlivena u bronci: vratnice, zvono i kip anđela na vrhu kupole.

Dvokrilna brončana vrata, koja nas uvode u unutrašnjost mauzoleja, prekrivena su reljefima, koji puni simbolike i značenja predstavljaju zaokružen univerzum za sebe.

Na izloženom gipsanom modelu brončanih vratnica (kat. br. 36) jasnije možemo iščitati prizore jer mrka boja bronce otežava njihovo gledanje. Isto tako možemo vidjeti kako se

⁴ Figura je direktno iz Meštrovićeva atelijera na Lapađu brodom dopremljena u Ljetnikovac u Gružu kao autorov poklon obitelji Kesterčanek. Buduća Meštrovićeva supruga Olga Kesterčanek živjela je s bratom i njegovom obitelji u Ljetnikovcu i zajedno sa šogoricom vodila ljekarnu smještenu u orsanu Gundulićeva Ljetnikovca. U doba kad je radio na mauzoleju, Meštrović je upoznao Olgu.

Skica anđela karijatida (za portik)

Meštrović služio specifičnom tehnikom urezivanja.⁵

Na vratnicama su simetrično postavljene likovi četiriju svetaca (Ćiril i Metod, Grgur Ninski i sv. Sava) sa svojim imenima na glagoljici. Najviše se doima ornamentalni friz koji teče uz rub vratnica. Između stiliziranih palmeta pojavljuju se medaljoni, u kojima su naizmjenice smjenjuju 12 znakova zodijaka s glavama dvanaestorice apostola. Ispod likova svetaca ikonografski je zanimljiv prizor jaganjca zarobljenog, opletenog zmijom – što simbolizira “neizbježnu borbu dobrote sa mišlju”⁶.

Uz vratnice ide i brončani ključ, koji je izgubljen. Na izložbi se ipak može vidjeti model ključa u gipsu (kat. br. 37). Na njemu je urezana glavica anđela s prepletenim krilima. Glava kerubina s prekrštenim krilima pojavljuje se po cijelom mauzoleju i njegov je zaštitni znak. Omiljeni motiv koji je Meštrović rabio i u drugim projektima (primjerice: drveni luster s motivom anđeoskih glavicica s prekrštenim krilima u halu

svoje kuće u Mletačkoj ulici u Zagrebu). No o motivu anđeoskih glavicica poslije nešto više.

INTERIJER

Čim uđete u kapelu, oči se podižu prema kupoli obasjanoj svjetlošću, a 136 kasetica s anđeoskim glavicama “lebde” svodom stvarajući fascinantnu igru svjetla i sjene.

Na izložbi je šest kasetica s anđeoskim glavama (šest osnovnih tipova anđeoskih glava), koje čine ornamentalni dio arhitektonske plastike kupole mauzoleja (kat. br. 38, 39, 40, 41, 42, 43). Meštrović je u debele gipsane kvadratne ploče doslovno urezivao reljef. Tom tehnikom postigao je oštrinu rubova i geometričnost forme koju zatvara u kvadratni oblik kasete. *Art déco* volio je formu kasetica i njezinu geometričnost (koju je baštiniio od kubizma, a i od antičke arhitekture), a motiv anđeoskih glavicica s preklopljenim krilima (kerubini) čest je u renesansi i baroku. Osobito je čest kao ukrasni dio arhitekture oltara.

U samom Cavtatu, u franjevačkoj crkvi nalazi se poliptih sv. Mihaela, kojeg je naslikao dubrovački renesansni slikar Vicko Lovrin (1509. – 1510.). Centralni lik poliptiha je arkandeo Mihael u zlatnom oklopu. Kao dio arhitekture poliptiha pojavljuju se drvene i oslikane anđeoske glavice s prekrštenim krilima. Isti motiv Meštrović ponavlja na kasetama kupole mauzoleja obitelji Račić, što upućuje na autorovo kreativno spajanje bogatoga kulturnog naslijeđa podneblja (antika, renesansa) s duhom modernog vremena. Sintezom staroga i novoga stvorio je zaista fascinantnu kupolu anđeoske ljepote.

Anđeli s dušama pokojnika

Prostorom mauzoleja u Cavtatu dominiraju četiri gorostasna anđela koji nose duše pokojnika. Figure anđela u dubokom reljefu aplicirane su na stranice osmerokuta mauzoleja, na mjestima gdje kupola liježe na donji dio građevine (pandatifi), a i svaki anđeo se nalazi točno iznad kriptnog prostora u koji su uzidana tijela pokojnika. Dakle postavljeni su na strateškim mjestima, ističući arhitektonsku važnost mjesta i

Ključ mauzoleja obitelji Račić

Kasetica s anđeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)

mjesta gdje leže tijela pokojnika.

Vrlo je lirski prikazano uzlijetanje anđela s dušama k nebu. Ljudske su duše prikazane poput male djece u naručju svojih zaštitnika, s čijih se lica čita empatija i ljubav.

Tektoničnost kompozicije snaglašena simetrijom; predimenzionirani valjak tijela poput stupa i obradba površine bez i jednog nabora draperije ili detalja – dok se na krilima razvija fina plitka ornamentika. Svoju je inspiraciju Meštrović našao u umjetnosti starog Egipta. To je vrijeme otkrića Tutankamonove grobnice i egipatska je umjetnost sa svojom plitkom specifičnom ornamentikom imala veliki utjecaj na novi stil dvadesetih godina 20. stoljeća.

Na gipsanom modelu (kat. br. 46) ornament na krilima nije izmodeliran, već je samo ucrtan olovkom kao predložak po kojemu će ga klesari prenijeti u kamen.

Kapela s oltarom Gospe od anđela

Kako je intencija izložbe predočiti radni proces nastanka cavtatskog mauzoleja, primjer glavnog oltara posebno je eksplicitan. Crtež u laviranom tušu glavnog oltara (kat. br. 16) prikazuje početnu zamisao kipa Bogorodice s djetetom kao i rješenje kapele koje se razlikuje od izvedenog stanja. Na spomenutom crtežu kip Gospe posve je drukčije zamišljen. Rezan je do koljena, a Gospa i dijete zauzimaju strogo simetričnu pozu dvaju oranta. Sačuvana je i studija Gospe s djetetom, sepija na kartonu (kat. br. 18) i zaista je šteta što je autor od nje odustao jer bi njezina jednostavnija i čišća kompozicija bila dominantna

Anđeo s dušom pokojnika

centralna točka cijele kapele. Izvedeni je pak kip Bogorodice s prekriženim nogama i igrom ruku previše dinamičan za taj prostor i previsok za kapelu (glavom ulazi u prostor svoda kapele, što smeta) i sve vrvi od usitnjenih detalja bez dominantnoga centralnog volumena.

Gospa s djetetom (kat. br. 48) jedini je trodimenzionalni kip u interijeru, a okružen je brojnim reljefima. Visok stupanj stilizacije i sumarne, gotovo apstrahirane forme tijela tvore zatvoreni volumen. Upečatljiv je Gospin osmijeh analogan osmijehu s

⁵ U posebno lijevane deblje gipsane ploče urezuje se reljef (slično kao u drvetu). Već je 1913. godine Meštrović urezivao u gipsu reljefe s religioznom tematikom.

⁶ Lukša s Orsana (dr. Ernest Katić): *Meštrovićev mauzolej u Cavtatu*, Nova Evropa, VI, br. 7, 1. studenoga 1922., str. 201 – 206

arhajskih grčkih skulptura. Jedna je u nizu brojnih varijanti istog motiva s kojim se Meštrović bavio tih godina.

Na već spomenutom crtežu drukčije je riješen i svod kapele, zamišljen je ravno, dok je u konačnoj izvedbi dvoslivan, a nedostaje i red kasete s anđeoskim glavama iznad reljefa anđela svirača.

Oplakivanje (reljef s menze oltara; kat. br. 49). I ovom se temom Meštrović godinama bavio. U Gliptoteci se čuva reljef u gipsu "Skidanje s križa" iz 1913. godine, gotovo iste kompozicije. Naime, kompozicija "Skidanje s križa" prva je varijanta te teme, druga je drveni reljef "Skidanja s križa", izrezbaren u drvu 1917. godine, znatno mekših linija.

Kameni reljef "Oplakivanje" s glavnog oltara cavtatskog mauzoleja direktno

se nastavlja na dva spomenuta reljefa i njihova je verzija. Cavtatski reljef samo je nešto pročišćeniji – oslobođen jakih emocija i dakako smireniji. Naime, secesijsku ekspresiju zamijenila je liričnost i "ohlađenost" *art déco*a. Zanimljiv je detalj kako je mrtvi Krist elegantno prekrizio noge i kako iskrenuto stopalo u donjem lijevom uglu drži kompoziciju. Meštrović se prilično odmaknuo od realističnog prikaza mrtvog tijela na račun efektnog prikaza i elegancije. Izrazito plitak i rafiniran, reljef "Oplakivanje" u oltarnoj kapeli dovoljno se ne ističe, a i svjetlo ga dovoljno ne obasjava.

Od svih reljefa u kapeli glavnog oltara najjače se doimaju reljefi anđela svirača, postavljeni bočno od oltara, po tri sa svake strane, koji ikonografski prate lik Gospe s djetetom. Proces nastanka reljefa možemo pratiti od

prvobitnih skica na papiru, preko male izmodelirane skice u gipsu do gipsanih modela.

Četiri izložena crteža – skice anđela s glazbalima prethodile su reljefima. Na crtežima (kat. br. 23, 22, 7, 21) Meštrović razrađuje motiv od prvotne skice, preko detalja do smještanja anđela u arhitektonski okvir.

Dragulj izložbe je skica reljefa anđela svirača u gipsu malih dimenzija (v. 17,4 cm, kat. br. 4) – rijetka je jer se malo takvih skica sačuvalo.

Anđeo s frulom u bronci (iz 1918.) iz Moderne galerije u Zagrebu poslužio je kao prototip za cavtatske anđele svirače. To je isti tip anđela efeba koji muzicira u identičnoj pozi. Meštrović je za Cavtat izradio šest različitih verzija anđela, a svaki anđeo svira drugi

Opis fotografije

instrument (violinu, flautu, mijeh, harfu, gitaru, frulu).

Reljefi anđela svirača (kat. br. 50, 51, 52) dublji su, urezani u površinu, oštih rubova koji stvaraju jake kontraste svijetla i sjene, te se nježne meke linije anđeoskih tijela ističu na zatamnjenoj pozadini. Nježne melodiozne linije mekih tijela efeba⁸ posebno su graciozne u svojim pozama i igri nogu što utjelovljuje vrhunac art décoovske stilstike – dopadljivost, eleganciju i putenost mladih muških aktova.

Iako su anđeli, zrače erosom, gotovo frivolnošću, pogotovo igrom udova kao u figurama plesačica koje je *art déco* tako volio prikazivati.

Na antičkim sarkofazima česti su prikazi erota iz zagrobnog života. A rimski sarkofazi iz Solina i splitske okolice Meštroviću su bili dostupni dok je izučavao zanat u Bilinićevoj klesarskoj radionici u Splitu.

Cijela kapela glavnog oltara zbog velikog broja reljefa odaje dojam

⁷ Gipsani reljef "Skidanje s križa" nastao je u Beogradu 1913. kada Meštrović počinje raditi djela religiozne tematike. Reljef je zanimljiv i po specifičnoj tehnici urezivanja u gipsanu ploču, koju tada rabi prvi put.

⁸ "Horovi efeba, mladića u kojima se tek budi život", kako ih opisuje Lukša s Orsana (dr. Ernest Katić): *Meštrovićev mauzolej u Cavtatu*, Nova Evropa, VI., br. 7, 1. studenoga 1922., str. 203.

Anđeli svirači (s ornamentom) (za oltarnu nišu)

Skica anđela svirača (za nišu glavnog oltara)

prenatranosti – prisustvo *horor vacui*. Meštrović je htio vizualno produbiti prostor iza oltara pomoću tri reda kvadratnih kasetata s anđeoskim glavama koje su u jakom skraćanju – no toliko ih je kratko u perspektivi da su stvorili nemir. Ti kvadrati u prejakom skraćanju vizualno se miješaju s romboidnim kasetama dvoslovnoga krova cijele grobne kapele. Prekrasan motiv para golubova⁹ (kat. br. 55) na prelomljenoj kaseti gubi se u mnoštvu kasetata s anđeoskim glavama.

Svu tu “gužvu” začudo umiruju predimenzionirani tordirani svijećnjaci na konzolama – po tri sa svake strane kapele, znači šest jakih vertikala koje flankiraju i osvjetljavaju glavni oltar. Svijećnjaci na konzolama u obliku anđeoskih glava (kat. br. 56 i 57) mala

su remek-djela unutar mauzoleja, uporabni predmeti koje je Meštrović oblikovao kao skulpture. Osim šest svijećnjaka u kapeli glavnog oltara, u bočnim se kapelama nalaze još po dva svijećnjaka – za svakog pokojnika jedna svijeća, jedno svjetlo. Ikonografski i oblikovno savršeno izvedeno.

Ako bolje pogledamo te brižne i zabrinute anđeoske glave, morfologiju očiju ili liniju usana, uočit ćemo direktan Meštrovićev rukopis. Konzole su Meštrovićev autograf, što se ne bi moglo reći za sve reljefe u mauzoleju.

Kapela sv. Roka

Na mjestu mauzoleja nalazila se srednjovjekovna grobna kapelica sv. Roka, zaštitnika Cavtata. U spomen srušene kapelice Meštrović je bočnu

kapelu mauzoleja posvetio sv. Roku, zaštitniku bolesnih.

Centralno mjesto na frontalnom zidu kapele zauzima Meštrovićevo vrhunsko djelo – reljef sv. Roka (kat. br. 58). Liku muževnog sveca dao je svoje crte lica¹⁰, a pas koji mu liže rane zapravo je prikaz autorova omiljenog psa.¹¹ U prvom planu reljefa figura je psa kojeg obasjava i ističe svjetlo što pada iz bočnih, uskih prozora kapele. Prikazan je u anatomski nemogućoj pozi (distorzija tijela i glave od 180 stupnjeva). Jakim lomom tijela psa pojačao je dekorativnost i eleganciju reljefa, što je značajka *art décoa*, kao i česti prikazi fragilnih pasa. A fina, plitka modelacija površine i suptilno riješeni nabori odjeće sveca, kao i njegova poza, zaista su rafinirani. Iako u izvještačenoj pozi sv. Rok sa svojom čuturicom o pasu i markantnom glavom s autoportretnim karakteristikama nimalo nije izgubio od svoje muževnosti. Zaista, neobičan reljef, usudila bi se reći Meštrovićevo remek-djelo.

Ovaj začudni, prelijepi reljef flankira po jedan tordirani svijećnjak na konzoli u obliku anđeoskih glava sa svake strane, o kojima je već bilo riječi i koji su sami po sebi fascinantni. Za razliku od neujednačene i pretrpane kapele glavnog oltara, kapela sv. Roka savršeno je izbalansirana u svojoj pročišćenosti i jednostavnosti.

PORTRETI POKOJNIKA

U kapeli sv. Roka na bočnim zidovima su i portreti oca Iva Račića (kat. br. 61) i sina Edija (kat. br. 63). Dok su ženski portreti Marije Banac (kat. br. 60) i njezine majke Mare Račić (kat. br. 62)

Konzola u obliku anđeoske glave za svijećnjak (u oltarnoj kapeli, kapeli sv. Roka i kapeli Rospetoga Krista)

smješteni u kapeli Raspetoga Krista. U plitkom reljefu, uzidani u bočne zidove kapela diskretno se uklapaju u cjelinu i ne privlače pažnju s dominantnijih i mnogo bolje riješenih partija.

Na izloženim gipsanim modelima vidljiva je prilično shematska izvedba, očito portreti nisu na razini ostalih Meštrovićevih djela. Iz autorovih pisama koja se čuvaju u arhivi Atelijera Meštrović u Zagrebu¹², može se

Sv. Rok (reljef u kapeli sv. Roka)

zaključiti da Meštroviću ponestaje motivacije i sredstava i da “odrađuje” narudžbu do kraja. Rad na mauzoleju neplanirano se otegnuo na pune dvije godine i Meštrović je dosta. Rad na portretima prepustio je svojim suradnicima.

U članku o Meštrovićevim pomagačima na mauzoleju objavljenom u dubrovačkom listu “Narodna svijest” iz 1922. decidirano je navedeno da su portrete pokojnika “izdjelali Talijani: gg. Ardini, Baroffeti, Grassi”. Autor članka spominje četvoricu hrvatskih kipara koji su radili na projektu i navodi koji je od njih što isklesao. To su: Juraj Škarpa, Šimun Dujmović, Živko Lukić i Lovro Roguljić.¹³

Od njih četvorice Živko (Živojin) Lukić i Juraj Škarpa uspjeli su se otrgnuti jakom Meštrovićevu utjecaju i stvoriti svoj vlastiti likovni izraz, što s obzirom na zaradni Meštrovićev talent nije bilo lako.

Svi portreti pokojnika su melankolični, pognutih glava i stisnutih, koso postavljenih očiju bez zjenica. Već pripadaju drugom svijetu. Jedino je portret Marije Banac, rođ. Račić (kat. br. 60) načinjen s više pominje i više je “meštrovićevski” od ostalih portreta. Jak mišićav vrat u torziji spram ramena tipična je Meštrovićeva morfologija. Marija čita, a u ruci drži poljski cvjetić identičan onome koji u rukama imaju anđeli s drvenog reljefa “Bogorodice s anđelima” (1917.) iz Kašteleta u Splitu. Bijeli poljski cvjetić ima za autora osobnu, intimnu važnost, koju je opisao u svom autobiografskom romanu “Vatra i opekline”¹⁴ te ga stavlja u ruke samo anđelima i Mariji Banac.

Opis fotografije

⁹ Kasete s motivom para golubova koji su spojeni kljunovima kao da se ljube – simbol je Marije Banac. Meštrović to i navodi u svom romanu “Vatra i opekline”, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998., str. 108.

¹⁰ Rješenje blisko Autoportretu iz 1911. – 1912, Galleria Uffizi, Firenca, Gliptoteka HAZU, Zagreb.

¹¹ Meštrović je na reljefu uvijek ječio svojega psa, kojeg je zbog bolesti morao sam ustrijeliti. (Pismo Mate Meštrovića bratu Tvrtku, objavljeno u pogovoru B. Donata Meštroviću romanu Vatra i opekline, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998., str. 238).

¹² Iscrpno o Meštrovićevim pismima – u tekstu Ljiljane Čerine u istom katalogu.

¹³ O. Frano Jurić: *Naši mladi umjetnici pri izragivanju monumentalnog mauzoleja obitelji I. Račić u Cavtatu*, Narodna svijest, br. 29, Dubrovnik, 1922., str. 2 – 3.

¹⁴ Dok je bolestan ležao u bolnici u Švicarskoj Ružena K. poslala mu je s pismom bijeli poljski cvjetić; “Vatra i opekline”. str. 158

Kapela Raspetoga Krista

Veliki reljef Raspetoga Krista (kat. br. 59) Meštrović je “zakucao” direktno na frontalni zid grobne kapele, prikazavši ga bez križa. Na raspelu i reljefima iz Kašteleta u Splitu Meštrović prikazuje Krista na vrlo ekspresivan način. Dalibor Prančević prepoznao je u njima meštrovićevsku viziju Krista Patienisa – to je mršavi Krist izrazito duge kose komponirane u bičeve koji

se spuštaju niz tijelo.⁵

U Cavtatu se pojavljuje isti prikaz Krista Patienisa, ali nije tako ekspresivan, već mnogo smireniji: melankolično je spustio glavu (u poluprofilu) ovjenčanu krunom bez bodlji – krunom koja je prikazana kao traka za kosu u obliku pletera koji se dekorativno ovija oko glave. Pramenovi duge kose spleteni su u pletenice koje također, ali znatno

Raspelo (reljef u kapeli Raspetoga Krista)

blaže, asociraju na bičeve – atribute Kristove muke.

Sačuvan je i crtež kapele s raspjećem u tušu, olovci i laviranom tušu (kat. br. 17), na kojem osobito snažno dolazi do izražaja čistoća i ljepota koncepta.

Nažalost nije sačuvan nijedan crtež poda mauzoleja, koji je izrađen u višebojnom kamenu (majstor je upotrijebio pet vrsta kamena) i koji je koloristički kontrast cijelome mauzoleju koji je sav rađen u bijelom mramoru. Na podu su jako stilizirani likova evanđelista, toliko stilizirani da ih se jedva iščitava, uglati su i do krajnjih granica geometrizirani te postaju potpuno dekorativni. A u sredini poda velika je rozeta, pandan kupoli iznad nje.

Marija Banac, draga Meštrova prijateljica, prikazana je u liku golubice na kasetama iznad ulaza, kao i na već spomenutoj prelomljenoj kaseti s parom golubova koji se ljube. Marijina plahost “podsjetila ga je na ponašanje golubice kad je goluban počne snubiti”⁶. Obje kasete izložene su na izložbi (kat. br. 54 i 55).

Zvono

Meštrovićeva potreba da ama baš sve u ovom projektu oblikuje, dizajnira, eksplicitna je na brončanom zvonu. Iako je zvono zbog svoga položaja (visi u otvorenoj lanterni kupole) nedostupno oku posjetitelja, ukrašeno je s tri reljefa (“Navještenje”, “Oplakivanje”, “Uskrsnuće”) i natpisom “SAZNAJ TAJNU LJUBAVI, RIJEŠIT ĆEŠ TAJNU SMRTI I VJEROVAT DA JE ŽIVOT VJEČAN”. Izborom scena na reljefu istaknuta su tri najvažnija trenutka u kršćanskoj ikonografiji, a natpis na

zvonu Meštrovićeva je osobna poruka, intimna misao koja sažima cijeli njegov religiozno-intimni stav. Poruka je ključ za razumijevanje, iščitavanje cijelog projekta grobne kapele u koju je Meštrović ugradio svoju intimu kao i zaista duboku religioznost.

Sačuvana su dva reljefa u gipsu: "Navještenje" (kat. br. 64) i "Oplakivanje" (kat. br. 65). Scena Oplakivanja samo je pojednostavljena varijanta njegova većeg reljefa s antependija glavnog oltara. Dok je intimna scena Navještenja vrlo lirski interpretirana. Dominantan je klečeći lik arkandela Gabrijela na kojemu se ističe grafički riješena kosa, ornament na krilu i oštro urezan mali cvjetić u ruci – isti cvjetić koji drži u ruci Marija Banac u kapeli Raspetoga Krista.

Anđeo orant (kat. br. 66)

Kruna cijelog mauzoleja veliki je brončani kip anđela smještenog na vrhu lanterne. Antički mauzoleji (primjerice mauzolej u Halikarnasu) na vrhu imaju brončane skulpture. A i secesija ih također voli.

Već 1911. godine u srpskom paviljonu Svjetske izložbe u Rimu pojavljuju se dvije velike krilate brončane figure koje su postavljene na vrh dviju manjih kupola¹⁷. Isti motiv brončane figure anđela Meštrović postavlja deset godina kasnije na vrh kupole mauzoleja u Cavtatu.

Inače, osim kipa Gospe s djetetom, samo je još brončani kip anđela na vrhu kupole trodimenzionalna skulptura. Sva je ostala plastika u formi reljefa.

Klečeća figura s raširenim rukama u pozi oranta, s krilima koja prate liniju ruku i

Anđeo orant (anđeo koji se moli) (s vrha kupole)

krune glavu, završna je točka cijeloga projekta i oblikovno i ikonografski. U kipu je sublimiran Meštrovićev intimni doživljaj, njegova inspiracija i vizija, koja ga je nadahnula. A to je lik Ružene Kvoščinske, Meštrovićeve platonske, idealizirane ljubavi. Autor u svojem romanu "Vatra i opeklina" objašnjava svoju viziju klečećeg anđela¹⁸ koju je materijalizirao u liku anđela oranta u Cavtatu.

Grobna kapela posvećena je Gospi od anđela, dakle sam naziv naglašava ikonografsku važnost anđela. U njoj je prava galerija krilatih bića – tu su anđeli karijatide, kerubini, efebi, anđeli s dušama pokojnika, anđeo orant, arkandeo Gabrijel.

Važnost anđela u zagrobnom životu velika je, kao i Meštrovićeva vjera u vječni život. Ali anđeoski likovi su i personifikacija Ružene Kvoščinske, njezin simbol. A i sama je Ružena slikala anđele s prekriženim krilima i zbog svoje bolesti (tuberkuloza) na neki se način identificirala s njima.

¹⁵ Dalibor Prančević: *O djelu Ivana Meštrovića u postavu Galerije, Galerija Ivana Meštrovića, katalog stalnog postava, Fundacija Ivana Meštrovića, 2005., str. 15*

¹⁶ "Vatra i opeklina", str. 108

¹⁷ Arhitekt paviljona je Petar Bajalović koji je s Meštrovićem blisko surađivao i prilagođavao se njegovim idejama.

¹⁸ "Kad je vlak krenuo vidio je ženu koja kleči na snijegu uzdignute glave i sklopljenih ruku. Vidio ju je u tom položaju sve dok uspinjača nije spuzla put doline." (*Vatra i opeklina*, str. 148)

Navještenje (reljef sa zvonu)

STILISTIKA ART DÉCOA

Prvi iscrpan tekst o mauzoleju napisao je već citirani dr. Ernest Katić¹⁹ u povodu posvećenja grobne kapele obitelji Račić, koji se najviše bavio iščitavanjem složene ikonografije i simbolike mauzoleja. Slijedili su ga ugledni svjetski teoretičari, Meštrovićevi suvremenici, poput austrijskog povjesničara umjetnosti Josefa Strzygowskog²⁰ ili engleskoga likovnoga kritičara Kinetona Parkesa²¹. Izrazito su afirmativno pisali o mauzoleju smatrajući ga jedinstvenim djelom osobito talentirana umjetnika. Svaki od njih ističe stilske osobine art décoa, poput dekorativnosti, elegancije, pročišćenosti, stilizacije. A Parkes čak zaključuje da je mauzolej "harmonija dizajna"²², što znači da je mauzolej prepoznat kao totalni *environment* ili *Gesamtkunstwerk*. Dakle, autori prepoznaju elemente "novog stila" koji je u to vrijeme izrazito popularan, ali još ga ne prepoznaju kao stilski pravac koji će tek 1925. dobiti svoje ime po Međunarodnoj izložbi moderne industrijske i dekorativne umjetnosti u Parizu.

U uvodu sam istaknula da je Meštrović za cavtatski mauzolej 1925. godine dobio svjetsko priznanje – Veliku nagradu (*Grand Prix*) na spomenutoj međunarodnoj pariškoj izložbi. U paviljonu tadašnje državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca Meštrović je u vitrini br. VIII izložio brončani štit Kralja Petra I.²³, u *Grand Palaisu* izložio je fotografije spomenika Kralja Petra I. s Pila u Dubrovniku²⁴, a u *Esplanade des Invalides*, u sekciji arhitekture, predstavio se fotografijama grobne kapele u Cavtatu.²⁵ Pred kraj izložbe Međunarodni je žiri izlagačima iz

Hrvatske dodijelio velik broj nagrada. U sekciji arhitekture dodijeljene su četiri Velike nagrade – Viktoru Kovačiću, za nekoliko njegovih arhitektonskih projekata i skica, Ivanu Meštroviću, za mauzolej u Cavtatu, a Vladimiru Beciću i Jozi Kljakoviću za freske u paviljonima Srba, Hrvata i Slovenaca.²⁶ Pišući o pariškoj izložbi, Jasna Galjer ustvrdila je "da su arhitektonski radovi prezentirani na izložbi odabir najkvalitetnije produkcije u Hrvatskoj od početka stoljeća do 1925. i da je arhitektura ujedno historicistički reminiscentna i moderna, dokazujući time istinsku pripadnost svojem vremenu."²⁷

Pod utjecajem novoga modernog stila koji je zahvatio sve grane umjetnosti od arhitekture, dizajna, likovne umjetnosti, preko glazbe do mode i filma, Meštrović je u duhu vremena oblikovao baš sve. Arhitekturu, prostor, arhitektonsku plastiku, reljefe, slobodnu plastiku, oltar, vrata (pa čak i kvake), svijećnjake, zvono s urezanim prizorima, ključ s ornamentima, obredne posude (koje su sačuvane samo u crtežima). Sve je to riješio gotovo jednakom pažnjom, stvorivši jedinstveni ambijent, koji je do u tančine kreacija jednog umjetnika. Svuda, baš svuda vidi se specifičan Meštrovićev rukopis, od glavne ideje do svakoga detalja i ornamenta. Mauzolej je stilski cjelovit, a morfologija *art décoa* dosljedno je provedena i u interijeru i u eksterijeru.

Kako *art déco* nije stil koji se zasniva na teoriji ili manifestu nekog pokreta, ne postoji skupina umjetnika koja je svoj vizualni *credo* objavila svijetu pod tim nazivom. A svojstven mu je i eklektizam, tj. inspiraciju je nalazio u

antičkoj i egipatskoj umjetnosti, secesiji, kineskoj i japanskoj kao i umjetnosti Asteka i Maja, afričkoj umjetnosti kao i u modernim stilovima poput kubizma, futurizma, orfizma ..., a njihov je izbor ovisio o samom umjetniku. Meštrović je posegnuo u oblikovni vokabular egipatske i bizantske umjetnosti, te antičke tradicije, a najprisutniji je vokabular secesije – iz toga amalgama stilova uspio je, zahvaljujući svojoj talentiranosti, stvoriti jedinstveno likovno djelo koje odiše modernitetom svojega vremena.

Jasno, sve se događalo u kontinuitetu jer je Meštrovićev osebniji art déco ponajviše proizašao iz bečke secesije. Secesija ga je formirala kao umjetnika, točnije rečeno Meštrović je sudjelovao u njezinu nastajanju i formiranju u Beču, ravnopravno s ostalim umjetnicima onoga doba. Postupno priklanjanje *art décou* vidljivo je već na radovima iz 1912. i 1913. kada počinje raditi djela religiozne tematike i kada nastaju izvanredni reljefi u gipsu za njegova boravka u Rimu i Beogradu: "Isus i Samarićanka" (1913.), "Navještenje" (1913.), "Skidanje s križa" (1913.). Sva tri reljefa osebnija su prije svega po tehnici izvedbe kojom se služio i na reljefima za Cavtat. Naime, Meštrović izrezuje reljefe u za tu priliku odlivene gipsane ploče. Tako izrezani reljefi oštih su naglašanih rubova i naglašeno linearni, gotovo grafički riješeni. Izrazito su plitki, bez perspektive u pozadini, i jake stilizacije što pridonosi dojmu modernosti.

Ti su reljefi i ikonografski jako važni u odnosu na cavtatski mauzolej. Naime, kompozicija "Skidanje s križa" prva je varijanta te teme, druga je reljef "Skidanje s križa" izrezbaren u drvu 1917., znatno mekših linija. Kameni

Oplakivanje (s menze oltara)

reljef “Oplakivanje” (kat. br. 49) na glavnom oltaru cavtatskog mauzoleja direktni je nastavak spomenuta dva reljefa i njihova je verzija. Cavtatski reljef samo je nešto pročišćeniji – ohlađene estetike, oslobođene jakih emocija i dakako smireniji.

Svakako važan je i izgubljeni reljef “Navještenje” (1913.), kojim dominira ornament na raširenim krilima arkanđela Gabrijela, čime je stavljen naglasak na dekorativnost što je značajka *art déco*a.

Oba su reljefa bila izlagana na Meštrovićevoj samostalnoj izložbi u *Victoria and Albert Museumu* u Londonu 1915. U *West Hollu* bila su izložena djela religiozne tematike: veliko Raspeće i tri reljefa u gipsu s temom iz Novoga zavjeta. Tadašnja kritika spominje reljefe koji su rađeni pod utjecajem autorove bizantske faze.²⁸

Stilistika *art déco*a uočljiva je u cijelome religioznome Meštrovićevoj opusu, koji je postao dominantna autorova

preokupacija. Istaknula bih drveni reljef “Bogorodice s anđelima” (1917.) iz splitskoga Kašteleta, koji nije samo ikonografski jako važan za cavtatski mauzolej. Na reljefu iz Kašteleta likovi anđela, koji su izrazito plošno riješeni, doslovce se ponavljaju u četiri niza, ukupno 22 puta. Riječ je o repetiranju motiva poput uzorka na tkanini i njegovu svodenju na dekorativni uzorak kao u *art déco*u.

Brončani kip “Anđela s frulom” (1918.) iz Moderne galerije u Zagrebu ima sve osobine artdécoovskih skulptura: dražestan, stiliziran, elegantan, profinjen, zaneseno svira, svakako dekorativan u pozi tipičnoj za *art déco* figurine. Anđeo s frulom poslužio je kao uzor ili prototip za anđele svirače cavtatskog mauzoleja. Naime, isti je takav tip anđela efeba, identične poze, Meštrović upotrijebio u Cavtatu.

Forma reljefa koja je prikladna za dekoriranje arhitekture bila je posebno omiljena i popularna u secesiji, a osobito u *art déco*u. A Meštrovićevom

¹⁹ Lukša s Orsana (dr. Ernest Katić): *Meštrovićev mauzolej u Cavtatu*, Nova Evropa, VI, br. 7, 1. studenoga 1922., str. 201 – 206

²⁰ Strzygowski, Josef: *Eine grobkirche von Ivan Meštrović*, Deutsche Kunst und Dekoration, vol. 52, br. 26, Darmstadt, 1923., str. 127 – 172

²¹ Parkes, Kineton: *Ivan Meštrović: Architect-Sculptor*, The Architects Journal, July 2, 1924., str. 9 – 11

²² Parkes, Kineton: *A Mortuary Chapel by Ivan Meštrović*, The Builder, London, June 27 1924., str. 1017 – 1019

²³ U nacionalnom paviljonu u VIII. vitrini bio je izložen Štit kralja Petra I., pod kat. br. 144, str. 12, vidi *Section du royaume des serbes, croates et slovenes, catalogue officiel*, Pariz, 1925. Štit u gipsu čuva se u Atelijeru I. Meštrovića, u Mletačkoj ulici u Zagrebu.

²⁴ Reljef kralja Petra I. postavljen u Vratima od Pila u Dubrovniku 1924. godine.

²⁵ Vidi *Section du royaume des serbes, croates et slovenes*, u: *Catalogue officiel de izložbe*, Pariz, 1925., kat. br. 95, str. 26

²⁶ Ćirković, Stevan: *Nagrade naših izlagača. Pred kraj pariške izložbe*, Vreme, god. 5, br. 1378 (20. X.), Beograd, 1925., str. 3

²⁷ Galjer, Jasna: *Pariška izložba 1925. i art déco*, Čovjek i prostor, br. 3 – 4, Zagreb, 1991., str. 23

²⁸ Clegg, Elizabeth: *Meštrović, England and the great War*, The Burlington Magazine, vol. CXLIV, br. 1197, London, prosinac 2002.

senzibilitetu forma reljefa izuzetno odgovara. Snalazi se u svim njegovim oblicima, od izrazito plitkog do dubokoga, kad radi trodimenzionalne skulpture bez pozadine. Meštrovićeve su sve skulpture rađene za jedno očište, koje on sam voli odrediti, a u reljefu je očište uvijek određeno.

U cavtatskom mauzoleju sva je plastika u formi reljefa, osim dvije pune plastike. A reljef je posebno pogodan za sve *art déco* stilske osobine, a to su dekorativnost, simetričnost i

linearnost, što proistječe iz njegove povezanosti s arhitekturom.

Art déco globalni je stil koji je ponajviše obilježio razdoblje između dva svjetska rata i koji je bio na vrhuncu baš u vrijeme kad Meštrović živio po svjetskim kulturnim centrima – u Rimu, Parizu, Londonu, Ženevi. Valja naglasiti važnost društvenog aspekta toga razdoblja – druženja po brojnim umjetničkim salonima, u koje je Meštrović imao pristup kao umjetnik koji je osvojio prvu nagradu

na Međunarodnoj izložbi u Rimu (*L'Esposizione Internazionale delle Belle Arti*) 1911. godine i koji je intenzivno izlagao u Engleskoj i Americi. Branimir Donat uspio je istražiti Meštrovićeve društvene kontakte tijekom njegova boravka u Rimu. Preko bračnog para Resnević-Signorelli²⁹ Meštrović je kontaktirao sa Sergijem Djagiljevom i trebao je napraviti inscenaciju za novi balet Igora Stravinskog (riječ je o "Liturgiji" koju Stravinski nikad nije adaptirao za balet).³⁰ Bio je blizak sa slikaricom Ruženom Kvoščinskom, koja

Opis fotografije

Opis fotografije

je pripadala talijanskim futurističkim krugovima²⁹, a bio je upoznat i s avangardnim kretanjima svojega doba. Bio je upoznat, ali nikad nije prešao graničnu liniju, nego joj se više ili manje približavao, uvijek s nekom zadržkom. A sa cavtatskim mauzolejom Meštrović je liniju dotaknuo, stvorivši individualan, tipično meštrovićevski *art déco* koji je nastao istodobno kad i ponajbolja svjetska *art déco* ostvarenja.

²⁹ U dom Resnević-Signorelli "zalazili su Marinetti, Papini, Stanislavski, Mejerholjd, Craig, Berdjajev, Vječeslav Ivanov, Amfiteatrov, Djađiljev i pripadnici njegova baleta te mnogi drugi." (Donat, Branimir: Pogovor, u: Vatra i opekline, Dora Krupićeva, Zagreb, 1998., str. 247)

³⁰ Sergej Djađiljev u pismu Stravinskome (1914.) spominje Meštrovića: "Zamišljam izvedbu mise u šest ili sedam slika. Epoha će biti bizantska, Meštrović će to udesiti po svom ... kad dođeš, upoznat ćeš velikog poznavaoca tih stvari – Meštrovića." (Donat, B.: Kronologija zbivanja, u: ibid., str. 182)

³¹ Donat, B.: Pogovor, u ibid., str. 247 i 248

Opis fotografije

Opis fotografije

LJILJANA ČERINA

SAZNAJ TAJNU
LJUBAVI ⊕
RIJEŠIT ĆEŠ
TAJNU SMRTI ⊕
I VJEROVAT
DA JE ŽIVOT
VJEČAN¹

Tko će ga znati nema li toliko nepoznatih misterija koje s nama vladaju i pomiču nas svojom nevidljivom rukom koja je jača od svega vidljivoga. Te nevidljive niti komuniciraju, prenose naše želje, misli, osjećaje, čak i one koje prebivaju u našoj podsvijesti. Što bi prema tome bila naša volja, naša tobožnja snaga doli tek iluzija

hranjena nedotupavim načinom našega živovanja sa svojim propisima. A ono što mi zovemo "usud" možda imade svoje logične razloge i neki svoj, nama nepoznati cilj. Možda je to nama nepoznati dio onoga što mi smatramo naravnim i logičnim, no svakako je to suptilna sila koju zapravo ne poznajemo.²

Marija Banac, rod. Račić, portret

Ivan je Meštrović, kao i svaki čovjek uvučen u zamršene unutarnje dvojbe, tražio odgovore o postojanju sudbine ili nepostojanju onih nepoznatih sila koje nas nevidljivim nitima vode i uvode u neshvatljive trenutke postojanja. Što je u ovoj njegovoj životnoj priči ispričanoj u crkvi Gospe od anđela – mauzoleju obitelji Račić u Cavtatu slučajnost, a što sudbinom predodređeno? Taj je odgovor prepustio drugima.

Priča je to o susretima i osobnim doživljajima koji su odredili sudbinu jednog zdanja. Kao ni uz koje drugo Meštrovićevo djelo, uz ovo se zdanje vezuju četiri žene koje su obilježile njegov život te ostavile dubok trag u njegovu stvaralaštvu.

Ivan Meštrović središnji je lik priče o grobnoj kapeli obitelji Račić. Započinje 1912. godinom kada se Meštrovićev život i stvaralaštvo počinje isprepletati sa životima Marije Račić, udane Banac i Ružene Zatkove³, udane Kvoščinski (Khvoshinsky), dok se vrijeme gradnje objekta vezuje uz raskid braka s Ružom Meštrović, rođenom Klein⁴ i poznanstvo s Olgom Kesterčanek, njegovom budućom drugom suprugom.

Pobuđeno maštom i snagom poruke na zvonu, proizvoljno setumačilo, a ujedno i sumnjalo u istinitost čitanja profane i sakralne simbolike unutrašnjosti grobnice, sve do trenutka objave⁵ Meštrovićevih najintimnijih osjećaja i doživljaja u romanu *Vatra i opeklina*. Zaista, ta je knjiga uvodno i zadano štivo za razumijevanje ovoga zdanja.

Ivo Račić⁶ bio je pomorac i brodovlasnik, rodom iz Plata kraj Dubrovnika. U braku s Marom Račić⁷ imao je kćer

Mariju⁸ i sina Edija⁹. Ivo je Račić sa suprugom Marom živio u Trstu. Marija se kao posve mlada djevojka zaljubila u mladog časnika – stranca. Njezini su se roditelji, kojima je bila izuzetno privržena, toj ljubavi protivili. Njoj je, u takvim okolnostima, započeo udvarati Božo Banac¹⁰, sin Ivina suradnika Bože Banca iz Dubrovnika, te je zaprosio. Marija Račić pristala je na brak u kojem nije bila sretna, a njezina je nesreća bila tim veća što nije imala djece. Božo Banac upravljao je, kao dioničar društva, uredom njezina oca. Uglavnom su živjeli u Londonu i Parizu, dok su ljeta provodili na francuskoj i talijanskoj rivijeri družeći se s ljudima iz kulturnoga i političkog miljea.

¹ Poruka na zvonu u kupoli Gospe od anđela – mauzoleju obitelji Račić u Cavtatu.

² Meštrović, Ivan. *Vatra i opeklina*, Zagreb, 1998., str. 135

³ Ružena (izvorno: Rūžena) Zatkova rođena je 1885. godine, a 1910. godine udala se u Pragu za ruskog diplomata Vasilija Kvoščinskog (izvorno: Basilij Khvoshinsky). Mladi bračni par otišao je živjeti u Rim, a krajem 1911. godine Ružena je u Leysinu (Švicarska) rodila kćer Mariju. Ivan Meštrović portretirao je Ruženu u Rimu 1912. godine, te je tada započela njihova neočekivana i neobična "ljubavna veza" koju je Meštrović opisao u knjizi *Vatra i opeklina*. Ružena se bavila slikarstvom, a njezin se slikarski izraz vezuje uz futurizam. Umrkla je u Leysinu 1923. godine.

⁴ Ivan i Ruža vjenčali su se u Beču u crkvi Sv. Ivana Nepomuka 19. travnja 1907.

⁵ Meštrović, Ivan: *Vatra i opeklina*, Zagreb, 1998.

⁶ Ivo Račić (1845. – 1918.) bio je vodeća osoba dubrovačke parobrodarske tvrtke *Unione*, osnovane 1890. godine. Godine 1909. u Trstu je osnovao veliku parobrodarsku tvrtku za prekooceansku plovidbu *Slobodna plovidba "Ivo Račić & Co."*. Nakon Prvoga svjetskoga rata kao pravni sljednik toga broderskog društva u Splitu je 1922. godine utemeljena *Atlantska plovidba "Ivo Račić"*. Njezinom je skupštinom

Marijin jedini brat, Edi, radio je kao pomoćnik u očevu uredu u Londonu. Krajem Prvoga svjetskoga rata trebao se vjenčati u Rimu sa svojom odabranicom, Talijankom. Marija Banac otputovala je na bratovo vjenčanje. Ali, umjesto sreće i veselja – slijedili su tragični događaji. U prosincu 1918. godine, u razmaku od samo dva dana, umrla je Marija, potom brat Edi i njegova zaručnica, svi od "španjolske gripe", a u ožujku iste godine umro je i otac, od srčanih tegoba. Ostala je samo majka Mare, koja je poživjela još samo godinu dana, ali dovoljno dugo da započne ostvarivati kćerkinu želju da joj Ivan Meštrović sagradi nadgrobni spomenik.

predsjedao dr. Miše Kolin, a Božo je Banac bio član Upravnog odbora. Jugoslavenski Lloyd a.d. nastao je krajem 1928. godine spajanjem *Atlantske plovidbe "Ivo Račić"* i *Jugoslavensko-amerikanske plovidbe* (osnovane 1924. godine na poticaj Bože Banca). Božo Banac bio je generalni direktor novoosnovane tvrtke, a uprava mu se nalazila na Jelačićevu trgu u Zagrebu. (Vidjeti: Jelaska Marijan, Zdravka: *Nastanak parobrodarskog društva Jugoslavenski Lloyd i poslovanje društva čijim je združivanjem nastao*, Anali Dubrovnik, 24, 2004., str. 231 – 272; Benić Penava, Marija: *Pomorske djelatnosti na dubrovačkom području između dva svjetska rata*, Naše more, 52 (5-6), 2005., str. 235 – 247)

⁷ Mare (Marija) Račić, majka (1852. – 1919.)

⁸ Marija Račić, udana Banac (1884. – 1918.)

⁹ Edi Račić (1891. – 1918.)

¹⁰ Božo Banac (Dubrovnik, 1883. – New York, 1945.) sin je Bože Banca, dubrovačkoga kapetana i brodovlasnika. Završio je trgovačku školu u Gracu. Osnovao je s Paškom Baburicom *Jugoslavensko-amerikansku plovidbu* 1924. godine. Godine 1936. postao je stalni član *Lloyd's Register of Shipping* u Londonu kao jedini strani brodovlasnik. Za Drugoga svjetskog rata dao je saveznicima na raspolaganje svoje brodove.

Marijina majka Mara, ostavši bez cijele obitelji, oporučno je ovlasila Mišu Kolina¹¹, odvjetnika obitelji Račić, da upravlja obiteljskom imovinom, a time i realizacijom mauzoleja u Cavtatu. Gospođa Mara Račić umrla je 1919. godine ne doživjevši kraj izgradnje

obiteljske grobne kapele – *Gospe od anđelâ*.

Ivan i Ruža Meštrović živjeli su u Rimu još od 1911. godine i vremena Međunarodne izložbe¹². Prijateljevali su s mnogim umjetnicima, književnicima

i intelektualcima, a prva nagrada za skulpturu dobivena na toj izložbi pridonijela je, kao i mnogi objavljeni pohvalni članci, slavi Meštrovićeva imena i djela. U Rimu je, prema opisima u knjizi¹³, 1912. godine Ivan Meštrović upoznao Ruženu i njezinu suprugu Vasilija Kvoščinskoga, a u tom je gradu početkom 1913. godine upoznao i Mariju i Božu Banca. Meštrovićevi portreti tih dviju mladih dama proizašli su iz vrlo emotivnoga prvog susreta s Ruženom, ali i s Marijom Banac.

... *Gospođa Klara (op. Marija Banac) bila je neobično visoka i uspravna žena, obdarena s mnogo gracije i otmjenosti. Imala je dugu, lijepu, kestenjastu kosu, a u izrazu neku čednu ljubaznost. Pomni i prodorni pogled pronicljiva promatrača tek bi ponekad uočio da je pomalo kratkovidna. Ona je tu svoju kratkovidnost u šali nazivala svojim "svakodnevnim očalama"...kroz...koje...da...ne...vidi...svijet onakav kakav uistinu jest.*

*U javnosti i pred svijetom pokazivala se kao zadovoljna žena, pa je to među njezinim znancima još više pridonosilo dojmu o njezinoj otmjenosti ne samo u držanju nego i značaju. Inače je imala i ona mnogo razloga da bude nezadovoljna.*¹⁴

... Kad je Meštar osjetio da se u njemu bude simpatije za Klaru (op. Mariju Banac), njihova je narav bila, moglo bi se reći, isključivo estetska. Bio je to također glavni razlog zašto ju je dvaput portretirao.¹⁵

A kad je osjetio pobudu strasti, doduše ne onoliku i onakvu kakvu je osjetio prema Ruženi, prišao joj je, a Marija se izmicala poput golubice. Ono njezino izmicanje podsjetilo ga je na ponašanje golubice kad je goluban počne snubiti¹⁶,

Marija Banac, rođ. Račić, portret

Opis fotografije

motiva koji će smjestiti na svod ulaznog predvorja i glavne oltarne kapele njezine grobnice (kat. br. 24, 54, 55).

Meštrović u knjizi nadalje navodi kako mu je u tuđini bila bliska kao njegova zemljakinja, govorila je hrvatskim jezikom, i to dubrovačkim narječjem i pričinjalo mu se kao da su bliski rođaci. Osjećao je da i ona za njega osjeća isto.

Potvrdu sjećanja sedamdesetogodišnjaka objavljenih u njegovu romanu *Vatra i opeklina* potražila sam u sačuvanim pismima¹⁷ sudionika ove priče, koja su među sobom razmjenjivali u doba svoga upoznavanja, druženja i uspostavljanja prijateljskih odnosa te tijekom gradnje grobne kapele obitelji Račić.

Započet ću s pismima Marije Banac¹⁸ koja je uputila Ruži Meštrović u razdoblju od 1913. do 1918. godine. Njihov sadržaj otkriva nam mjesto i vrijeme njihova upoznavanja, postupan razvoj međusobnog prijateljstva te učestalost njihova druženja.

Prvo pismo Marija Banac napisala je

11. travnja 1913. u Harley Houseu, u Regent's Parku u Londonu, a upućeno je Ruži Meštrović. To je godina njihova upoznavanja.

... Ne znate kako rado spominjem naš kratki ali za nas nezaboravni boravak u Rimu, ali vjerujte mi njesam nikad nigđe u mom životu prijateljstvo sklopila, prijatelje zavolila kako ovaj put u Rimu i to u samih 10 dana.

U to je vrijeme Meštrović portretirao Mariju (kat. br. 1), stoga nadalje saznajemo:

Što je od mog portreta? Vrlo me veseli da sam bila tako sretna imat taku jednu radnju od našeg velikog Meštrovića učinjenu, te ne vidim ure da je dobijem.

Istu razdraganost njihovim susretom izrazio je i Božo Banac¹⁹ u pismu od 16. travnja 1913. upućenom Ivanu Meštroviću iz Londona. I on izražava veselje da će posjedovati Meštrovićev vrijedan rad, te mu šalje 5000 lira i moli ga da mu javi kada će bronca biti gotova. Nadalje mu piše:

¹¹ Dr. Miše Kolin bio je odvjetnik obitelji Račić i predsjedao je Skupštinom dioničara *Atlantske plovidbe "Ivo Račić"* u Splitu od 1924. godine. (Vidjeti: Jelaska Marijan, Zdravka: *Nastanak parobrodarskog društva Jugoslavenski Lloyd i poslovanje društava čijim je združivanjem nastao*. Anali Dubrovnik, 24, 2004.)

¹² *L'Esposizione Internazionale delle Belle Arti - Esposizione di Roma 1911. Padiglione delle Belle Arti del Regno di Serbia* trajala je od travnja do rujna 1911. godine.

¹³ Meštrović, Ivan: *Vatra i opeklina*, Zagreb, 1998., str. 14 – 19

¹⁴ *Ibid*, str. 102. Ivan je Meštrović prvi put portretirao Mariju Banac 1923. godine. Taj portret u gipsu čuva se u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, a vlasništvo je nasljednika Ivana Meštrovića. Mariju je drugi put portretirao u Londonu 1915., upravo u vrijeme kad se bila produbila njihova emocionalna povezanost. Brončani odljev toga portreta, iz 1969. godine, izložen je na izložbi (kat. br. 2).

¹⁵ *Ibid*, str. 106

¹⁶ *Ibid*, str. 108

¹⁷ Citiraju se pisma Marije Banac, Bože Banca, Miše Kolina i Ivana Meštrovića iz Meštrovićeve arhive, koja se čuva u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, te pisma Adele Milčinović, koja se čuvaju u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu. Zahvaljujem Mati Meštroviću i Hrvatskom državnom arhivu na suglasnosti za objavu ovih pisama.

¹⁸ Skupina pisama Marije Banac upućenih Ruži Meštrović sastoji se od devet pisama i dvije razglednice (93 A1 – 93 A11) od kojih je jedna upućena Ruži i Ivanu Meštroviću. U ovoj skupini pisama nije se sačuvalo nijedno pismo Ivana Meštrovića upućeno Mariji Banac i obratno.

¹⁹ Skupina pisama Bože Banca (92 A1 – 92 A16) sastoji se od petnaest pisama upućenih Ivanu Meštroviću i jednog pisma upućenog Ruži Meštrović. Datirana su, s velikim razmacima, od 1913. godine do 1922. godine. Sačuvalo se jedno pismo iz 1913., dva pisma iz 1916., dva pisma iz 1917. i četiri pisma vjerojatno iz 1917. godine. Sva su pisma poslovnoga karaktera, a prije svega se odnose na organizaciju izložbe i transport Meštrovićevih djela u Sjedinjene Američke Države za Prvoga svjetskoga rata. Od 1917. godine pa sve do 1922. godine nije se sačuvalo nijedno pismo upućeno Ivanu ili Ruži Meštrović, a iz potonje je godine sačuvano šest pisama.

Naručio sam jednu vrlo lijepu lađu na motor za ovog ljeta tako ćemo imati dosta prilike da lijepo u društvu prođemo zato nemojte zaboraviti što ste nam obećali.

Prema tako srdačnim riječima teško je vjerovati da je Marija Banac idući put pisala Ruži tek nakon punih godinu i pol dana; naime sljedeće sačuvano pismo datirano je 18. prosinca 1914.²⁰ Marija se u pismu obraća Ruži još uvijek sa Vi i nakon isprike što joj rano šalje svoju sobaricu, moli je da joj kaže adresu jedne dobre šveljice. Ona je uzbuđena što se nema komu obratiti jer je njoj nužno potrebno nekoliko bluzi do Božića, a njezina je šveljica navrnula nogu. Ona je jako nesretna i piše: *je baš meni tako, da se za zelen bor uhvatim i on bi se zelen osušio*. Spominje da će se vidjeti sutra navečer i potpisuje sa *Vaša ljubeć Vas Mari Banac*.

Sljedeće pismo vodi nas u 1915. godinu, odnosno u godinu kada u knjizi započinju Meštrovićeva sjećanja na nju. Marija Banac piše pismo Ruži iz Londona iz Harley Housea, u Regent's Parku, 25. svibnja 1915. Još joj se obraća sa Vi, a započinje pismo s: *Draga Ružice*. Jako ju je ražalostila vijest da je Ruža bolesna te kaže kako razumije da joj je neugodno što je sama bez ikoga svoga, stoga je savjetuje:

... nemojte se uzrujavati tako, jer Vam sve to neće pomoći dapače može samo zlo na živce uplvisati.

Nadalje je tješi pišući:

... ali mislite da je i meni uvijek dobro? naprotiv imam i ja dana kad mislim da bi najbolje bilo da umrem, ali opet prođu ti dani te se oporavim i hrabrim.

Uz hrabrenje i isticanje kako su žene rođene samo da bi patile, ali i s većom moralnom snagom i s više strpljenja da sve podnose, završava pismo:

... da ste došli barem do Londona, bilo bi Vam lakše imali bi ste Vašega muža blizu i svijeh nas da Vas malo tješimo.

U lipnju Ruža se osjećala nešto bolje. U Marijinu pismu datiranom 14. lipnja 1915., vjerojatno upućenom iz Londona, piše kako povremeno susretne Ivana. Pita je zar zaista ne namjerava doći u London, ali je ipak savjetuje da glede svoga putovanja poslušaj liječničke preporuke. Iako Ivana rijetko viđa, on je sinoć, zajedno s Trumbićima²¹ i Hinkovićima²², bio kod njih na večeri i dobro je raspoložen.

Vaš muž nam je pripovijedao sve narodne pjesme, vrlo interesantno i zanimljivo, žalili smo što i vi njesto s nama bili, pa ja se još nadam.

To je vrijeme priprema Meštrovićeve izložbe u Victoria and Albert Museumu²³ u Londonu, ali dio pisma koji se odnosi na izložbu nije sačuvan.

Još su dva Marijina pisma upućena Ruži Meštrović, ali nisu datirana. Odsalana su iz Londona, *Harley House, Regent's Park*. U njima se Marija još uvijek obraća Ruži sa Vi, a po sadržaju se smještaju u 1915. godinu. U jednome navodi da je Meštrovića vidjela nekoliko puta. On je jako žalostan bez Ruže i ima puno posla. Drugo je pismo upućeno u četvrtak. Marija piše kako su se spremali dočekati Ivana i Ružu na stanici, ali nisu došli jer je Ruža bolesna. Nada se da nije ništa ozbiljno i da će: *... naša Ruža opet brzo cvjetat.*

Meštrovićeva sjećanja na Mariju, koju u romanu naziva Klarom, započinju s događanjima u Londonu 1915. godine, kada ujedno započinje njihov dublji odnos, što je prema Ivanovim riječima, potaknula Ruža:

Unatoč urođenoj ljubomori sad ga je vlastita supruga (op. Ruža Meštrović) počela animirati i uporno vući u društvo ljepih žena, čak želeći da se Meštar za neku od njih zagrije ne bi li na taj način zaboravio onu "fatalnu" ženu (op. Ruženu Zatkovu, udanu Kvoščinski). Kad se odlučila za ovakvu promjenu taktike, Meštova žena nije mogla a da tu svoju odluku ne povjeri jednoj zemljakinji (op. Mariji Račić, udanoj Banac) s kojom se prijateljila i odmah joj otkrila sve svoje muke.

To je tu damu toliko ganulo te je pristala na igru nesretne žene koja se odlučila muževljeve ljubavne jade liječiti novim ljubavnim napitkom. Dama se malo čudila, ali je pristala na ovu igru skrivača u kojoj je kipar unaprijed bio osuđen da bude glina u vještim ženskim rukama. Tako ga je, a da on o tome nije imao pojma, poticala na bezazleno, i zapravo strogo kontrolirano udvaranje.

Meštar nije zamijetio ovu novu strategiju, pa je i sam počeo udvarati ženi (op. Mariji Banac) koju mu je odabrala vlastita supruga, kako iz namjere da svoju suprugu uvjeri da nije težak bolesnik ljuvene boljke ali i zbog sebe sama, da doista prestane neprekidno misliti o Ruženi.

Oboje su isprva igrali ovu pomalo neobičnu ali ne i bezazlenu igru. Igrali su je u vrlo pristojnoj formi, sve dok nisu otkrili da je to prestalo biti pukom igrom i šalom.²⁴

Da je takav Meštrovićev doživljaj

njihova odnos točan, vidi se iz Marijinih pisama upućenih prijateljici Ruži Meštrović. Marija je zabrinuta za prijateljičino psihičko i fizičko stanje i uvijek je puna brižnih savjeta i suosjećanja, a to iskazuje gotovo u svakom pismu.

U ovom kronološkom nizu slijedi 1916. godina²⁵, doba zahuktaloga Prvoga svjetskog rata. Bančevi su ljeta provodili na talijanskoj ili francuskoj obali, obično u unajmljenoj vili pokraj mora. Posjećivali su ih prijatelji i poznati političari sa suprugama, a oni su izravno ili neizravno sudjelovali u radu Jugoslavenskog odbora, odnosno stvaranju nove države.

Marija već dugo nije pisala Ruži, a i nije od nje dobila odgovora. Sve je to ne čudi jer je čula da je Ruža bolesna i da se nalazi u sanatoriju. Ne zna Ružinu adresu stoga joj piše u Ženevu. Marija Banac nostalgična je i neraspoložena:

... Često na te mislim i žalim za ljepim danima koje smo skupa proveli ali s pouzdanom nadom da će crni dani proći da ćemo opet se veselo i zdravo sastati. ... ali barem da znaš da na te mislim i uvijek te sa najljepšim uspomenam sjećam. Čuvaj se budi mirna te ćeš nam opet cvasti naša Ružo ... Njesam ni ja najbolje razpoložena niti su moji živci u normalnom stanju tako da se ne usuđujem nikome ni pisati ni javljati se.

Marija boravi u Viareggiju, u vili kraj mora, kupa se te satima sjedi na obali:

... to je ono što najviše uživam, neizmijernu prostranu pučinu morsku koja tješi i umiruje živce i pamet.

Sadržaj je to pisma Marije Banac

napisanog 3. kolovoza, vjerojatno 1916. godine, u Viareggio Villino Archangelo, Via F. Carrara²⁶.

Sljedeće Marijino pismo, od 9. studenoga, pisano je u Rimu, u hotelu Bristol, a također ga se može datirati u 1916. godinu. Iz njegova sadržaja saznajemo da su Ruža i Ivan u Cannesu, da su dobro i da se dugo nisu javljali. Marija im je u nekoliko navrata pisala, a oni:

... ništa do danas, nego slučajno po drugima čujem da ste dobro i zdravo, đe se nalazite – a zašto sve to? Dali ste nas se potpuno zaboravili pa nećete više da za nas znate? Šalim se i nadam se da nije tako ali ipak ste strašne lijenčine oboje vas !!!

Krajem godine, odnosno 23. prosinca Marija Banac napisala je pismo u hotelu De Castiglione u Parizu naslovljeno Ruži Meštrović, vjerojatno u Cannes. S veseljem je čula da je Ruža zdrava te joj savjetuje da joj je najpotrebnije čuvati se i: *... da postaneš potpuno egoistična i da samo na sebe misliš.* Iako zna da Ruža nije takva, ipak je uvjerava da nije slabo biće i da ima čvrstu volju: *... zašto dakle da ju ne upotrebiš za ono čim ćeš sama sebi pomoći?*

U ovim pismima osjeća se iskreno prijateljstvo i njihovo međusobno suosjećanje u svim dobrim i lošim trenucima. Takav odnos Ruže Meštrović i Marije Banac opisao je i Ivan Meštrović:

Ona je (op. Ruža Meštrović) to doživljavala i dalje kao igru, pa je prividne opasnosti podnosila čak i sa stanovitim uživanjem, vjerujući da je njena dobrostivo

²⁰ Marijinom rukom napisano: *Hotel Eliseè 18/ XII 914*

²¹ Ante Trumbić (1864. – 1938.), političar. Dugogodišnji je prijatelj Ivana Meštrovića. Zajedno su surađivali u radu Jugoslavenskog odbora, čijim je bio predsjednikom (1915. – 1918.).

²² Hinko Hinković (1854. – 1929.), pravnik, političar i publicist. Suosnivač Jugoslavenskog odbora.

²³ Meštrovićeva samostalna izložba u Victoria and Albert Museumu u Londonu održavala se tijekom ljeta 1915. godine.

²⁴ Meštrović, Ivan: *Vatra i opeklina*, Zagreb, 1998., str. 100

²⁵ Krajem 1916. godine Ivan Meštrović saznao je da Ružena Kvoščinski boluje od tuberkuloze.

²⁶ Pismo je datirano prema pismu Bože Banca upućenom Ivanu Meštroviću 21. svibnja 1916. Marija i Božo Banac putovali su u Viareggio 22. svibnja 1916.

*raspoložena strategija gotovo uspjela ... I Klara je prema njoj bila srdačna, čak nježna...*²⁷

Jedino pismo Marije Banac naslovljeno i na Ivana i na Ružu dopisnica je upućena u hotel Richelien u Cannes 19. travnja 1917. iz Pariza. Marija spominje Meštrovićevo djelo i piše da nije: ... zaboravila svoju skulpturu di corte. Ne zna se o kojem se djelu radi, možda o brončanom odljevu Marijina drugog portreta koji je Ivan Meštrović oblikovao u Londonu 1915. godine (kat. br. 2). Ali moguće je riječ i o odljevu neke druge skulpture, jer su Bančevi posjedovali malu zbirku Meštrovićevih djela²⁸.

Posljednje Marijino pismo upućeno Ruži u Pariz datirano je 26. ožujka 1918., a

pisala ga je u hotelu Splendide u Monte Carlu. Iz njega saznajemo o razlozima napuštanja Cannesa te otpuštanja njihova stana u Parizu. Na kraju pisma nalazi se zanimljiv odjeljak:

... Reci Ivanu da su me njegove riječi dirnule, ali o kukanju nema govora, na manje fraze više bi mu vjerovala, ali opet bolje išta nego ništa. Svakako i mi vas oboje grlimo uvijek sjećamo i želimo – tvoja ljubeća te Marie.

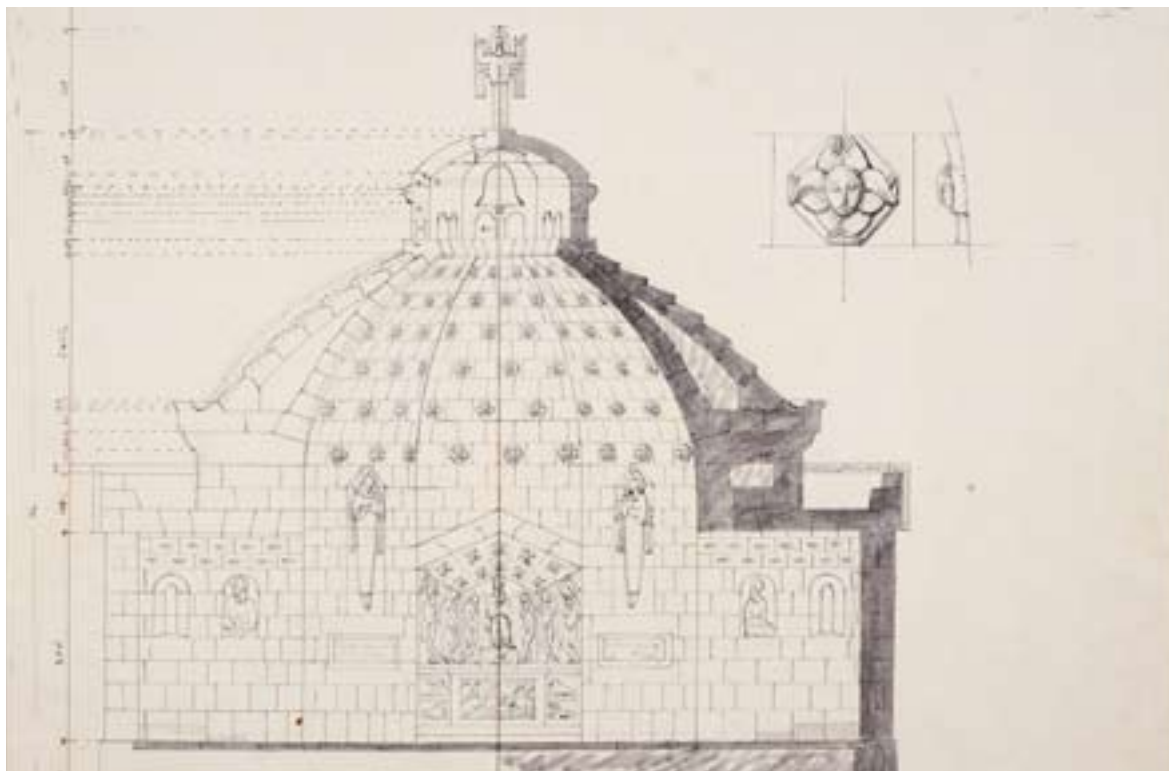
Dok piše ovo pismo, Marija Banac još nije primila vijest o smrti svojega oca, koji je umro u Trstu 23. ožujka 1918., pa u tom pismu očevu smrt i ne spominje. To je posljednji sačuvani pisani izvor o njihovim susretima i kontaktima. Osam mjeseci kasnije u Rimu, 13. prosinca

1918. umrla je Marija Banac, a dva dana poslije, 15. prosinca, njezin brat Edi.

Vijest o smrti Marije Banac ispričala je Ivanu Meštroviću supruga Ruža, jednog jutra u pariškom hotelu pri doručku.

Klara (op. Marija Banac), pričala mu je žena, je dan, dva po tvom odlasku krenula na bratovo vjenčanje. Umjesto svatova našla je brata u postelji bolesna od španjolke. Pjestovala ga je, razboljela se i umrla nekoliko sati prije njega.

To je Meštrova supruga kazivala s toplinom i iskrenim žaljenjem, ali on je ipak imao dojam da mu to žena priča zato jer se tako riješio jedan i za nju veliki problem. Bilo mu je jako žao zbog tih tužnih vijesti pa je rekao:

Poprečni presjek mauzoleja obitelji Račić

– Čudno, ona je imala neki predosjećaj...
– Što, zar si je vidio prije nego si pošao na put?

– Dakako da jesam. Dan prije nego sam pošao na put posjetio sam gospođu T. I ona je tada ležala u gripu i pri izlasku susreo sam Klaru gdje nosi veliki buket cvijeća gospođi T. Rekla mi je da se došla oprostiti, jer da putuje u Rim gdje joj se ženi brat. Ja sam joj rekao:

– Pustite posjete. Nije vrijeme za njih. Cvijeće predajte bolničarki.

Ona vam leži u groznici i njoj u sobu ne ulazi ni muž da nebi dobio zarazu. Tako je i učinila i silazeći sa mnom niz stepenice rekla mi je da mi je zahvalna, što sam je odvratio, jer da se silno boji te pošasti.

Budući je znala da i ja putujem predložila je da pođemo sami na objed kao za rastanak. Pripovijedala mi je kako se raduje bratovoj ženidbi kao i tome da će se nakon toliko godina vidjeti sa majkom, ali rekla mi je, da inače nerado putuje, jer se boji bolesti.

Ja sam je, dakako, sokolio, ali se ona svejedno tužno opraštala i naposljetku mi rekla:

– Ako se više ne vidimo hoćeš li mi obećati da ćeš mi napraviti kip za moj grob.

Tu je Meštrov glas malo zadržao, što je njegova žena primijetila, te je kao iz sućuti rekla:

– Da, ona je bila zaljubljena u tebe i ja sam joj to praštala. Ali znaj, ti si bio pomalo u nju zaljubljen, ali ne kao u onu tvoju (op. Ruženu Kvoščinski).²⁹

Krajem rata, za posljednjeg susreta s Ruženom Kvoščinski³⁰ u sanatoriju na

brdu u Leysinu u Švicarskoj,

... prije nego su izišli iz sobe okrenula se i s jedne police uzela snopić tankih daščica na kojima su s temperama u duhu fresko slikarstva bili naslikani nekakvi anđeli kako u prepletenim krilima lebde u prostoru.

Kad je vlak krenuo vidio je ženu koja kleći na snijegu uzdignute glave i sklopljenih ruku. Vidio ju je u tom položaju sve dok uspinjača nije spuzla put doline³¹.

Ivan Meštrović nakon toga se susreta razbolio od španjolske gripe. Nekoliko dana, u Bernu, u Švicarskoj, trajala je njegova borba s tom opakom bolešću. U svojim je mislima ponio sliku anđela prepletenih krila koji lebde u prostoru (na svodu kupole; od kat. br. 38 do 43) i posljednju sliku žene što kleći u molitvi – anđela oranta³², koja je ostala negdje visoko u brdima (na kupoli; kat. br. 66). Nakon nekoliko dana vratio se u Pariz, gdje ga je čekala Ruža, od koje je saznao za Marijinu smrt.

Poslije Marijine smrti, Božo Banac i njezina majka Mare Račić započeli su dogovor s Ivanom Meštrovićem o mogućem rješenju nadgrobno spomenika. Prema pismima, Marijina je majka još za života vidjela u Londonu prvo Meštrovićevo rješenje grobnice³³, te je s Ivanom dogovorila ugovor o gradnji³⁴. Oporučno je zadužila Mišu Kolina da nakon njezine smrti upravlja Račićevom imovinom. Na temelju toga bio je obvezan, zajedno s Božom Bancem, ispuniti želju kćeri, supruge i majke.

Sačuvani i izloženi crteži i skice (od kat. br. 5 do 24) upućuju na Meštrovićeve promišljanja tijekom 1919. godine.³⁵

²⁷ Meštrović, Ivan: Vatra i opeklina, Zagreb, 1998., str. 101

²⁸ Bančevići su posjedovali zbirku od 12 djela Ivana Meštrovića. Neka od njih danas se nalaze u fundusu Umjetničke galerije u Dubrovniku, dok je veći dio u vlasništvu nasljednika Vane Ivanovića, pastorka Bože Banca.

²⁹ Meštrović, Ivan: Vatra i opeklina, Zagreb, 1998., str. 159 – 160

³⁰ Ružena Kvoščinski, bolesna od tuberkuloze još od 1916. godine, u to je vrijeme boravila u sanatoriju.

³¹ Meštrović, Ivan: Vatra i opeklina, Zagreb, 1998., str. 147 – 148

³² Orant (lat. orans – onaj koji moli). Naziv za molitveni stav u religijama mediteranske antike, uključivši i kršćanstvo prvih stoljeća. Ikonografski se prikazuje kao ženski lik u stojećem stavu raširenih ruku i dlanova okrenutih prema gore. Vidjeti: Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1990., str. 440

³³ Pismo Ivana Meštrovića upućeno 22. studenoga 1921. Miši Kolinu iz Dubrovnika.

³⁴ Ugovor o gradnji Mauzoleja Račić u Cavtatu nije se sačuvao u Meštrovićevoj arhivi u Atelijeru Meštrović. Do trenutka pisanja ovoga teksta nisam pronašla gdje se nalazi ugovor.

³⁵ Ivan Meštrović je 1919. godine živio između Pariza i Londona. Bila je to za njega vrlo intenzivna izložbena godina (u Splitu, dvije izložbe u Londonu, po jedna u Brightonu, Haagu i Parizu). Jedan je od organizatora i sudionika Izložbe jugoslavenskih umjetnika u Petit Palaisu u Parizu, koja je organizirana u vrijeme održavanja Mirovne konferencije. Krajem te godine doselio se u Zagreb te kupio kuće u Mletačkoj 6, 8 i 9. S Ružom je unajmio prizemlje vile Miletić u Jurjevskoj ulici 29.

Sudeći prema izloženim rješenjima, može se pretpostaviti kako na početku nije bio definiran ni oblik ni veličina, a vjerojatno ni lokacija spomenika. Međutim, onoga trenutka kad je odlučeno kako će Marijino vječno počivalište biti na vrhu poluotoka u Cavtatu, centralni tip građevine definiran je kao osnovna forma.

Cijela izdvojena, objedinjena i izložena skupina crteža međusobno je povezana motivima ili tlocrtnom razradom, od jednostavnog rješenja četvrtaste grobne cele do razrade centralnog objekta.

Iz te se skupine crteža izdvaja samo jedan koji nudi rješenje s četvrtastom grobnom celom sa širim čeonim zidom i dva manja bočna zida, koja omeđuju otvoreno četvrtasto predvorje, u koje se ulazi stubama ograđenim metalnom ogradom (kat. br. 6). Na crtežu se, postavljeni bočno od ulaznih vrata, vide anđeli oranti, poveznica s krajnjom realizacijom anđela oranta na kupoli (kat. br. 66). Nadalje, rješenje vrata poveznica je s poligonalnim tlocrtnim rješenjima grobnice (kat. br. 6, 8, 9, 11). Preostali crteži razrađuju poligonalno centralno zdanje, te se zbog arhitektonske dorađenosti i poveznice s realiziranim zdanjem može govoriti o Meštrovićevu poznavanju prostorne zadanosti u kojoj će mauzolej izgraditi. Iz grupe centralnih rješenja izdvaja se Meštrovićevo promišljanje (kat. br. 5) u kojem se koristi već oblikovanim djelom *Vestalka*³⁵, s čeonu strane okruženim motivom anđela karijatida, sklopljenih ruku, a kojim će se poslužiti na realiziranom objektu (kat. br. 3, 8, 9, 11, 14).

Mali nacrt koji je za života vidjela

Mara Banac zasigurno je idejna skica realizirane grobne kapele. Odnosi li se ta skica na rješenja s bunjastom obradom vanjskog lica zida (kat. br. 11, 12) ili sa zaglađenim klesanim blokovima (kat. br. 13, 14, 15), za sada ostaje nepoznanica. Centralna je to građevina (od kat. br. 29 do 34), u tlocrtu osmerokut s upisanim križem u osnovi. Zapadni krak križa služi kao ulaz, istočni krak kao niša za glavni oltar, a sjeverni krak za kapelu s Raspetim (kat. br. 17, 30, 59) te južni za kapelu Sv. Roka (kat. br. 58).

Na najvišoj točki poluotoka Rata, na mjestu na kojem se trebao sagraditi mauzolej obitelji Račić, nalazilo se gradsko groblje sa srednjovjekovnom kapelicom posvećenom sv. Roku, zaštitniku Cavtata. Bila je to jednobrodna kapela s polukružnom apsidom. Pri izgradnji nove grobne kapele Ivan Meštrović trebao je, na zahtjev Cavtačana, u nju uklopiti i memoriju na toga sveca (kat. br. 28).

Iako je ta grobnica prvo realizirano Meštrovićevo arhitektonsko zdanje, u njemu se očituje Meštrovićev odnos i prema građevini, i prema prostornoj razradi te njihovim zadanostima. Tim širokim pristupom i razradom prožimanja arhitekture i prostora odlikovat će i kasnija svoja arhitektonska, ali i javna spomenička ostvarenja.

Ivan se Meštrović prihvatio vrlo zahtjevnog posla – misaono-simboličkog ispisa uspomena izravnog sudionika, uloge arhitekta, organizatora i autora kipara – realizatora gradnje, ali i oblikovanja sveukupne arhitektonske plastike. Promišljajući o grobnoj kapeli obitelji

Račić Ivan Meštrović dao je cijeloga sebe. U oblikovanim formama i motivima unutarnjeg prikaza kapele objedinio je svoju religioznost i svoje najintimnije osjećaje.

U Uspomenama³⁷ Meštrović je napisao da je 1919. godine predviđao kako će u Dubrovniku boraviti najmanje dvije godine (1921-1923), dok dovrši kapelicu u Cavtatu. Tada nije ni pomišljao da će mu vrijeme provedeno u Dubrovniku donijeti niz neočekivanih životnih preokreta, i u intimnom, i u poslovnom segmentu.

Život s njegovom bolešljivom i već veoma iscrpljenom suprugom Ružom – koja je nakon Meštrovićeve odluke o izgradnji kuće i atelijera gajila nadu u osobnu sigurnost i smiraj s trajnim nastanjenjem u Zagrebu – izgledao je kao uhodana svakodnevnica. Ali Ivan Meštrović nosio je Ruženu duboko u svojem srcu i mislima, a gradio je grobnicu Mariji, koja ga je također čuvstveno dotaknula i ostavila trag. U takav duševni "mir" uvukli su se i novčani problemi, te problemi oko izgradnje atelijera u Zagrebu, a u život mu je ušla i nova poznanica, Olga, koja će uskoro postati njegovom doživotnom družicom i majkom njegove djece.

Sačuvana pisma Ivana Meštrovića³⁸ upućena iz Dubrovnika Adeli Milčinović³⁹ u Zagreb, iz 1921. i 1922. godine, pisani su izvori Meštrovićevih intimnih razmišljanja o raskidu braka s Ružom. Međutim, ona su i izvor podataka o tijeku gradnje grobnice u Cavtatu. Njihov će sadržaj dopuniti i potvrditi važne podatke koje nalazimo u najvećem broju sačuvanih pisama, razmijenjenih između glavnih sudionika realizacije grobne kapele, Ivana

Meštrovića, Miše Kolina i Bože Banca, a datiraju se u 1921. i 1922. godinu. Prvi put kroz sadržaj obrađenih pisama pratit ćemo ritam gradnje, dinamiku modeliranja, klesanja i lijevanja, te točne nadnevke nastanka pojedinih reljefa i skulptura.

Iz lokalnoga novinskog članka⁴⁰ saznajemo kako je Ivan Meštrović doputovao u Dubrovnik oko 10. srpnja 1920. To je jedini podatak do kojeg sam došla⁴¹ koji se odnosi na gradnju grobne kapele u Cavtatu u toj godini.

Početkom 1921. godine Ivan i Ruža živjeli su u Dubrovniku na adresi Busovina 138.⁴² U prosincu 1920. godine⁴³ Ivan je boravio u Zagrebu s namjerom da za Božić doputuje u Dubrovnik. Međutim, to mu nije uspjelo, već je na sam Božić putovao vlakom iz Mostara u Dubrovnik. Ruža se na margini Meštrovićeva pisma zahvaljuje Adeli na čestitki.

U srpnju⁴⁴ i dalje su u Dubrovniku. Ruža je nešto bolesna, ali nije ništa opasno. Ljeto je, a po opisima Marije Meštrović⁴⁵ upravo je u to doba godine Ivan Meštrović ušao u ljekarnu u Gružu te, ugledavši Olgu Kesterčanek⁴⁶, započeo [je] novi odjeljak [njegov] života. Ona je diplomirala farmaciju i bila je neudana dvadeset sedmogodišnjakinja. Zajedno sa Zdenkom Semelić otkupila je ljekarnu u Gundulićevu ljetnikovcu od vlasnika, Talijana. Posjećivao ju je brat Frano Kesterčanek, odvjetnik iz Zagreba, koji se kasnije vjenčao sa Zdenkom⁴⁷. Živjeli su u Gundulićevu ljetnikovcu u Gružu. U prosincu 1921. godine Ivan Meštrović oblikovao je prvi portret Olge Kesterčanek, Olga čita⁴⁸.

³⁶ Na pročelju ovoga centralnog rješenja nalazi se natpis: PAX MCMXIX. Djelo Ivana Meštrovića *Studija za Vestalku* iz 1915. godine izložena je u stalnom postavu Atelijera Meštrović u Zagrebu, dok je djelo *Vestalka* iz 1917. godine izložena u stalnom postavu Galerije Meštrović u Splitu i Umjetničke galerije u Dubrovniku.

³⁷ Meštrović, Ivan: *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1993., str. 141

³⁸ Skupina pisama Ivana Meštrovića upućenih Adeli Milčinović, kojim se u ovom tekstu koristim, nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu Fond Izidora Kršnjavoga 804, pisma nepoznatih autora (koverta razna pisma II. 1-6, košuljica II. - 2). Ukupno ih je 14 iz 1921. i 1922. godine.

³⁹ Adela Milčinović, književnica i prva supruga književnika Andrije Milčinovića, dugogodišnja je prijateljica Ruže i Ivana Meštrovića. Živjela je s Ružom u Mletačkoj ulici i imala je uvid u tijek gradnje Meštrovićevih kuća i atelijera. U pismima Ivan joj se obraća s *Draga kumice* i potpisuje kao kum jer je zajedno s Ružom bio krsni kum njezinoj kćeri Veri.

⁴⁰ Narodna svijest, Dubrovnik, 14. srpnja 1920.

⁴¹ Zahvaljujem Ivanu Viđenu na ovom podatku.

⁴² Ulica Busovina u Dubrovniku danas se naziva Ulica Pere Budmanija i ima vrlo malo kućnih brojeva (nema broja 138). Na žalost, boraveći u Dubrovniku u travnju 2008. godine nisam mogla utvrditi o kojoj je kući zapravo riječ.

⁴³ Ivan Meštrović piše Adeli Milčinović iz Dubrovnik 12. siječnja 1921. Adresa Busovina 138 napisana je ispod grada i nadnevka u gornjem desnom uglu pisama.

⁴⁴ Pismo Ivana Meštrovića upućeno 3. srpnja Adeli Milčinović iz Dubrovnik. Pismo se po sadržaju datira u 1921. godinu.

⁴⁵ Meštrović, Marija: *Ivan Meštrović. The Making of a Master*, London 2008., str. 147

⁴⁶ Olga Kesterčanek udana Meštrović (1894. – 1984.)

⁴⁷ Zdenka Semelić, udana Kesterčanek u pismu od 6. srpnja 1975. upućenom Vesni Barbić prisjećala se toga vremena riječima: *Kako smo za vrijeme gradnje Mauzoleja Račić – u god. 1920-22. bili u živom kontaktu s Ivanom – to smo pratili razne faze njegovih umjetničkih radova. Kipove i druga skulptorska djela izradio je Meštar u glini i dao odliti u sadru. Sjećam se dobro – iako je to bilo prije 52 god. Kada sam jednom došla u kiparsku radionicu na Lapadu – u prostorijama bivšeg starog Lazareta (danas jedriličarski klub) – klesalo se punom parom, posredstvom sprave mjerilo se i prenašalo u kamen sa olovkom istočkanih gipsanih modela. Tada mi je na moj upit rekao Meštar da su to akademski kipari. – Među njima bili su mislim dvojica Talijani.*

⁴⁸ Portret Olga čita, gips s potpisom autora IM i nadnevkom oblikovanja 16. XII. 21.

Studije za mauzolej obitelji Račić

Opis fotografije

Ivan i Ruža Meštrović imali su u Dubrovniku mnoge poznanike i prijatelje. Ivan se susretao se s Perom Čingrijom i sinom mu odvjetronikom Melkom te njegovom suprugom Ivankom. Suradivao je s Markom Muratom⁴⁹, o čemu i sam piše u Uspomenama. Susreta s Ivanom u dvorcu Tamaris na Lapadu prisjetila se i Ivanka Mitrović-Kosor⁵⁰, dok je Ernest Katić⁵¹ na dan posvećenja grobne kapele napisao opis i prikaz Gospe od anđelâ – mauzoleja obitelji Račić. Slikarica Anka Krizmanić⁵² prijateljvala je sa Zdenkom Semelić, udanom Kesterčanek. U Gružu u prosincu 1921. godine portretirala je Ivana Meštrovića⁵³ i Olgu Kesterčanek⁵⁴.

U tom okružju Ruža je nanovo otkrila sve one već doživljene i proživljene dvojbe i strahove, sumnje i potrebe kojima je opterećivala sebe i Ivana. U posve neočekivanom trenutku, pojavila se još jedna žena, Olga Kesterčanek. Ruža je odustala od svojih “taktika”. Stoga ću se ukratko osvrnuti na trenutke njihova raskida.

Tijekom ljeta ili početkom jeseni 1921. godine Ruža Meštrović napustila je Dubrovnik. Taj odlazak nagovještuje i njezinu odluku o raskidu dugogodišnje bračne veze⁵⁵ s Ivanom. To nam potvrđuju Ivanova pisma upućena Adeli Milčinović. Ona je osoba od Ružina i Ivanova povjerenja, te osoba preko koje su u to doba međusobno komunicirali. Adela je zajedno sa svojom djecom i Ružom živjela u Mletačkoj ulici 10 u Zagrebu i bila je izvor Meštrovićevih saznanja o Ružinu zdravlju, njezinim razmišljanjima i planovima. U studenome⁵⁶ i prosincu⁵⁷ Ivan piše Adeli dva vrlo intimnih pisama u kojima obrazlaže svoj doživljaj raskida, te

Ružino razmišljanje i ponašanje.

Ivan je potišten, osjeća se loše i vrlo mu je teško, ružno je vrijeme i on ostaje sam u svojoj lijepoj sobi⁵⁸.

*Pitate me kako mi je. Iskreno da kažem vrlo mi je teško. Nije to teškoća što je okrenuta navika, a nije ni zato što sam postao gotovo žena – kažem gotovo sa jednim dubokim osvjedočenjem jer ona mnogo više vrijedi nego sa 20. godina, bar po mome. ... Jedina mi je setisfakcija, a držim da će biti i za nju kašnje što smo se rastali još dok smo se voljeli. Ako mi bude pošlo za rukom da budem znao kad treba umrijeti – onda će biti sve dobro.*⁵⁹

Neobično sam vam haran što se brinete za nju i što ste pripravnici, bude li nužde, da je i do Drezdena ispratite.

Kažite joj da ona druga veza nije prestala i da ja držim da i neće, da uvijek može računati na moju pomoć. ...

Poso tj. zidanje u Cavtatu je sada slabo jer su strahovita vremena – neprestano dere jugovina i pada kiša dan i noć. Možete misliti kako sam raspoložen. Dao je Bog da imam lijepu sobu pa ostajem sam sobom kod kuće.

Nadalje u pismu od 1. prosinca 1921. Meštrović razmišlja o njihovom razvodu te iskazuje zabrinutost za Ružino zdravlje i njezin odlazak u Dresden.

Ništa mi nejavljate gdje je Ruža, jeli već otputovala u Drezden ili nije? Vi znadete razlog iz koga joj nemogu još da pišem, a znate i zašto neželim da ona meni piše, ali znadete također kako mi je stalo čuti gdje je i kako je, pa Vas molim da mi to sa par riječi javite.

Prema pismima⁶⁰ do kraja prosinca 1921. godine Ruža Meštrović osjećat će se nešto mirnija te će odlazak u Dresden na neko vrijeme odgoditi. Većina sadržaja pisama odnosi se na probleme oko izgradnje atelijera i atrijsa u Zagrebu, ali u njima je uvijek prisutna Ruža.

Ivan Meštrović piše Adeli:

... Milo mi je da je Ruža mirna. ... Neugodno mi je što joj se nemogu javiti ni

*ona meni, ali se nadam da će mo se skoro miriti i moći opet bar u toj vezi biti. Pozdravite je kao i djecu Vaš kum*⁶¹

S razmišljanjem o mogućnosti ponovnoga kontakta i nadom da će moći provesti Božić u Zagrebu u sljedećem pismu⁶² Ivan Meštrović piše:

... Ništa mi se nejavljaju, te zaključujem da je ona bolje. Javite mi odmah da li je to R. (op. Ružino) mišljenje da je bolje da ja nedolazim tamo dok je ona tu ili Vi

⁴⁹ Marko Murat (1864. – 1944.) slikar, konzervator i upravnik Nadležstva za umjetnost i spomenike. Od 1919. godine brinuo se za zaštitu graditeljskog naslijeđa u Dubrovniku. Zahvaljujem Ivanu Viđenu na upozorenju kako je Marko Murat živio u ulici Busovina u Dubrovniku, gdje i Ivan Meštrović.

⁵⁰ Gojko Berić objavio je razgovor s Ivankom Mitrović-Kosor u Svijetu, 24. listopada 1975. Ona je posjedovala djela Ivana Meštrovića *Molitva na Maslinskoj gori*, reljef u drvu iz 1916. godine, *Portret Ivanke Mitrović Kosor*, London 1917. i *Guslar*, Pariz 1908. godine. U tom članku piše: *Kad je došao u Dubrovnik, moja majka mu je dala veliku gornju dvoranu za rad, koju je koristio gotovo dvije godine, sve dok nije napravio atelje u Lapadu. Moj muž i ja bili smo veliki prijatelji s njim. Viđali smo ga svakog ljeta prilikom našeg dolaska u Dubrovnik, ...*

⁵¹ Lukša s Orsana (dr. Ernest Katić): *Meštrovićev mauzolej u Cavtatu*, Nova Evropa, knj. VI, br. 7, 1. studenoga 1922. Ernest Katić kupio je stan u baroknoj palači Bassegli-Gučetić-Katić u Dubrovniku 1923. godine.

⁵² Anka Krizmanić (1896. – 1987.), slikarica i grafičarka. Anka Krizmanić ispričala je Vesni Barbić 7. studenog 1973.: *Meštrović je rezao u sadri male skice. Nakon što su veliki bili preneseni u kamen, male je bacio. Zdenka Semelić prikupila je nekoliko malih skica (kat. br. 3, 4) i darovala ih je Anki Krizmanić. Iako razlomljene, Anka ih je darovala Atelijeru Meštrović 1973. godine. Nadalje, Tošo Dabac darovao je tri fotografije bez oznake vlasnika, mjesta i vremena snimanja malih skica u gipsu. Nakon što je dobila skice u gipsu od Anke Krizmanić Vesna Barbić prepoznala je dvije darovane gipsane skice, dok treća – skica za oltar*

do danas nije pronađena.

⁵³ U fundusu Atelijera Meštrović nalaze se dvije litografije Anke Krizmanić *Portret Ivana Meštrovića* i signirane su dec. 1921. Litografije je darovala Anka Krizmanić 1973. godine.

⁵⁴ U fundusu Atelijera Meštrović nalaze se tri litografije Anke Krizmanić *Portreti Olge Kesterčanek* i signirane su dec. 1921., dok je na jednoj naveden cjelovit nadnevak 22. dec 1921.

⁵⁵ Ivan i Ruža Meštrović razveli su se u Zagrebu 4. kolovoza 1925. Fotokopija Nadbiskupskoga ženidbenog suda u Zagrebu čuva se u Atelijeru Meštrović.

⁵⁶ Pismo Ivana Meštrovića upućeno Adeli Milčinović 14. studenoga, vjerojatno 1921.

⁵⁷ Pismo Ivana Meštrovića upućeno Adeli Milčinović 1. prosinca 1921.

⁵⁸ Ivanovo pismo upućeno Adeli Milčinović od 14. studenoga, vjerojatno 1921.

⁵⁹ Spoznaja koja nas upućuje na to kako je sedamdesetogodišnji Ivan Meštrović svoju životnu odluku potvrdio pišući sjećanja pod naslovom *Vatra i opeklina*.

⁶⁰ Pisma Ivana Meštrovića Adeli Milčinović upućena iz Dubrovnik 6. prosinca 1921. i 12. prosinca, vjerojatno 1921. godine.

⁶¹ Ivanovo pismo od 6. prosinca 1921.

⁶² Ivanovo pismo od 12. prosinca.

mislite tako. Mene lično ne bi smetalo njeno prisustvo, ako se iole umirila. Nadjite vremena pa mi to opširnije pišite i rasvijetlite.

Početakom 1922. godine⁶³ vidljivo je iz pisama kako Ivan Meštrović nije otputovao u Zagreb, već je bio u Splitu⁶⁴, a u pismu od 9. siječnja piše:

... U petak na večer krećem preko Sarajeva za Zagreb, da budem za 15.og tamo....

Kad je to i R. (op. Ruža) mišljenja da je bolje da se nevidimo onda uzimam do znanja. Ostalo ću sve urediti kad dođem tamo – u koliko ne bude uređeno, mislim na uknjižbu kuće⁶⁵ itd. Oporuku sam već preinačio u smislu dogovora i biti će u redu.

Mira bi zaista trebao, ali znam da ga neću naći, te sve više osjećam da je nemir moje normalno stanje. “Moja kuća” i moj ... (op. nečitljivo) je jedino moja koža, nu ni to, fala Bogu, nije na vječnost.

Jedino mi je zadovoljstvo konačno saznanje da je to tako.

Milo mi je da se R. (op. Ruža) umirila. Ja se ozbiljno nadam da će ona naći nekog zadovoljstva u nečemu što će iz nje same biti.

Po sadržaju sljedećeg Ivanova pisma Ruža i Ivan su se vjerojatno susreli jer iz pisma Adeli Milčinović od 8. ožujka 1922. saznajemo:

... Ruža mi je pisala da želi da joj stan preudesim onako kako sam ranije zamišljao, na način da joj velika soba služi kao atelier, ja ću to i učiniti, ako se budem mogao sporazumiti sa Uršićem.

Ivan će doputovati u Zagreb krajem ožujka, ali pod uvjetom da mu nitko ne smeta i prolazi kroz sobu dok je tamo.

Ivanova pisma iz 1922. godine sve manje sadržavaju razmišljanja o Ruži i njihovu raskidu te se uglavnom odnose na izgradnju atelijera i atrija u Zagrebu, s ponekim podatkom o gradnji mauzoleja obitelji Račić u Cavtatu.

Ruža Meštrović napustila je Zagreb 1922. godine i otputovala u Dresden na neko vrijeme. U pismu Vesni Barbić Adela Milčinović je 20. listopada 1963., sjećajući se Ruže, napisala:

... Ivan je bio zauzet osnivanjem nove porodice, Ruža je prolazila kroz najteže razdoblje svoga života, razrešenje braka .... Ostavila je Zagreb i otišla u Dresden, gdje je živjela neko vrijeme. Bavila se umjetnošću. ... Ali ništa joj nije dalo zaborava. Opet se vratila u Zagreb u kuću koja je sad bila njezina i iz koje je gledala u susjedno dvorište Ivanovog Ateliera. Gledala je gdje se djeca igraju i rastu, Ivanova djeca, ali ne i njena. Djeca druge majke. To je bio tužan život.

Ruža je bila podstrek i inspiracija Meštrovićevog rada, ona mu je pomogla oživotvoriti umjetničke ideale, ali on je čeznuo za djecom, za živim oblicima, koje mu Ruža nije mogla dati.

Njen stan bio je pun Ivanovih skulptura, koje joj je on darovao pri rastavi. A ona je veći dio dana provodila kraj prozora u hodniku svoje kuće, promatrajući njegove žive „umjetnine” ... četvoro djece.

To je bila tragedija Ružina i u tome je umrla.

Ali, vratimo se Gospiod anđelâ – mauzoleju obitelji Račić te pisanim podacima koje nalazimo u razmijenjenim pismima odgovornih sudionika realizacije ove grobne kapele.

Kao što je već navedeno, Ivan Meštrović doputovao je u Dubrovnik i u “ruci” je imao ugovor o gradnji te dogovoren projekt za realizaciju grobne kapele. Za sada ostaje nepoznanica s kojim graditeljem ili arhitektom je na početku izgradnje Ivan Meštrović surađivao, ali se od studenoga 1921. godine uključio Harold Bilinić.⁶⁶

Došavši u Dubrovnik, sigurno je morao obaviti mnoge predradnje prije početka same gradnje, međutim pisanih izvora iz 1920. godine nisam našla, pa će za sada to ostati nepoznanica. Uz dozvolu za rušenje crkvice Sv. Roka na cavtatskom groblju i pripremu terena te smještaj pomoćnika, trebalo je osigurati radni prostor, i u Dubrovniku, i u Cavtatu.

Radni prostor, odnosno Meštrovićev atelijer⁶⁷ nalazio se uz more u uvali Gruž, sa sjeverne strane poluotoka Lapada, pokraj bivšeg Lazareta. Bile su to dvije prostrane daščare Lučkog odaslanstva Gruž⁶⁸, dok je radni prostor u Cavtatu bio u franjevačkom samostanu⁶⁹ gdje su bili smješteni oni pomoćnici koji su bili određeni za rad u Cavtatu, a katkad i sam Meštrović.

Novinski članak⁷⁰ donosi nam opis atmosfere i radionica iz rujna 1921. godine, a ujedno je prvi pisani podatak o djelima:

... Peruzzi me je pozvao da dođem prije podne u radionicu na Lapadu: “Tamo na svršetku ceste, pri moru, gdje je par baraka, pokrivenih novim opekama.”

... Već iz daleka začuli su se poznati udarci mlata. Drvena vrata zatvaraju ulaz u dvorište. Stupim u prvu baraku, nisam niti opazio da je “zabranjen ulaz”.

Nekoliko radnika radi, a među njima stoji sam majstor Meštrović. Nisam ga odmah prepoznao, iako je moj pogled nehotice odmah zastao na njegovom izrazitom licu i crnim očima. Pitao sam za Peruzzija i otišao sam u drugu baraku gdje sam našao Peruzzija sa dvojicom kipara. Tu je bio model mauzoleja. ... Otišao sam s Peruzzijem natrag u prvu baraku. ... Međutim pregledao sam pojedine dijelove oltara: tu je stala skoro već dovršena Madonna s djetetom u naručaju, djelo čudne nježnosti i ljepote, koje će biti poznato daleko po svijetu; dalje relief "Pieta", koji je po svojoj kompoziciji prvi umotvor te vrsti i još dva reliefa sa strane, svaki sa tri anđela, koji pjevaju, odnosno sviraju slavu Bogu. Sve će to doći do prave vrijednosti tek u cjelini, a ipak bi svaki dio posebno čovjek gledao i divio mu se.

Gospa s djetetom (kip oltara)

⁶³ Pisma Ivana Meštrovića upućena Adeli Milčinović 3. siječnja 1922. i 9. siječnja 1922.

⁶⁴ Zvono je lijevano u Ljevaonici Jakova Cukrova u Splitu 1922. godine. Na brončanom zvonu nalazi se signatura ljevaonice: LJEVAONICA JAKOVA CUKROVA SPLIT 1922

⁶⁵ Kuća u Mletačkoj 10 uknjižena je na Ružino ime 6. svibnja 1922. Fotokopija u arhivu Atelijera Meštrović.

⁶⁶ Stanko Piplović u članku *Arhitektura Ivana Meštrovića* objavljenom u *Mogućnostima*, br. 10 – 11, Split, 1983. godine navodi Harolda Bilinića kao Meštrovićeva suradnika na mauzoleju u Cavtatu. Značajan je podatak koji nalazimo u Meštrovićevu pismu upućenom Haroldu Biliniću 26. lipnja 1954. u kojem izjavljuje: *Ovime posvjedočavam da je gospodin Harold Bilinić, arhitekt bio kod mene zaposlen u poslu svoje struke od 1. studenog 1921. godine do uključivo 31. ožujka 1941. godine.* Dakle u vrijeme kada je grobnica bila sazidana do 5 metara visine.

⁶⁷ U pismu Šime Dujmovića, kipara i Meštrovićeva pomoćnika, upućenom Vesni Barbić 29. siječnja 1962., on navodi kako je upotrijebljen jedan radni prostor u vojarni u Dubrovniku.

⁶⁸ Lučko odaslanstvo Gruž upozorava Ivana Meštrovića 11. svibnja 1922. da mu je istekao rok za korištenje: *2 doščare u Lapadu kod zgrade ex Lazareta.* Pismo se nalazi u Meštrovićevoj arhivi u Atelijeru Meštrović u Zagrebu.

⁶⁹ Zahvaljujem Ivanu Viđenu na pomoći i informacijama koje nisam mogla pronaći u literaturi.

⁷⁰ *Kod Ivana Meštrovića.* Novo doba, god. 4, br. 214 (21. IX.), Split, 1921., str. 2 – 3

Handwritten text on the top edge of the page, including the word "Belle" and some illegible scribbles.

~~Testament~~
~~de~~

1792
regis.

Jan. 26. 1792.

Moji suproine bolle

Opoveste mi ^{et} ~~da~~ vam da tak isto
jostam. Pri sam na svoje mule
& postom. Morao sam, post sam sa
ratu etico - pipu, da isrecikam rata
i memoritiam moy religio amelo et
oblori na kypali. To mi je pabel pa
bi pal uposka demena. Moja sa sam
rat uposkala, da utam moras ractil
strari postu a Boguel, pje se jajo
Palas sam strari cykpat, ali sam
trejcolu moras celati dampotam 3.
pune nedjelje ^{dan} volat su mi pripjelo.
Celati sam moras, da dodam jovicu
potrebata obijunja i gancu, a oboge
strame sam se kajo da mihetli et
postpat, a to hi moras sam popoviti.

Vertical handwritten text on the left margin, including the word "Zemlja" and other illegible words.

Uz Peruzzija na izradi arhitektonske plastike sudjelovali su i mladi kipari Šime Dujmović⁷¹, Lovro Roguljić, Juraj Škarpa i Živko (Živojin) Lukić, ali o njihovu radu nešto kasnije. Od pomoćnika Talijana bili su ondje dugogodišnji Meštrovićev suradnik iz Rima Giovanni Ardini, zatim Lucio Baruffetti i Grassi.

Dakle, u rujnu 1921. godine Meštrovićevi suradnici završavali su djela koja su predviđena za glavnu apsidu, odnosno Gospu s djetetom (kat. br. 48), koja je smještena na oltaru, zatim reljef Pieta (kat. br. 49) – stipes – na pročelju bloka istog oltara u grobnoj kapeli. Nadalje, dva reljefa s po tri anđela svirača (od kat. br. 50 do 52) koji će se ugraditi bočno na obje strane na zidu glavnog oltara. Tijekom jeseni Meštrović je završavao modeliranje i rezanje u gipsu arhitektonske plastike, a njegovi pomoćnici završavali su s klesanjem radova koje je trebalo uzidati. Međutim,

zidanje mauzoleja teklo je sporije nego što je Meštrović očekivao.

U studenome⁷² vrijeme je bilo ružno i posao je tekao sporo, a Meštrović je bio neraspoložen zbog raskida s Ružom. Sve je više uočavao da njegovi troškovi života, kipara klesara i gradnje prelaze novčana sredstva koja je dobio. Nezadovoljstvo vezano uz visinu i vrijednost Meštrovićeva honorara, ali i zbog novčanih transakcija⁷³ postat će glavna problematika dopisivanja između Ivana Meštrovića⁷⁴, Miše Kolina⁷⁵ i Bože Banca⁷⁶.

U Meštrovićevoj arhivi sačuvala su se samo tri Meštrovićeva koncepta pisama upućena Miši Kolinu iz Dubrovnika, a koja se odnose na gradnju grobnice obitelji Račić.

Prvi koncept datira se u studeni 1921. godine i zbog njegove važnosti potrebno ga je navest u cijelosti:

⁷¹ Vesna Barbić obratila se 1962. i 1964. godine Šimi Dujmoviću u potrazi za podacima o njegovoj suradnji s Ivanom Meštrovićem.

⁷² Pismo Ivana Meštrovića upućeno Adeli Milčinović iz Dubrovnika 14. studenoga 1921.

⁷³ Od osnivanja Kraljevine SHS pa do početka 1923. godine u zemlji se koristio dvojni sustav, odnosno u zapadnom dijelu vrijedila je kruna, a u istočnom dinar. Početkom 1923. godine vrijedi samo dinar, a kruna se preračunavala u dinar u omjeru 4 : 1 i upotrebljavala se kao platno sredstvo samo u zapadnoj polovici nove jugoslavenske države.

⁷⁴ U Meštrovićevoj arhivi u Atelijeru Meštrović nalaze se tri Meštrovićeva koncepta pisma (567 A53 – 567 A55) upućena Miši Kolinu.

⁷⁵ U Meštrovićevoj arhivi u Atelijeru Meštrović nalazi se pet pisama Miše Kolina (454 A1 – 454 A5) upućenih Ivanu Meštroviću. Pri obradi cijelog fonda pisama, koji se obrađivao po autoru pisma, ova skupina pisama navedena je pod imenom autora – Marcel Kolin.

⁷⁶ Šest pisama Bože Banca (92 A11 – 92 A16) upućena Ivanu Meštroviću 1922. godine.

Dub. 22. XI. 21.

Dragi Gospodine Doktore,

Oprostite mi što Vam se tek sada javljam. Bio sam na trista muka s poslom. Morao sam, pošto sam sve ostalo svršio u gipsu, da izrežem vrata i izmodeliram onog velikog anđela što dolazi na kupolu. To mi je uzelo puna 2 i pol mjeseca vremena. Nego za sam rad nipo jada, da nisam morao radi tih stvari poći u Zagreb, gdje se ljevaju. Poslao sam stvari „ajlgut“ ali sam svejedno morao čekati danpodan 3. pune nedjelje dana dok su mi prispjele.

Čekati sam morao da dadem ljevnici potrebita objašnjenja i upustva, a s druge strane sam se bojao da mi se nebi što polupalo, a to bi morao sam popraviti. Srećom je napokon sve u redu prispjelo i sad se izrađuje u bronci. Vrata su bogatija nego što su bila na prvom nacrtu. Proračun za anđela i vrata u bronci te pločnik – uzevši sve zajedno – nije prebačen. Zato u toj stvari nisam ni tražio još i naročito Vaše odobrenje. Za jedno i drugo imam garancije da će lifrovati na vreme.

Glavni oltar mauzoleja obitelji Račić

Zvona možemo dati izliti u Splitu, a traže mi prema mome nacrtu, 56.000 kruna. Veličina mu je 70 90 70 cm ako stignete možete se propitati u Trstu što bi jedno gotovo zvono gornje veličine koštalo, pa ako bi bila znatna prilika, što nevjerojeto, možemo odustati od poručbine u Splitu.

Inače sam na sto muka i već sam jako umoran. Imao sam strahovitog posla da svladam i izrežem u gipsu sve što na mene spada, ali me sve to ne zamara toliko koliko nadgledanje i guranje cijelog posla što inače nije spadalo u moju dužnost. Ali kad bi bilo gotovo kad sam nebih gurao!

Dešperatan sam što nevidim kraja. Tek smo 5. metara od zemlje sa zidanjem, a kad nastala ružna vremena, pa za malo zida, a nesmiem im dopustiti da prekinu rad. Materiala ima dosta pripravno samo kad bi trebalo uhvatiti 25-30. dana lijepa vremena pa da zid skoči do kupole, a nju bi digli u martu mjesecu.

Kamen u ... (op. nečitljivo) je sav izveden i $\frac{3}{4}$ su gotove.

Sa rezanjem kiparskih radnja u kamenu smo dosta napredovali. Oltar je već postavljen, a i oni veliki anđeli – što dolaze nad grobnice već su u Cavtatu, pa će mo ih skoro uzidati. Nego kako se sjećate ima mnogo kazeta za kupolu i svodove. Jedna od karijatida je također pri kraju da bude gotova. Sa klesarima imam muke pošto je naša valuta pala, pa moram da se natežem i bdijem nad njima.

Koliko i sami vidite upetljao sam se u veliku nezgodu. Skoro su dvije pune godine da se ničim drugim ne bavim nego ovom stvari, za koju sam mislio da će mi doći 8. mjeseci. Neću ni da pominjem koju materialnu štetu trpim, jer mi je čitav honorar točno jedan portal koga izradim u 4-5. dana. To Božo dobro znade. On će se sjećati da sam mu još u Londonu, za života pok. M. Račić, kad sam mu onaj prvi mali projekt ukazao, reko da je moj honorar 150.000 francuskih franaka.

Moja je krivica da to nisam potvrdio u mome pismu što sam Vam pisao iz Zagreba i da nisam uzeo za bazu francuske franke nego dinare, ali držim da je i ona suma sadržavala više idealizma nego koristi, pa da nećete ni Vi ni Božo pustiti, da nas ove prilike, pored truda i napora od 2. godine potrošim za sam život više nego mi je nagrada.

S moje strane izjavljujem još jednom, da ću u svakom slučaju, moj rad do kraja savjesno i sljubavi dovršiti i održati zadanu riječ, pa mi ni košulja neostala.

Što se tiče onih drugih 3. portreta, te raspeća i Sv. Roka, moram nažalost da Vam izjavim da mi ih neće biti moguće izraditi uz one uvjete koje smo ev. predvidjali, a to što je uz sadanje stanje naše valute nemoguće, i što ću se kako

1.⁷⁷ sam spomenuo već sa drugim poslom ruinirati. Žalim što cijela stvar neće biti bez tih stvari kompletna kao što je zamišljena. Lojalnosti radi moram da Vam kažem da ih ni kasnije neću moći u doglednom vremenu izraditi, jer ću čim crkvicu dovršim morat da idem u inozemstvo da za se i porodicu nešto zaradim.

2.⁷⁸ Za slučaj da Vi želite da ipak budu izvedene morate se riješiti odmah, da to uradim dok sam inače ovdje vezan a to je sada, još ove zime. Moj honorar, prema stanju valute bi bio dvostruk nego što sam Vam govorio tj.

3.⁷⁹ 3. portreta 300.000. Veliko raspeće 320.000 i S. Rok 320.000 ukupno 940.000. Moram da naglasim da će mi i za ovu sumu biti moguće samo ako mi honorar za ostali rad bar podvostručite. Držim, dragi g. K. da će te ostat u uvjerenju da se nije ništa promijenilo u našem dobrom raspoloženju i ...(op. nečitljivo) te da će te prema tome i ocjeniti i uvažiti ovo moje pismo.

Popravak glavnog honorara: prema srazmeru dinara i franaka kakav je bio kad je pogođeno. Honorar 940.000 kruna.

Opis fotografije

Do 22. studenoga 1921. Meštrović je izradio svu arhitektonsku plastiku u gipsu. U gipsu je također izrezao *Vrata*, te je oblikovao *Anđela* (kat. br. 66) za kupolu, a i zvono je bilo gotovo.

Na izloženim crtežima vidi se kako je Ivan Meštrović anđela uzdignutih ruku – ranokršćanski stav u molitvi, različito komponirao i smještao (kat. br. 8, 11, 13, 14), te ga u završnici postavio na vrh kupole (kat. br. 15, 31).

Nadalje, izrezao je *Vrata* (kat. br. 36) grobnice u gipsu, koja su bogatija nego što se ugovorom predviđalo. Različito komponirane rozete, geometrijski motivi i anđeli razne su faze Meštrovićeva razmišljanja o mogućem rješenju ulaznih vrata u grobnicu (od kat. br. 6 do 9, 11, 13, 14). Anđela i vrata poslao je u Zagreb⁸⁰ na lijevanje u broncu.

Zvono je također bilo gotovo za lijevanje⁸¹. Na njemu se nalazi Meštrovićeva nit vodilja – osnovna poruka, simbolično reljefno izlivena na zvonu, koja će se svakim udarom bata širiti unutrašnjošću grobnice i cijelim poluotokom. O natpisu na zvonu nema ni spomena ni u kojem sačuvanom pismu, stoga se može zaključiti da je osnovnu misaonu poruku sročio Ivan Meštrović, možda čak i ne obavijestivši o njoj izvršioce narudžbe. Prema signaturi lijevaonice Jakova Cukrova, koja se nalazi na zvonu, ono je lijevano u Splitu, a proces je trajao od kraja 1921. do početka 1922. godine.

Do studenoga 1921. godine sazidano je samo pet metara visine grobnice jer je vrijeme bilo kišovito i loše, pa ipak je Meštrović očekivao da će do ožujka 1922. godine sazidati kapelu do kupole

(kat. br. 30 i 31).

Oltar je postavljen, a i oni su veliki *Anđeli s dušama pokojnika* (od kat. br. 44 do 47), što dolaze iznad grobnice, već u Cavtatu. Oltar (kat. br. 12, 15, 16) u glavnoj apsidi neznatno je izmijenjen. Ivan Meštrović promijenio je kompozicijsko rješenje Gospe s djetetom⁸² (kat. br. 16, 18 i kat. br. 12, 15, 19, 20), dok je simbole evanđelista sa stipesa (kat. br. 13, 15) ukomponirao u geometrijski razrađen, te različitim bojama kamena koloristički izdvojen pod Gospe od anđela. Kamen za gradnju kapele u to je vrijeme bio osiguran, kao i ploče za pločnik.

Jedan *Anđeo karijatida*⁸³ u portiku, ulaznom predvorju, također je gotov. Ovaj anđeo “doživio” je najmanje promjene u Meštrovićevu promišljanju. Glavne promjene događale su se različitim komponiranjem ruku, koje su uvijek pokazivale molitvu, te samoga završetka kapitela, odnosno završnog nosača nad glavom karijatide (kat. br. 3, 5, 8, 9, 11 i 14).

Kasetirana kupola bila je od početka Meštrovićevo rješenje, ali se motiv kasete mijenjao, od rozeta do glavica anđela⁸⁴ (kat. br. 12, 13, 15).

Na kraju saznajemo kako je potrebno izraditi još tri portreta, *Sv. Roka* (kat. br. 58) i *Raspelo* (kat. br. 59). Stoga je moguće zaključiti da je *Marijin portret* (kat. br. 60) izrađen, dok portreti oca, majke i brata Račić još nisu izvedeni. O realizaciji preostalih reljefa čitamo u sljedećim pismima.

Sadržaj navedenog pisma dragocjeni je izvor podataka o gradnji grobne kapele te izradi arhitektonske plastike.

⁷⁷ Napisano na lijevoj margini lista.

⁷⁸ Napisano na gornjoj margini lista.

⁷⁹ Napisano na margini prethodnog lista.

⁸⁰ *Vrata Mauzoleja* lijevana su krajem travnja u Ljevaonici metala na Umjetničkoj akademiji u Zagrebu. U Gliptoteci HAZU u Zagrebu čuva se pismo Ivana Meštrovića upućeno Ivi Kerdiću 24. travnja 1922.:

Dragi Kerdiću,

Izvijestio me je Kljaković u kome su stadiju radnje koje sam poručio da mi izlijete u bronzi.

Za podmirivanje biste sam Vam poslao pismo i javio kako i kada želim da mi je pošaljete.

Za radnje poručene za mauzolej dao sam nalog Jadranskoj banci u Dubrovniku da Vam pošalje daljnji akonto od 50.000 (pedeset hiljada) kruna. Visina vrata je, kako ćeš iz već poslanoga ti nacrti vidjeti, 255.

Što se tiče načina na koji će vrata biti pričvršćena, objasniti će ti Kljaković. Za drveni postav isto tako.

Još jednom ti preporučam da posvetiš svu pažnju da vrata budu što točnije i solidnije izvedena. Ostatok honorara ću Vam poslati kad posao bude potpuno gotov, a za tada te molim da mi pošalješ točan i detaljan račun.

Pozdravlja te tvoj Ivan.

Ljevač Franjo Antolić sudjelovao je u lijevanju vrata i anđela.

⁸¹ Vidjeti bilješku br. 64

⁸² Zanimljivo je uočiti prema izloženim crtežima prvu varijantu Meštrovićeve Gospe s djetetom (kat. br. 16, 18) koja je stilizirana metafizičkom produhovljenošću, dok je u krajnjoj realizaciji Gospa dobila profanu zadanost i gotovo prepoznatljivo lice živuće osobe (kat. br. 19, 20).

⁸³ Model za *Anđela karijatidu* na pročelju grobnice sačuvan je kod obitelji Lasić u Gundulićevu ljetnikovcu u Gružu u Dubrovniku. Obitelj posjeduje još nekoliko djela Ivana Meštrovića. Mala skica za toga anđela izložena je na izložbi (kat. br. 3).

⁸⁴ S glavicama anđela ugradio je Ruženinu prisutnost opisujući personifikaciju motiva u knjizi *Vatra i opeklina* na str. 73.: ... Ni sam nije znao da li vidi ili sluti, ali žena koju je vidio imala je dva krila oko glave koja su se uzdizala oko njezinih ramena u formi aureole.

U njemu je sadržana većina informacija o planiranim i izvršenim radnjama, ali i naznaka početka rasprave o svoti Ivanova honorara.

Također, Ivanovo pismo upućeno Adeli Milčinović⁸⁵ potvrđuje da je izrezao i oblikovao sve modele za grobnicu, te da se dovršavaju i dekoracije u kamenu, odnosno kasete za svod kupole (od kat. br. 38 do 43).

Moj posao ide sporo – neprestano kiša i vjetar, vjetar pa kiša. Zidari nisu prekinuli posao, ali ide sporo naprijed.

Inače one dekoracije u kamenu idu naprijed. Ovih dana mi je otišao jedan radnik talijan⁸⁶. Sad se nadam dobiti jednog našeg da ga nadomjestim. Sad završujem i posljednji model u gipsu za kapelu, što sam dužan da učinim po ugovoru. Za dalje sam pisao izvršiocu oporuke pa očekujem njegov odgovor. Ako pristane na moje zahtjeve izradit ću i one daljnje figure a ako ne ništa. Dok sam prisiljen da budem ovdje izradit ću Čika Peru ili što drugo. Osjećam potrebu da pobjegnem negdje na 1. mjesec dana samo neznam kamo. ...

Javljuju mi da je otac u kritičnom stanju. Ako dođe do katastrofe morati ću poći do matere i u tom slučaju ću stići kasnije tamo.

Posljednji model u gipsu držim da se odnosi na drugog anđela karijatidu na pročelju trijema grobnice.

Ivan Meštrović “zasićen” je i umoran od svih okolnosti u kojima se našao, stoga je razumljivo što je sumnjao da će Miše Kolin prihvatiti njegove uvjete, pa Adeli Milčinović piše⁸⁷:

... Strahovito mi je ovdje dosadno i tijesno. Očekujem odgovor od dr Kolina egzekutora testamenta Račić te ću se prema tome ravhati. Ako on nepristane na moje nove uslove, kao što će držim biti, onda ću moći nekuda bar na mjesec dana da pobjegnem.

Nakon mjesec i pol dana Ivan Meštrović je posredstvom Bože Banca primio odgovor Miše Kolina⁸⁸. Kolin se u međuvremenu sastao s Božom Bancem u Trstu i u Rimu. U pismu se spominje brzojav koji je uputio Ivanu Meštroviću u Dubrovnik 15. prosinca, ali taj se brzojav nije sačuvao u Meštrovićevoj arhivi. Miše Kolin planirao je posjetiti Dubrovnik za Božić, te izravno razgovarati s Ivanom o novčanim problemima i izradi Raspela, Sv. Roka i preostala tri portreta: Iva (kat. br. 61), Mare (kat. br. 62) i Edija (kat. br. 63) za obiteljsku grobnicu. Međutim, zbog nesporazuma do njihova susreta nije došlo, a time ni do usmenog dogovora. Stoga, Miše Kolin u pismu objašnjava Meštroviću svoje viđenje nastalog problema sljedećim riječima:

... Što se tiče valute, izvolite držati na pameti da ostavština Račić nije imala kruna, već je sa lirama kupila kod Jadranske Banke krune, koje ste Vi tražili za honorar. Da ste Vi u ono doba tražili franke ili funte, za ostavštinu je bilo jednako, jerbo sam ih morao kupiti, kako što sam kupio krune. Dakle ostavština nije ni pare na Vašem honoraru prištedila. Svemu je kriv pad naše valute, u koju smo, na zajedničku štetu, i Vi i mi imali ufanja i u momentu kad ste tražili honorar, a ja i avanz za Vaš 1 milijun i malo kasnije za druga 2, pa opet za ostale troškove. Da ja nijesam onda kupio krune, već ih zajmao i danas kupio te profitovao na padu valute, ja bi mogao odmah da Vam

potpuno dogjem u susret. Stvari stoje dakle ovako: valuta je pala, i pala je na štetu Vašu i ostavštine, jerbo su krune, koje ste Vi tražili kupljene kad su stale cirka dva i po puta više nego stoje danas. Ostavština dakle nije profitirala, jerbo sam ja u ono doba kupio krune, da kod Jadranske Banke (i putem iste Jadranske Banke) pakujem odmah isplatu 1/3 i jamčim za duge 2/3 Vašeg honorara. I kako Vam reko, nijesam bio kupio samo Vaš 1 milijun, već i ostale, kako sam bio proračunao da će koštati spomenik. To sam želio Vam u Dubrovniku dokazati sa računima Jadranske Banke. ...

...Dogovorno s Božom Vas molim da izvršite i druge radnje u smislu vašega pisma i cijene od Vas utanačene.

Nama i Vama je na srcu da hram bude dostojan Vašega genija, Vaše ideje, Vaše ljubavi i Vašega napora. Ja ću iskati i morati da nagjem način da Vam barem djelomično ispravim zlo što Vas je zateklo padom valute, pa ćemo, kad se sastanemo, o tome govoriti i utanačiti.

Nakon susreta i razgovora s Božom Bancem u Zagrebu, Ivan Meštrović odgovorio je 26. siječnja 1922. Miši Kolinu. Meštrović je i dalje smatrao da je jako oštećen navedenom isplatom honorara, iako je profitirao time što je: ... osigurao kamen i zidanje uz fiksnu cijenu, danas bi to daleko više koštalo nego što su pale naše krune prema zdravoj valuti.

Uopšte, kad je već riječ o tome moram da Vam kažem da kad bi onu crkvu danas poručili da Vam se napravi duplikat, bez moga honorara, koštala bi Vas 5. puta toliko koliko će Vas uistinu koštati.

Ovo Vam objašnjavam sa jedne baze

koja nije advokatska, ali koja je u samoj suštini za pravedna prosuđivača isto tako ubjedljiva. Pored gore pomenutoga moram da Vam napomenem da sam imao truda oko ove crkve, koji nije spadao u moju dužnost, a koji bi znašao, kad bi se stalo računati najmanje toliko koliko poboljšinu tražim.

Sve navedeno Vi vrlo dobro znate, a milo mi je da i uvidjte. Prepuštajući se Vašoj uvidjavnosti i negubeć nikad ljubav, koja mi je bila vodilja u ovom poslu, pristajem da izradim i ono drugih 5. skulptura po naznačenoj Vam cijeni upozoravajući Vas međutim i moleći da netražite od mene nemoguće žrtve, i da reparacija moje štete mora iznositi najmanje 1000

engleskih funti, bez obzira kako će do tada naša valuta stajati.

Bez ove garancije nemogu nikako odpočeti za kompletiranjem, jer bih se doveo u bezizlaznu situaciju. Molim Vas daklen da mi s mjesta odgovorite u Dub. (kuću Gračić⁸⁵ – Pile) sutra preksutra.

Putujem. Čim dobijem Vaš odgovor započeti ću ostale radnje. O ostalome će Vas Božo izvijestiti.

Siječanj je mjesec 1922. godine i već je prošlo nekoliko mjeseci otkako je Ruža otišla, a Ivan Meštrović preselio se u kuću Gracić na Pilama. Meštrović se prihvatio posla misleći kako su se

⁸⁵ Meštrovićevo pismo upućeno iz Dubrovnika 1. prosinca 1921.

⁸⁶ Radi se o Giovanniju Ardiniju. U fondu Meštrovićevih pisama nalazi se skupina pisama Giovannija Ardinija upućenih Ivanu Meštroviću. Pismom od 14. prosinca 1921. Meštroviću javlja da je našao svoju obitelj u dobrom zdravlju te mu želi sretan Božić.

⁸⁷ Pismo Ivana Meštrovića upućeno iz Dubrovnika 6. prosinca 1921.

⁸⁸ Pismo Miše Kolina upućeno Ivanu Meštroviću iz Rima 10. siječnja 1922.

⁸⁹ Odnosi se na kuću Gracić na Pilama u Dubrovniku.

Opis fotografije

međusobno dogovorili o završetku izrade Raspela, Sv. Roka i preostala tri portreta, ali ponovo je došlo do nesporeda.

Očekujući odgovor od Miše Kolina, Ivan je primio Bančevo pismo napisano 2. veljače 1922. u hotelu Grand u Rimu. Božo je smatrao da su se u Zagrebu dogovorili, stoga ga iznenađuju Ivanovi uvjeti iskazani u pismu Miši Kolinu. Božo piše:

... Ja sam ti u Zagrebu potvrdio ono što ti je Miše pisao glede dva nova altara t. j. pristalo se je na ono što si ti tražio i suviše obećala ti se jedna nagrada u dobroj valuti za da pokriješ tvoj putni trošak do Engleske – tu extra nagradu sam ja precizirao sa 10.000 franaka francuskih i stvar je bila svršena.

Tvoje pismo sada u kojem tražiš 1000 funti honorara za dovršiti ove dvije nove stvari koje bi nas napose koštale jedan milion kruna, strašno me je začudilo. Tvoje opaske pak da smo se mi sa tvojim radom i trudom koristili i time dobili nešto što danas vrijedi pet puta više nego naš trošak, izgleda kao da si nam ti sagradio nekakovu ladju sa kojom će mo mi sada grnuti pare i zaradjivati dok si ti na tome izgubio novaca!

To ne stoji jer ne zaboravimo Ivane da se radi o jednome tvome hramu kojega zaista nijesmo sagradili na spekulaciji niti ičiju korist već smo željeli kroz uspomenu pokojnika darovati našem narodu jedno tvoje djelo sa kojim ćeš se ti na prvom mjestu dičit – ako je to djelo pak tebi dalo manju nagradu kroz pad naše valute to nije naša krivica jer se to dešava svakome čovjeku i radniku u Jugoslaviji. Cijelu gradnju svaki raspored, sve smo predali u tvoje ruke, primili smo i pokorili smo se

svakom tvome traženju pak zato žalim kad vidim da ti još nijesi zadovoljan. Ja sam ti već u aprilu u Dubrovniku obustavio ove dvije nove radnje jer je cijeli trošak u dobroj valuti a ne u krunama već onda za dvostruko prelazio određenu granicu. Nas su tu krune koštale skoro pak zato ni mi ni ti nemamo baš nikakvi koristi danas od pada naše krune.

Tvoje djelo ostaje narodu a ne nama.

Nemojse zato više brinuti za nove stvari nego izvršimo ono što je predviđeno u ugovoru kojega si ti nama predložio i kojega smo mi primili.

Iznenađuje ova posljednja Bančeva rečenica jer nije jasno koje on to nove stvari spominje, odnosno kao da Raspelo i Sv. Rok nisu bili predviđeni ugovorom, iako se iz navedenih pisama nije stekao takav dojam. Stoga držim da se nove stvari možda odnose na crkveno posuđe, koje nije izrađeno, a čiji su crteži izloženi (od kat. br. 25 do 27).

Primivši ovakav sadržaj Bančeva pisma iz kojeg se vidi da se cijelo vrijeme gradnje Mauzoleja Božo Banac i Miše Kolin redovito dogovaraju, a kako nije dobio Kolinov odgovor, Ivan mu piše⁹⁰:

Poštovani gosp. Doktore,

Pošto mi na moje pismo iz Zagreba od 26. prošlog mjeseca niste tako dugo odgovorili i pošto u njemu nisam nikakve nove zahtjeve postavio koji bi se kosili sa moim ranijim pismom na Vas, kao ni sa Vašim odgovorom na isto, to sam mislio da smo sporazumni. U tom uvjerenju, čim sam došao ovamo dao sam se na posao, dovršio sam statu Sv. Roka i učinio sam sve pripremne radnje za Krista. Jučer ali dobivam pismo od Bože gdje mi u ime

Vas ... (op. nečitljivo) predbacuje da sam učinio nove zahtjeve i kaže da neizvršujem daljnje radnje za kompletiranje crkvice. Meni je bilo vrlo krivo.

Vi u Vašem odgovoru na moje predzadnje pismo kažete ovo: "Ja ću iskati i morati da nadjem način da Vam barem djelomično ispravim zlo što Vas je zateklo padom valute, pa ćemo kad se sastanemo o tome govoriti i utanačiti."

Ivan je Meštović prilikom susreta s Božom Bancem, krajem siječnja u Zagrebu, upoznao njegovu drugu suprugu Milicu⁹¹. Tom su se prigodom dogovorili da Ivan uz određenu naknadu, dovrši dva nova oltara, odnosno kapelu s Raspelom⁹² (kat. br. 30) i kapelu sa Sv. Rokom⁹³. Stoga je Meštović bio zatečen Božinom i Mišinom reakcijom te njihovim prijedlogom da će mu financirati putovanje u Englesku. Nedostaje kraj ovog koncepta pisma, ali se naslućuje da je Ivan Meštović bio duboko povrijeđen njihovom reakcijom i prijedlozima.

Sljedeći mjesec Ivanu je stiglo još jedno Božino pismo, napisano 6. ožujka 1922. u hotelu Grand u Rimu adresirano na kuću Gracić – Pile:

Dragi Ivane,

Tvoje pismo od 18. feb. upućeno u London stiglo mi je ovdje gdje se još uvijek nalazim o poslu.

Pročitao sam takodjer pismo koje je danas stiglo Dr Kolinu i u kojem ti definitivno odbijaš svaku extra nagradu ili naknadu.

Ja sam sretan da tako megju nama nema nikakvoga nesporeda i da si ti sada sa Dr. Kolinom na čistu glede troška za nove

stvari koje sada dovršavaš.

Pošto mi nitko ne može predbaciti da se kapela zida za ikakove moje lične interese ili ambicije, mora mi se priznati da sam ja tu cijelu stvar pokrenuo i omogućio samo i jedino sa najidealnijim motivima, ... Božo Banac nadalje piše da mu je uvijek htio pomoći i da je bio voljan na neki način nadoknadi mu štetu, ali u tim objašnjenjima može se pronaći i poneka oštija riječ. Nada se kako će se svi u lipnju naći živi i zdravi u Dubrovniku za kada se predviđao završetak grobne kapele.

Miše Kolin javio se Ivanu Meštroviću iz Trsta 15. ožujka 1922. Primio je Meštrovićeva pisma upućena mu 26. siječnja i 19. veljače, te je upoznat sa sadržajem pisama razmijenjenih između Ivana Meštrovića i Bože Banaca. Sadržaj pisma gotovo je isti kao i sadržaj pisma 10. siječnja 1922. Međutim, iz potonjega saznajemo zanimljiv detalj:

Crkvena posuda – lađica za tamjan

Danas sam poslo s Lovrjencem, preko Dr. Kneževića, fotografije Pokojnika: Iva Račića, Marije Račić, Edi Račića. Nadalje moli Ivana da ih čuva, jer više nema njihovih fotografija. Također šalje dar Ruži, što potvrđuje da Miše, a ni Božo još ne znaju kako Ivan i Ruža više nisu zajedno.

U to je vrijeme, dakle, već bio oblikovan portret Marije Banac, dok je preostala tri portreta Ivan izradio primivši fotografije.

Iz razdoblja od ožujka do svibnja nije se sačuvalo nijedno pismo razmijenjeno između Ivana Meštrovića i Bože Banca te Miše Kolina. Meštrović je krajem travnja 1922. godine otputovao u London gdje je priredio izložbu, a trebao se sastati sa sestrom Danicom, kojoj je završavala škola, te bratom Petrom. Planirao se u svibnju vratiti preko Zagreba u Dubrovnik, ali se njegov boravak u Londonu odužio.

Božo Banac⁹⁴ očekivao je Ivana na

⁹⁰ Koncept pisma Ivana Meštrovića upućeno Miši Kolinu 19. veljače 1922. Nedostaje kraj koncepta.

⁹¹ Milica Banac, rođ. Popović, najmlađa je sestra srbijanskog političara dr. Dušana Popovića. Tonko Vulić objavio je 29. prosinca 1995. u Nacionalu razgovor s Vanom Ivanovićem, sinom Milice Banac iz njezina prvog braka. Na upit: Brak vaših roditelja nije dugo potrajao? Vane Ivanović je odgovorio: Nakon ujedinjenja Države, Slovenaca, Hrvata i Srba moj je otac odlučio napustiti politiku. Prodao je osječki mlin, pa smo se preselili u Pariz na godinu dana. Ondje su moji roditelji upoznali dubrovačkog brodovlasnika Božu Banca, koji je doputovao u Pariz kao savjetnik za trgovačku mornaricu na Mirovnoj konferenciji u Versaillesu. Nakon godinu dana vratili smo se u Zagreb, a već 1921. majka je ocu dala do znanja da želi rastavu braka, što je bilo moguće jer su bili vjenčani u pravoslavnoj crkvi. Nagovijestila mu je da će se udati za Božu Banca, kojemu je dvije godine prije toga, za epidemije španjolske gripe, umrla supruga. Majka je u Londonu sklopila građanski brak s Božom Bancem, a nakon nekoliko godina sa sobom je povela i nas, djecu.

⁹² Zanimljiv podatak donosi nam R. B. u novinskom članku Meštrovićev Mauzoleum objavljen u tiskovini Dubrovnik u Dubrovniku, 14. listopada 1922.: U pogledu Raspeća je primjetiti, da Hristovi prsti, zgrčeni u vrsima, ne odgovaraju Meštrovićevom modelu i njegovoj volji. On ih je htio pružene, priljubljene uz drvo križa, a vajar koji ih je iz modela u kamen prenio, preinačio im je položaj iz tehničkih razloga. Nadalje, uočava se kako je Kristova glava okrenuta prema lijevom ramenu, a time prema sjevernom prozoru, te je zbog nedovoljnog prodora dnevnog svijetla, izražajnost njegova lica nevidljiva.

⁹³ Ivan Meštrović oblikujući Sv. Roka dao mu je svoje portretne značajke, te je time ovjekovječio i svoju prisutnost u ovoj simboličkoj kapeli.

⁹⁴ Pismo Bože Banca upućeno 10. svibnja iz 145 Cromwell Road, S.W. 7 u Londonu Ivanu Meštroviću, također u London.

večeri, ali on nije došao. Saznao je kako će Meštrović uskoro oputovati, stoga moli da mu se javi jer bi želio s njim: razgovarati i toliko stvari urediti glede posvećenja kapele. Sljedeće Bančevo pismo Ivana obavještava⁹⁵:

Dragi Ivane,

Samo par riječi za izvestiti te da Dubrovačka lagja putuje iz Trsta svake Srede u 4 sata po podne za Spljet i Dubrovnik.

Želeći ti sretan put i očekujući tvoje vesti iz Dubrovnika,
srdačno te pozdravlja tvoj,
Božo

P.S. Za depeše iz Dubrovnika dosta je BANAZ - LONDON

Ivan Meštrović oputovao je u Dubrovnik i nastavio s radom. Kapela ipak nije bila gotova u lipnju, već su se radovi odužili do kraja rujna 1922. godine.

Iz novinskog članka⁹⁶ iz srpnja 1922. godine saznajemo nešto više o mladim umjetnicima koji su sudjeluju pri izgradnji Gospe od anđela u Cavtatu. Članak je napisao otac Frano Jurić i objavio u Cavtatu 5. srpnja 1922. u namjeri da za buduća pokoljenja ostane zabilježeno koji je mladi kipar koje Meštrove zamisli iz gipsa prenio u kamen u klausturu franjevačkom pred očima autora članka. Ti naši mladi umjetnici su Šime Dujmović, Živko (Živojin) Lukić, Lovro Roguljić i Juraj Škarpa. Uz ove kipare sudjelovali su i Talijani: Ardini, Baroffeti i Grassi koji su isklesali portrete pokojnika, što ostaju tik groba, te muzikalne figure tik oltara i razne ornamentalne vijence sa ovnovskim

glavama.

Šime Dujmović⁹⁷ – on izradi za mauzolej Meštrovića: “Polaganje Krista u grob” kao antependij glavnog oltara, te “Isukrst razapet”, što ostaje na pobočnom oltaru, i ornamente kao: glave, kerubina, golubice, ruže itd. Zadnju ruku daje “Madoni” na glavnom oltaru.

Živko (Živojin) Lukić⁹⁸ – Ovaj naš valjani umjetnik izradi za mauzolej Meštrovića u Cavtatu razne modelirane urese na stropu, kao golubice, glave Kerubina, ruže itd. On izradi u kamenu i kip sv. Roka za pobočni oltar.

Juraj Škarpa – Škarpa je pri izrađivanju mauzoleja u Cavtatu izradio velik broj uresnih glava i ruža, te golubica na svodu. On izradi također anđele nad grobovima pokojnika, koji nose nebu duše zakopanih. Zatim dovrši i Karijatide na pročelju mauzoleja.

Lovro Roguljić – on je najmlađi među njima. Gosp. Roguljić izradi za mauzolej Račića mensole kod oltara, razne uresne komade ruža, kerubina, golubica itd.

O Škarpinu radu na arhitektonskoj plastici za obiteljsku grobnicu u Cavtatu podatke nam donosi i Vinko Srhoj⁹⁹. Juraj Škarpa je na preporuku profesora Frangeš-Mihanovića angažiran za rad na mauzoleju 1922. godine. Radovi na klesanju skulptura za mauzolej započeli su u svibnju 1922.¹⁰⁰ godine i trajali su 18 mjeseci. Ivan Meštrović bio je zadovoljan radom mladoga kipara, ali taj sklad nije dugo potrajao. Sukobili su se oko trojice Talijana. Škarpa je smatrao kako Meštrović protežira Talijane, a imali su i veće plaće. Zanimljivo je da se dalje sukob nastavio i pri izradbi reljefa

Kralja Petra II.¹⁰¹ u Dubrovniku. Prema podacima taj je reljef Ivan Meštrović radio nakon što je završio Mauzolej obitelji Račić. Prema Škarpinim riječima sukob s Ivanom Meštrovićem odrazio se i na njegovu karijeru poslije 1923. godine.

Vesna Barbić primila je pismo Šime Dujmovića od 29. siječnja 1962.¹⁰² s opisom njegovih sjećanja na vrijeme gradnje i izrade arhitektonske plastike za mauzolej u Cavtatu. Zbog zanimljivosti teksta navodim ga u cijelosti:

Cijenjena osoba Vesna Barbić,

Mislim da ću najbolje poslužiti stvari koju Vi trebate znati radi zadatka kojeg Vam nalaže služba “kustosa galerije”. Drug Živojin Lukić je bio posljednji koji se prijavio Meštroviću za uposlenje 1919. te ja, Škarpa i Roguljić 1921-22? međutim iz Italije pispjeo: Ardini Lucio nešto kasnije zamijenio Lucia, Baruffeti. I dugo vrijeme Meštrović je radio u jednoj vojarnici u Dubrovniku i ja sa njime zatim prenijeli (što bijaše izradjeno od fragmenata za Mauzolej) u Gruž onkraj Lazareta. Kamenje otpremljeno iz Pučišća stiglo i dali se na rad: 2 italiana, Škarpa, Roguljić i ja. Sve što se tu izradilo bilo je prevezeno u Cavtat, da bi išlo uporedo sa izgradnjom objekta. Raspeće, sv Roko, 4 reljefa (likovi obitelji Račić) razne rezbarije, rozete te andjeoske glave i t.d. izradjivali smo u Cavtatu i ovdje smo upoznali Lukića i prihvatio se rezbarije ili od spom rozeta i andjela.

Majstor je radio dalje u baraci Lazaret (u Gruž) ostao je sam a sv Roko i Raspeti nisu bili izmodelirani dok sam ja bio sam sa Meštrovićem a kasnije i ost. spom. Tražio je da se ja vratim iz Cavtata opet

u baraku Lazaret jer sam mu kao i prvo potreban pri radu. Zamolio sam da bi našao između nas nekog drugoga. Sam se nije htio za to brinuti već da ja to učinim. Uspjelo mi je nagovoriti Lukića zato što je do tada bio zaposlen sporednijim kles. objektom Prošlo nekoliko vremena dolazi ponovo u Cavtat i potom stiže model Raspetoga i model sv. Roko. Kameni aboci bili su već uzidani u stijene Mauzoleja. U to vrijeme talijani radili na reljefima obit. Račić, ja na Raspetom, Škarpa rozete i glave, Lukić na aboc za sv Roko a Rogulić, konzole Grassi rezbarije i t.d. neki drugi. Za napomenuti je, da Živojin Lukić je napustio izradnju kipa sv. Roka mnogo prije završetka: mi svi smo pripisivali taj njegov postupak teškoj bolesti koja ga je nagrizala, tako da je rad do konačnog završetka bio nastavljen po jednom od nas. Dakle Živojin Lukić je nekoliko vremena bio kod (Atelijeru) Meštrovića zaposlen u baraci Lazaret te po svoj prilici sudjelovao na radovima Raspeće, sv Roko kao što sam ja prije sudjelovao u vojarni u Dubrov. u baraci Lazaret kao fizički pomoćnik pri izradi modela koje je meštar svojom rukom izvajao dok ja samo ilovaču nabacivao i pomagao činit gerist te na koncu odlijati u gips. Pri većem komplikovanom radu za lijevanje u gips sudjelovao je i sam Meštrović. Ja nisam ništa mogao primjetiti da je majstor mogao povjeriti kakvu funkciju ekstra na njegovom kip. djelu sv. Roko o kojemu je riječ radi vašeg zadatka osim ove funkcije koje sam imao da obavljam ja na radovima koje Meštrović prije toga izmodelirao za mojega prisustva u radionici. Ovo je visina uspomene o radu sa Meštrovićem oko i za Mauzolej u Cavtatu; sa omjerom stepenica dosta razmaknute jedna od druge a ljestvica je tačna do visine istine doseгла, da se po njoj možete za vašu stvar pouzdano ravnati. U koliko bi Vas

zanimale daljnje uspomene o radu sa I. Meštrovićem uopće, ja ću se potruditi da vam udovoljim koliko budem mogao.

Ostajem uslužan i sa poštovanjem bilježim

Šime Dujmović

Giovanni Ardini¹⁰³, rimski je klesar i ljevač s kojim je Ivan Meštrović surađivao još od 1913. godine, a vjerojatno i ranije. Meštrović mu je s velikim povjerenjem povjeravao zahtjevnije radove. O Meštrovićevoj suradnji s Luciom Baruffettijem i Grassijem malo se zna.

U pismu od 22. ožujka 1922. upućenom iz Rima Ivanu Meštroviću u Dubrovnik Ardini navodi kako nije mogao ranije doći te moli Meštrovića da mu oprosti. Otići će iz Rima sredinom travnja i dovest će sa sobom jednoga izvrsnog mladića¹⁰⁴, *molto rispettoso*, Ardinijeve škole i njegovih sposobnosti. Uz pomoć toga mladića Ardini će moći kvalitetno dovršiti posao, za upola kraće vrijeme. Stoga je sigurno da će i Meštrović biti zadovoljan, a i Baruffeti može Meštroviću detaljnije objasniti taj Ardinijev prijedlog, dakako ako to Meštrović želi.

U Dubrovniku je Ivana zatekla još jedna tužna vijest, umro mu je otac. Stoga mu Miše Kolin¹⁰⁵ upućuje izraze sućuti u pismu od 31. srpnja. Navodi kako je u međuvremenu dobio dva Meštrovićeva pisma, ali na žalost, ti koncepti nisu se sačuvali u Meštrovićevoj arhivi. Miše ga obavještava kako još traži fotografa u Dresdenu i Münchenu, koji bi trebao doputovati u Cavtat i fotografirati grobnicu. Sada mu šalje datume smrti pokojnika, dok će mu datume rođenja

⁹⁵ Pismo Bože Banca (u zaglavlju: N. Banaz), upućeno iz Londona 12. lipnja 1922. Ivanu Meštroviću u London, 145 Cromwell Road, S.W.7

⁹⁶ O. Jurić, Frano: *Naši mladi umjetnici pri izragjivanju monumentalnog mauzoleja obitelji I. Račić u Cavtatu*, Narodna svijest, god. 4., br. 28 (18. VII.) i br.30 (25.VII), Dubrovnik, 1922., str. 2

⁹⁷ Šime Dujmović, kipar (Hvar, 1887. – Hvar, 1968.)

⁹⁸ Živojin Lukić, (Beograd, 1889. – Beograd, 1934.) U članku Dejana Medakovića *O malo poznatom kiparu Živojinu Lukiću* objavljenom u beogradskom časopisu Danas, 11. studenoga 1961. navodi se kako je on izradio reljef sv. Roka u Cavtatu. Iz Italije je došao 1922. godine i najprije je boravio u Dubrovniku i Cavtatu. Vesna Barbić obratila se Ivanu Meštroviću, Kosti Strajniću, Zdenki Kesterčanek i Šimi Dujmoviću za detaljnije podatke i nova saznanja o gradnji Račićeve obiteljske grobnice. Ivan Meštrović u pismu od 1. siječnja 1962. upućenom Vesni Barbić piše: *Toga Lukića kojeg spominjete se ne sjećam, ne isključujem da je možda bio neko vrijeme na klesarskom poslu kapele u Cavtatu kao i toliki drugi ali je sasvim netočno i isključeno da bi on bio izradio moj kip sv. Roka kao ni nitko drugi osim mene osobno.*

⁹⁹ Srhoj, Vinko: *Juraj Škarpa*, Centar za kulturu Staroga Grada, Stari Grad, 2004., str. 24. – 25

¹⁰⁰ Držim da bi trebala biti 1921. godina.

¹⁰¹ Reljef Kralju Petru II. Oslobođitelju otkriven je na Pilama 1924. godine.

¹⁰² U arhivi Atelijera Meštrović pismo je sačuvano u prijepisu.

¹⁰³ Vidjeti: Čerina, Ljiljana: *Meštrović i "Meštrović"*, Informatica museologica, 36 (1-2), Zagreb, 2005. U skupini Meštrovićevih pisama u Atelijeru Meštrović sačuvalo se pet pisama Giovannija Ardinija (72 A1 – 72 A5), a među njima jedno je iz 1921. i jedno iz 1922. godine.

¹⁰⁴ Vjerojatno se odnosi na Grassija.

¹⁰⁵ Pismo Miše Kolin upućuje Ivanu Meštroviću iz Frazensbada, u Čehoslovačkoj, iz hotela Grand 31. srpnja 1922. u Dubrovnik. Na karti Meštrovićevim rukopisom napisano je: *odgovoreno 31. VII. 22.* Taj je podatak zanimljiv i po tome što se uočava da je Ivan Meštrović te godine započeo stavljati kružić umjesto točke i dijakritičkih znakova iznad slova ž i š. Isti kružić koji je Ružena stavljala potpisujući svoje ime Ružena. Kasnije je Meštrović odustao od pisanja kružića umjesto točke.

poslati naknadno¹⁰⁶:

Ivo Račić 23. ožujka 1918.

Marija Račić 13. prosinca 1918.

Edi Račić 15. prosinca 1918.

Marija Račić 29. prosinca 1919.

Iz toga pisma saznajemo i da su se Miše Kolin i Ivan Meštrović počeli dogovarati o sadržaju i formi natpisa koji će biti uklesan na južnom zidu kraj ulaza u mauzolej. U tome, vidi se iz pisma, sudjeluje još jedna nepoznata osoba. Iako se može pretpostaviti da o tome odlučuje i Božo Banac, ipak se on ne imenuje u tome Kolinovu pismu:

Što se natpisa tiče, taj valja da je veoma prost, u smislu Pokojnice. Ja sam bio u tom pogledu sastavio jedno pismo jednom prijatelju Pokojnika i sam mu nacrt natpisa učinio i evo Vam njegovog odgovora, njegovih opazaka. Meni se sviđa i Vaš nacrt, ... (op. nečitljivo) je i dostojanstven, ali imam opaziti ovo: Vi predlažete:

„Ovu zadužbinu zavjestiše Ivan i Marija Račić svom rodnom mjestu i za počivalište sebi i svojoj djeci. Sazidano 1922.”

Ali: I. može li se govoriti o zadužbini?

II. zavještala je Marija Račić

III. rodnom mjestu. Nije to bilo u

intencijama ... (op. nečitljivo) da imate na pameti da se ni Ivo ni Marija Račić nijesu rodili u Cavtatu.

Ja Vam zahvaljujem što ste mi predložili Vaš natpis. Vidite: svi – Pokojnica – vi i ja nalazimo dostojanstvenost u ostranjanju fraza. Svakako ću se i tim nacrtom poslužiti i pišem istoj osobi, bili se našla forma da ih oba slije.

Dakle izvolite pričekati i radi natpisa i radi datuma rođenja.

U prilogu ovoga pisma nalazi se strojno pisani tekst s obrazloženjem natpisa i natpis:

Svome mužu

Ivi Račiću

Dragoj djeci

Sebi

Marija Račić

P.

I u sljedećem pismu Miše Kolina¹⁰⁷ upućenom Ivanu Meštroviću nastavlja se dogovaranje o natpisu za grobnicu te Kolin Meštrovića obavještava kako je njegov novi nacrt natpisa poslao prijatelju, stoga će mu se javiti prvih dana rujna. Njemu se natpis sviđa jer odgovara želji pokojnice. Nada se da je dobio datume rođenja. Fotograf će biti 8. rujna u Dubrovniku, a vjerojatno će i Kolin doći s njim. Moli Meštrovića da još pričekava natpis. Među pismima nije se sačuvalo pismo s dodatnim prijedlozima natpisa, a nema ni jedne jedine riječi o natpisu na zvonu u kupoli Mauzoleja obitelji Račić.

Natpis koji se nalazi na južnom zidu ulaza u grobnu kapelu Gospe od anđela glasi:

U SLAVU GOSPODINA

SVOME MUŽU IVU RAČIĆU

SVOJJOJ DJECI SEBI MARE RAČIĆ

P. MCMXXII

Božo Banac je u Veneciji na Lidu i piše Ivanu Meštroviću 28. kolovoza 1922.¹⁰⁸ kako je u dogovoru s Kolinom da pronađe fotografa u Münchenu ili Beču te da ga početkom rujna pošalje u Cavtat. Božo Banac nadao se doputovati u Dubrovnik sredinom rujna, te piše Meštroviću:

Čujem sa radosti da kapela lijepo

napreduje te se ufam da će sve biti dovršeno svrhom ovog septembra.

Tako je uz mnoge poteškoće i nesporazume sagrađen mauzolej obitelji Račić u Cavtatu.

Grobna kapela Gospe od anđela¹⁰⁹ vječno je počivalište obitelji Račić, koju je dubrovački biskup posvetio 14. listopada 1922.¹¹⁰, na isti dan kada su svečano brodom dopremljeni posmrtni ostaci cijele obitelji, Iva i Mare Račić te njihove djece, Marije i Edija.

Ivan Meštrović poslao je Ruženi fotografije mauzoleja, a ona mu je u svibnju¹¹¹ 1923. godine napisala:

Dragi prijatelju!

... Kapelica je prekrasna, lokacija također. Nažalost Vaše pismo, koje imam sa sobom, ne razumijem u potpunosti. Molim Vas, pišite jasnije. ...

Time završava ova priča o gradnji Gospe od anđela – mauzoleja obitelji Račić u Cavtatu, a život Ivana Meštrovića nastavio je pisati mnoge druge djelomično znane i neznane priče.

Stoga ću i završiti s izabranim riječima Ivana Meštrovića, kao što sam započela.

Nakon što je u Pragu 1923. godine saznao za Ruženinu smrt, vrativši se u domovinu:

...U jednoj sivozelenkastoj kuverti dočekala ga je sitna knjižica pjesmica – molitava i jedna razglednica sa slikom anđela koji nosi dušu, baš jednog od onih što ih je izradio u jednoj kapelici.

Bila je to bijela građevina na vrhu jednog

brda ponad mora usred groblja odakle se prostirao pogled u nebesko i morsko plavetnilo.

Nije mogao biti ravnodušan ni prema onoj koja je sliku odabrala ali ni prema onoj čija je duša ujedno skrivene i materijalizirana u tom eteričnom biću bila sahranjena s

vječnim pogledom na sinje more i modrinu južnog hrvatskog neba.

Nije prema tim svojim djelima gajio one osjećaje o kojima su pisali stručnjaci, znao je da nije sve puka materijalnost, odnosno skulptorska, a bome i građevinska činjenica. Oblik je bio ponad svega toga,

linija Ruženina tijela, a i bok Klare nisu završavali tamo dokle je dopirala njegova skulptorska mašta, protezao se je u daljinu, tamo gdje matematičari dokazuju da se i dvije obične, olovkom nacrtane linije, dotiču i spajaju u jednu. Njegova intuicija ga je poučila da se isto tako sve dotiče i spaja¹¹²...

Opis fotografije

¹⁰⁶ Pismo s nadnevcima rođenja pokojnika nije se sačuvalo u Meštrovićevoj arhivi koja se čuva u Atelijeru Meštrović.

¹⁰⁷ Miše Kolin piše iz Franzensbada u Čehoslovačkoj 25. kolovoza. Prema sadržaju pismo se datira u 1922. godinu. U skupini Kolinovih pisama sačuvalo se i pismo od 27. listopada, ali godina nije sa sigurnošću određena. Sadržajem se može vezati uz gradnju kapele jer se spominje Žagar (klesarska radionica) i određena svota novca.

¹⁰⁸ Pismo Bože Banca (u zaglavlju pisma: *Slobodna plovidba Ivo Račić i dr*) od 28. kolovoza 1922.

upućeno je Ivanu Meštroviću u Dubrovnik. U zaglavlju na omotnici: *Navigazione Libera Giovanni Racich and co. Trieste*.

¹⁰⁹ Titular grobne kapele obitelji Račić najčešće asocira na mnoštvo anđela u *Mauzoleju*, iako se ne smije zaboraviti da se u blizini kapele nalazi franjevački samostan, čiji je klostar poslužio i kao radionica u kojoj su izrađeni. Naime, jedne noći krajem srpnja 1215. godine sv. Franji su se u molitvi ukazali Isus Krist i Blažena Djevica Marija okružena mnoštvom anđela. Otada su franjevci gradili crkve u čast sv. Mariji (Gospi) od Anđela. Tako je sv. Franjo spojio pobožnost prema Djevici Mariji s pobožnošću prema anđelima.

¹¹⁰ *Novo djelo Meštrovićevo*, Obzor, Zagreb, 63/1922., 277 (11. X.), str. 2; R.B. Meštrovićev *Mauzolej*, Dubrovnik, god.1., broj 81 (14. X.), Dubrovnik, 1922., str. 2 – 3. Ovaj članak prenosi i *Riječ*, god. 3, br. 237 (16. X.), Zagreb., str. 2; *Novo doba*, god. 5, br. 239 (19. X.) Split, 1922., str. 2 – 3

¹¹¹ Meštrović, Ivan: *Vatra i opeklina*, Zagreb, 1998., stranica bez numeracije

¹¹² Meštrović, Ivan: *Vatra i opeklina*, Zagreb, 1998., str. 174 – 175

OUR LADY OF ANGELS – THE MAUSOLEUM OF THE RAČIĆ FAMILY IN CAVTAT

Commemorating the 125th anniversary of the birth of Ivan Meštrović, the Croatian Academy Glyptothek, in collaboration with the Ivan Meštrović Museums, the Meštrović Studio in Zagreb and the Meštrović Gallery in Split, has prepared an exhibition dedicated to that unique combined work of architecture and sculpture the Račić Family Mausoleum in Cavtat. The cemetery chapel for the tragically deceased family of Cavtat ship owner Ivo Račić was put up in the middle of a cemetery on a hill over Cavtat, and dedicated to Our Lady of Angels. With his assistants, Meštrović worked on the project from 1920 to the end of 1922. Since both the museums keep in their collections what is called the working materials that preceded the actual construction of the mausoleum of the Račićes, we decided to combine and exhibit this material, the first time it has been on show.

The exhibition consists of four parts. The first part, the introduction, features two Meštrović portraits of Marija Banac nee Račić, because of whom the monument was created; also on show are her letters from the times when she was a constant companion of Meštrović and his first wife Ruža. In addition we are showing correspondence between Ivan Meštrović and Mišo Kolin and Božo Banac, executors of the will of Marija's mother Mara Račić, who had entailed part of her estate for the construction of the mausoleum for her family. The second section of the exhibition presents the original sketches for the chapel, the searches for an approach: drawings of interiors and exteriors, and individual reliefs and sculptures, copies of architectural drawings, and a number of small-sized plaster sketches.

Part three provides original plaster models for the architectural plastics of the mausoleum, from which the stone reliefs were carved. A slide show of the finished mausoleum in situ comprises the contents of the fourth and final part of the exhibition.

We wished to place some focus on what the author himself had never intended to be displayed – the working material that reveals the complexity of the process of the creation of the Račić family tomb, and draw attention to the way that for Meštrović every phase was just as important as another, and how seriously and meticulously he addressed it. The exhibited material was, at the time of the building of the mausoleum, located in the master's Lapad studio, near Dubrovnik. We have also attempted in this exhibition to evoke the atmosphere of this temporary studio of Meštrović's, constructed of rough planks, right by the sea, where, with his assistants, Meštrović worked a full two years.

The main emphasis of the exhibition is placed on the plaster models of the architectural plastic, which is exhibited just as it was. These originals were the closest to Meštrović's hand, and served as a model for the stone and bronze sculptures in the mausoleum. From these plaster models, Meštrović's assistants (sculptors and carvers) carved stone relief, a smaller number being cast in bronze. They tell us of the creative phases involved in the creation of the Račićes' tomb in a working process of great complexity.

The Cavtat mausoleum was the first built work of architecture by Meštrović. Although the first, it was

an outstanding success, considered by many theoreticians a fascinating combination of architecture and sculpture.

It is crammed with symbolism that is interesting iconographically from the Christian aspect, but also offers insights into the personal experience of the artist and his feelings for given people. Behind it all is the poignant friendship of the artist with Marija Banac and his compassion for the tragic fates of all the members of the family, who died within a period of not quite two years.¹ From whatever angle one might write of the mausoleum, stylistic or iconographic, it is both rich and an inexhaustible source, a well of the historical tradition that Meštrović in his original manner joined with the contemporary spirit of the 1920s.

The first detailed text about the mausoleum was written by Dr Ernest Katić² when the building was dedicated; it was mostly engaged with a reading of the complex iconography and symbolism of the museum. He was followed by celebrated world theoreticians, contemporaries of Meštrović like Austrian art historian Josef Strzygowski³ and English art critic Kineton Parkes.⁴ They wrote in extremely positive terms about the mausoleum, considering it a unique work by an exceptionally talented artist. Each of them drew particular attention to the Art Deco features of style – the decorativeness, elegance, refinement, stylisation. Parkes concluded that the mausoleum was a “harmony of design”⁵, indicating that the mausoleum was identified as a total environment or Gesamtkunstwerk. Thus these authors recognised the

elements of the new style that was at the time extremely popular, but could not yet identify it as the stylistic trend that was to receive its name only after the International Exhibition of Modern Industry and Decorative Arts in Paris. For the Cavtat mausoleum Meštrović won world acclaim – the Grand Prix at the Exposition Internationale des Arts Decoratifs et Industriels modernes in Paris in 1925⁶. This was an enormous acknowledgement, because of the reputation and importance of the show, at which the world artistic elite exhibited, where Art Deco experienced a triumph.

Influenced by the new, modern style, which had taken hold of all branches of art from architecture, design and the fine arts via music to fashion and film, in the spirit of the time, Meštrović designed everything. Architecture, space, architectural plastics, relief, freestanding sculptures, altar, door (even the handles), candlesticks, the bell with its carved scenes, the key with its ornaments, the liturgical vessels (preserved only in the form of drawings). He handled everything with almost equal care, creating a unique ambience, the creation of a single artist down to the very last detail. All through it is possible to see the particular Meštrović stamp and individual style, from the main idea to each detail and ornament. The Mausoleum is stylistically integrated, and the Art Deco morphology is consistently carried out in interior and exterior.

But since Art Deco was not a style founded on the theory or manifesto of some movement, there is no group of artists that set out their visual credo to the world under this title.

One characteristic of the trend is its eclecticism, in this case the inspiration it found in ancient and Egyptian art, in Art Nouveau, in Chinese and Japanese arts, in the Aztecs and Mayas, in Africa, and in modern styles such as Cubism, Futurism and Orphism. The choice depended entirely on the given artist. Meštrović dipped into the formal vocabularies of Egyptian and Byzantine art, as well as of Antiquity, while it is the vocabulary of Art Nouveau that is most in evidence; from that amalgam of styles he managed, thanks to his great gifts, to create an integrated artwork that breathed modernity. It was a work that was produced at the same time as the very best Art Deco works in the world at large.

¹ Brother and sister Edi and Marija died of the Spanish influenza in Rome in 1918 on the eve of Edi's wedding. In the same year the father Ivo died, and a year later, the mother, Mara.

² Lukša s Orsana (Dr Ernest Katić): Meštrovićev mauzolej u Cavtatu, “Nova Evropa”, VI, no. 7, 1. November 1922, pp. 201-206.

³ Strzygowski, Josef: Eine grobkirche von Ivan Meštrović, *Deutsche Kunst und Dekoration* (Darmstadt), 26/1923. Bd. 52. 9 (VI) pp. 127-172

⁴ Kineton Parkes: Ivan Meštrović: Architect-Sculptor, *The Architects Journal*, July 2, 1924, pp. 9-11

⁵ Kineton Parkes: A Mortuary Chapel by Ivan Meštrović, “The Builder” London, June 27, 1924, pp. 1017-1019

⁶ Stevan Ćiković: Nagrade naših izlagača. Pred kraj pariške izložbe “Vreme”, Belgrade, 5/1925, 1378, 20.X. 1925, p.3

Opis fotografije

FIND OUT THE
SECRET OF
LOVE ⊕
AND YOU WILL
SOLVE THE
MYSTERY OF
DEATH ⊕
AND BELIEVE
THAT LIFE IS
ETERNAL

Set off by the imaginative power of the message on the bell tower of the Church of Our Lady of the Angels – the Račić Family Mausoleum, there were arbitrary interpretations, with simultaneous doubts as to the truthfulness, of the reading of the profane and sacred symbolism of the interior depictions of the tomb, right until the moment of the publication of Meštrović's most intimate feelings and experience in the book *Fire and Burns*. Indeed, this is an introductory and compulsory reading for the understanding of the building.

This is a story about the encounters and personal experiences that determined the fate of the Cavtat Mausoleum. As nowhere else in the oeuvre of Meštrović, the building is connected with four women who set their mark on his life, and left a deep trace on his creative work.

The central figure of the story about the Račić family mausoleum is Ivan Meštrović. This part of his life started in 1912 when Meštrović's biography and work were interwoven with those of Marija Račić, married name Banac, and Ružena Zatkova, married name Chvoščinski, while the time of the building of the structure was linked with the ending of the marriage with Ruža Meštrović, née Klein, and his getting to know Olga Kesterčanek, his second wife.

Ivo Račić was a sailor and ship owner from Plate by Dubrovnik. From his marriage with Mara Račić, he had a daughter Marija, and a son, Edi. Ivo Račić and his wife Mara lived in Trieste. As a young girl Marija Račić fell in love with a young officer, a

foreigner. But this romance was opposed by her parents, to whom she was exceptionally devoted. It was in these circumstances that Božo Banac, the son of Ivo's associate Božo Banac of Dubrovnik, began to woo and ultimately to propose to her. Marija agreed to the marriage, in which she was not happy; the unhappiness was the greater in that she had no children. As a stockholder, Božo Banac managed the office of her father. As a rule they lived in London and Paris, spending their summers on the French and Italian rivieras, associating with various people from the world of culture and politics. She had an only brother, Edi, who worked as an assistant in the office, and lived in London. At the end of World War I, he was supposed to wed his Italian fiancée in Rome. Marija Banac set off for her brother's wedding. Instead of happiness and joy, the outcome was tragic. In December 1918, in a period of only two days, Marija Banac died, and then her brother Edi and his fiancé of Spanish flu, while in March their father died of heart problems. Only the mother, Mara, was left; she lived on another year, long enough to start realising her daughter's wish for Ivan Meštrović to build her a funeral monument.

In her will, Marija's mother, Mara, who had been left without any of her family members, authorised Mišo Kolin, the Račić family's counsel, to manage the family estate, and hence oversee the production of the Cavtat Mausoleum. Mrs Mara Račić died in 1919, without seeing the completion of the family tomb – the Church of Our Lady of Angels.

Ivan and Ruža Meštrović had lived in Rome since 1911 and the time of Expo. They made friends with many artists, writers and intellectuals. The first prize for sculpture won at Expo contributed to making his name and works important, as did the laudatory articles published. In Rome, according to the descriptions in the book *Fire and Burns*, in 1912 he met Ružena and her husband Basilije Kvoščinski, and at the beginning of 1913 he also met Marija and Božo Banac in the same city. Meštrović's portraits of the two young women sprang from the highly emotionally charged first meeting with Ružena, as well as with Marija Banac.

I sought for these recollections of the seventy-year-old published in the book *Fire and Wounds* in the extant letters of those who took part in the story, which they sent to each other when they got to know one another, when they socialised and set up friendly relations, and during the time of the construction of the Račić Family Mausoleum.

Following the chronology of events through the letters Marija Banac wrote to Ruža Meštrović in 1913 to 1918, we can track the development of their friendship. Marija was a sincere friend to Ruža, and was concerned for her physical and mental health. She was always full of caring advice and compassion, as seen in almost every letter. At the same time, she revealed her discontent and moments of loneliness. Meštrović's memories of Marija in the book *Fire and Burns* start in London in 1915, when he made a second portrait of her. Then a deeper relation between them began, which

according to Meštrović was fostered by Ruža, to try to get Ivan over the extremely intense attraction he felt for Ružena.

Sensing the awakening of passion for Marija Račić, even if it was not of the same kind of intensity as that he felt for Ružena, he perceived Marija as a dove, a motif that he was to use to decorate the ceiling of the entrance antechamber to the mausoleum, as well as that of the main chapel.

At the end of the war, during his last encounter with Ružena Chvoščinski in a sanatorium on the mountain of Leysin in Switzerland, he took with him in his thoughts an angelic image, interwoven wings floating in space – on the ceiling of the dome of the church and the last image of the woman kneeling in prayer – angel orante, who had remained somewhere high in the hills – on the dome. A few days later he returned to Paris, where he was met by Ruža; at that time he learned from her of the death of Marija Banac.

After Marija's death, Božo Banac and her mother started discussing with Meštrović possible approaches for the funerary monument. According to the letters, Marija's mother, during her lifetime, saw the first Meštrović draft approach for the mausoleum in London, and agreed on a construction contract with Ivan. After her death, she charged Mišo Kolin her executor with managing the Račić property. This entailed upon him, together with Božo Banac, the fulfilment of the wishes of the daughter, husband and mother.

Ivan Meštrović had taken on an

extremely demanding commission – the intellectual and symbolic utterance of a party directly concerned, in the role of architect, organiser and artist – sculptor – and producer, both of the construction as well as of the design of the overall architectural plastics. Thinking over the mausoleum, Ivan Meštrović put in the whole of himself, and left his most intimate personification stated in the forms and motifs of the interior depictions.

In the middle of 1920, Ivan Meštrović arrived in Dubrovnik and started the building of the Mausoleum of the Račić Family. When he got into Dubrovnik, he must have had to carry out many preparations before the ground could be broken, but I was able to find no written sources from 1920, and so this will have to remain, for the moment, a mystery. Along with a permit to knock down the chapel of St Roch in the cemetery in Cavtat, and preparation of the ground, as well as the accommodation of his assistance, he had to set about finding working space, in both Dubrovnik and Cavtat. The working space, or Meštrović's studio, was located at the side of the sea in Gruz harbour, on the northern side of Lapad peninsula, close to the former Lazaret. These were two rather large huts of the Gruz Harbour Mission, and in Cavtat the studio was in the Franciscan monastery, where the assistants detailed to the work in Cavtat were quartered, as was, occasionally, Meštrović himself.

His sickly and by now mostly exhausted wife Ruža every day hoped for her personal security and restfulness with Meštrović's decision

to live permanently in Zagreb with the construction of house and studio. But Ružena was still deep in his heart and thoughts, and he was building the mausoleum for Marija, who had also sentimentally affected him and left a mark on him. And into this mental calm crept money problems, brought about by the fall in the value of the Austrian crown, or the value of the fee for the construction of the monument, as well as the problems of building the Zagreb studio. And then came the new acquaintance, Olga, who was soon to become his life partner, and the mother of his children.

The extant letters of Ivan Meštrović sent from Dubrovnik to Adela Milčinović in Zagreb during 1921 and 1922 are the written sources for our knowledge of Meštrović's intimate thoughts about getting a divorce from Ruža. And they are also a source of information about the course of the construction of the mausoleum in Cavtat. The substance of these letters fill out and confirm important data that we can find in the largest number of preserved letters exchanged among the chief participants of the realisation of the church – Ivan Meštrović, Mišo Kolin and Božo Banac, dated in 1921 and 1933. For the first time, through the contents of these letters, we can keep up with the rhythm of construction, the dynamics of modelling, carving and moulding, and the exact dates of the origin of individual reliefs and sculptures.

The Church of Our Lady of Angels, the eternal resting place of the Račić family, was dedicated by the bishop of Dubrovnik on October 14, 1922.

This was the same day that a ship brought in the mortal remains of the whole family: Ivo and Mara, and their children Marija and Edi.

After he had learned in Prague in 1923 of the death of Ružena, returning to his homeland, Ivan Meštrović wrote in a book:

In a grey-green envelope he was awaited by a small booklet, a prayer and hymn book, and a postcard with a picture of an angel bearing a soul, one of those that he had made in the chapel.

It was a white building on the peak of a hill over the sea in the middle of a cemetery whence extended a view of the heavenly and the marine blue.

He could not be indifferent to either her who had chosen the picture, or to her whose soul was both hidden and materialised in this ethereal being buried with an eternal view onto the blue grey sea and the azure of the southern Croatian sky.

Nor did he harbour for these works of his those feelings that experts had written of, knew that it was not all merely material, not just a fact of sculpture and certainly not of construction. The form was above all that, the line of Ružena's body, and the flank of Klara's did not end where his sculptor's imagination had gone, it stretched off into the distance, where mathematicians prove that two ordinary pencilled lines touch and join into one. His intuition taught him that in the same way, everything touched and joined.

IZBOR LITERATURE

- Lična vijest: Narodna svijest, Dubrovnik, 14. srpnja 1920.
- Kod Ivana Meštrovića, Novo doba, god. 4, br. 214 (21. IX.), Split, 1921., str. 2 – 3
- Jurić, o. Frano: Naši mladi umjetnici pri izragjivanju monumentalnog mauzoleja obitelji I. Račić u Cavtatu. Narodna svijest, god. 4, br. 29 (18. VII.), str. 2, i br. 30 (25. VII.), str. 2, Dubrovnik, 1922.
- R. B.: Meštrovićev Mauzoleum, Dubrovnik, god. 1, br. 81 (14. X.), Dubrovnik, 1922. str. 2 – 3
- Meštrovićev mauzolej obitelji Račić u Cavtatu, Riječ, god. 3, br. 237 (16. X.), Zagreb, 1922., str. 2
- R. B.: Meštrovićev Mauzolej, Novo doba, god. 5, br. 239 (19. X.), Split, 1922., str. 2 – 3
- Novo djelo Meštrovićevo, Obzor, god. 63, br. 277 (11. X.), Zagreb, 1922., str. 2
- K. (Kesterčanek), F. (Frano): Meštrovićev mauzolej Gospe od anđela, Obzor, god. 63, br. 298 (1. XI.), Zagreb, 1922., str. 2
- Lukša s Orsana (dr. Ernest Katić): Meštrovićev mauzolej u Cavtatu, Nova Evropa, knj. VI., br. 7 (1. XI.), Zagreb, 1922., str. 201-206
- Dalmatinac: Dubrovnik: Nešto o religioznoj umjetnosti Ivana Meštrovića, Vrhbosna, god. 38, br. 11 – 12 (20. VI.), Sarajevo, 1924., str. 96
- Parkes, Kineton: A Mortuary Chapel by Ivan Meštrović, The Builder, 27 June 1924
- Parkes, Kineton. Ivan Meštrović: Architect-Sculptor, The Architects' Journal, 2 July 1924
- The Meštrović Exhibition: The Brooklyn Museum, 1924. (katalog)
- Ćirković, St.: Pred kraj pariške izložbe: Nagrade naših izlagača, Vreme, god. 5, br. 1378 (20. X.), Beograd, 1925., str. 3
- Exposition internationale des artes décoratifs et industriels modernes – Paris 1925. Section du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Pariz, 1925. (katalog)
- Maraković, Ljubomir: Pjesme o četiri arkanđela, Hrvatska prosvjeta, god. XIV, br. 7 – 8 (25. VIII.), Zagreb, 1927., str. 145 – 149
- Strajnić, Kosta: Umetnost Ivana Meštrovića, Jadranska straža, Split, god. VII, 1929., str. 303 – 304
- Strzygowski, Josef: Eine Grabkirche von Ivan Meštrović, Deutsche Kunst und Dekoration, 35, 8 (V), Darmstadt, 1932.
- Strohmer, Erich: Das Grabmal der Familie Račić von Ivan Meštrović in Cavtat, Kirchenkunst, god. V, sv. I., Beč, 1933., str. 25 – 30
- Preradović, Paula: Dalmatinische Sonette, Paul Zsolnay Verlag, Berlin – Wien – Leipzig, 1933.
- Strzygowski, Josef: Ivan Meštrović:

- Gospa od anđela: Zadužbina porodice Račić u Cavtatu*, Nova Evropa, Zagreb, 1937.
- Ivan Meštrović: *Gospa od anđela*. *Novosti*, god 31, br. 5 (5. I.), Zagreb, 1937., str. 10
- Vidović, Žarko: *Meštrović i sukob skulptora s arhitektom*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961.
- Tomičić, Zlatko: *Put k Meštroviću*, Knjižnica Hrvatske revije, Buenos Aires, 1965.
- Piplović, Stanko: *Arhitektura Ivana Meštrovića*, *Mogućnosti*, br. 10 – 11, Split 1983., str. 895 – 915
- Ana Deanović: *Meštrovićevi prostori*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 423, Razred za likovne umjetnosti, knj. XIII, Zagreb, 1986.
- Kečkemet, Duško: *Arhitektura Ivana Meštrovića*, Adrias Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, sv. 1, Split, 1987.
- Mušić, Marijan: *Meštrović i Plečnik: Razdoblje prijateljstva i suradnje*, *Mogućnosti*, god. 30, br. 10 – 11, Split, 1983., str. 916 – 925
- Stipančić, Branka: *Ivan Meštrović's Melancholic Art Deco*, *The Journal Decorative and Propaganda Arts*, 1990., str. 55 – 58
- Galjer, Jasna: *Pariška izložba 1925. i art déco*, *Čovjek i prostor*, br. 3 – 4, Zagreb, 1991.
- Meštrović, Ivan: *Uspomene na političke ljude i uspomene*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993.
- Građa za bibliografiju Ivana Meštrovića od 1899 do 1993.*, Zagreb, 1993.
- Meštrović, Ivan: *Vatra i opeklina*. Dora Krupićeva, Zagreb, 1998.
- Kličinović, Božena: *Gipsani odljevi Ivana Meštrovića u Gliptoteci HAZU u Zagrebu – kronologija pohrane*, *Muzeologija*, br. 36., MDC, Zagreb, 1999., str. 93 – 97
- Krašovec, Irena: *Ivan Meštrović: Svjetlo se razlilo prostorom. Mauzolej obitelji Račić, Cavtat, 1920-22.*, *Oris*, br. III-10-2001, Zagreb, 2001., str. 130 – 141
- Čerina, Ljiljana: *Ivan Meštrović i Atelijer Meštrović*, CD-ROM, Fundacija Ivana Meštrovića, Zagreb, 2001.
- Sveti Roko: *Das Mausoleum der Familie Račić in Cavtat Kroatien*, Fachhochschule Köln (University of Applied Sciences Cologne), Köln, 2001.
- Čerina, Liljana: *Meštrović i "Meštrović": Izvorno, originalno, legalno i kopirano djelo Ivana Meštrovića*, *Informatica Museologica*, 36 (1-2), Zagreb, 2005.
- Clegg, Elizabeth: *Meštrović, England and the War*, *The Burlington Magazine*, vol. CXLIV, no. 1197, London, december 2002
- Meštrović, Mate: *U vrtlogu hrvatske politike*. *Kazivanje Peri Zlataru*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- Srhoj, Vinko: *Juraj Škarpa*, Centar za kulturu, Stari Grad, 2004.
- Prančević, Dalibor: *O djelu Ivana Meštrovića u postavu galerije*, *Galerija Ivana Meštrovića*, katalog stalnog postava, Fundacija Ivana Meštrovića, 2005., str. 15
- Meštrović, Maria: *Ivan Meštrović: The Making of a Master*, Stacey International, London, 2008.

KATALOG DJELA

01. Marija Banac, rođ. Račić, portret
Rim, 1913.
bronca 55 x 34 x 30 cm
privatno vlasništvo

02. Marija Banac, rođ. Račić, portret
London, 1915.
bronca, 66 x 34 x 29 cm
vlasništvo: Atelijer Meštrović,
inv. br. 204

SKICE U GIPSU

03. Skica anđela karijatida
(za portik)
Dubrovnik, 1920.
gips, 22,3 x 4 x 3 cm
vlasništvo: Atelijer Meštrović,
inv. br. 234

04. Skica anđela svirača
(za nišu glavnog oltara)
Dubrovnik, 1920.
gips, 17,4 x 9 x 1,5 cm
vlasništvo: Atelijer Meštrović,
inv. br. 233

CRTEŽI

05. Studija za mauzolej obitelji Račić
1919. – 1920.
olovka, 38,5 x 27,9 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 585

06. Studija za mauzolej obitelji Račić
1919. – 1920.
olovka, 31 x 21,2 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 434 b (poledina 434 a)

07. Anđeli svirači
1919. – 1920.
olovka, 31 x 21,2 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 434 a

08. Studija za mauzolej obitelji Račić
1919. – 1920.
olovka, 31,1 x 21,1 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 430 a

09. Studija glavnog ulaza mauzoleja
obitelji Račić
1919. – 1920.
olovka, 31,1 x 21,1
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 430 b (poledina 430 a)

10. Tlocrt i ulaz mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš, olovka i lavirani tuš,
33,9 x 42 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 594

11. Pročelje mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš i lavirani tuš, 35 x 38,2 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 592 a

12. Poprečni presjek mauzoleja obitelji
Račić
1919. – 1920.
olovka i tuš, 37,3 x 40,2 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 569 a

13. Pročelje, poprečni presjek i tlocrt
mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
olovka, tuš i lavirani tuš,
33,9 x 42 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 611

14. Pročelje mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš i olovka, 33,9 x 42 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 590

15. Poprečni presjek mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš i lavirani tuš, 33,9 x 42 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 591
16. Glavni oltar mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš i lavirani tuš, 50,2 x 38,2 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 589
17. Kapela s raspelom u mauzoleju obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš, olovka i lavirani tuš, 33,9 x 42 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 595
18. Bogorodica s djetetom
1919. – 1920.
papir kaširan na šperploču i
lavirani tuš, 92,6 x 66 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P-r. br. 264
19. Bogorodica s djetetom
1919. – 1920.
sepija, 52,6 x 39,4 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 601 a
20. Dvije studije za Bogorodicu s djetetom
1919. – 1920.
sepija, 52,6 x 39,4 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 601 b (poledina 601 a)
21. Studija za glavni oltar mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš i olovka, 42 x 33,8 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 568 a
22. Studija anđela svirača
1919. – 1920.
olovka, 42 x 33,8 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 578 a
23. Anđeo s violinom
1919. – 1920.
olovka, 42 x 33,8 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 573
24. Studija dva arhitektonska ulomka s golubicom
1919. – 1920.
olovka i plavo crnilo, 17,1 x 20,9 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 497
25. Crkvena posuda – kandilo
1919. – 1920.
olovka, 31,1 x 21 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 431
26. Crkvena posuda za blagoslovljenu vodu
1919. – 1920.
olovka, 31 x 21 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 463
27. Crkvena posuda – lađica za tamjan
1919. – 1920.
olovka, 31,1 x 21 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 462
28. Položajni nacrt mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920.
tuš i olovka na pauspapiru,
37,3 x 44,7 cm
vlasništvo: Galerija Meštrović,
inv. br. 910

ARHITEKTONSKI NACRTI

29. Tlocrt mauzoleja obitelji Račić (prikaz tlocrta realiziranog zdanja)
1920. – 1921.
ozalid (plava kopija), u mjerilu:
1 : 20, 73,2 x 83,5 cm
autor nepoznat
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P-br. 232
30. Presjek mauzoleja obitelji Račić (presjek s arhitektonskom plastikom)
1920. – 1921.
ozalid (smeđa kopija), u mjerilu:
1 : 50, 45,5 x 34,3 cm
autor nepoznat
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P-br. 174/1
31. Presjek mauzoleja obitelji Račić E – F (presjek bez arhitektonske plastike)
1920. – 1921.
ozalid (plava kopija), u mjerilu:
1 : 20, 82,7 x 73 cm
autor nepoznat
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P-br. 231
32. Presjek kupole mauzoleja obitelji Račić (presjek realizirane kupole)
1920. – 1921.
ozalid (plava kopija), u mjerilu:
1 : 20, 40,8 x 39,8 cm
autor nepoznat
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P- br. 510
33. Pogled na svod mauzoleja obitelji Račić (prikaz tlocrta i lica unutrašnjeg svoda)
1920. – 1921.
ozalid (plava kopija), u mjerilu:
1 : 20, 68 x 73 cm

- autor nepoznat
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P- br. 233
34. Pogled na svod mauzoleja obitelji Račić (pogled na lice svoda odozgo)
1920. – 1921.
ozalid (plava kopija), u mjerilu:
1 : 10, 79,3 x 73 cm
autor nepoznat
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-P- br. 522
- GIPSANI MODELI**
35. Žrtveni jaganjac
(detalj vanjskog friza ispod kupole)
Dubrovnik, 1920. – 1921.
gips, 38 x 55 x 5 cm
vlasništvo: Atelijer Meštrović,
inv. br. 76
36. Vratnice mauzoleja obitelji Račić
Dubrovnik, 1921.
gips, 258 x 133 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-150
37. Ključ mauzoleja obitelji Račić
Dubrovnik, 1922.
gips, 21 x 8,5 x 2 cm
vlasništvo: Atelijera Meštrović,
inv. br. 117
38. Kasetna s anđeoskom glavom (kerubina)
(sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 45 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-141
39. Kasetna s anđeoskom glavom (kerubina)
(sa svoda kupole)
- Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 43 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-142
40. Kasetna s anđeoskom glavom (kerubina)
(sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 37,5 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-143
41. Kasetna s anđeoskom glavom (kerubina)
(sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 47 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-140
42. Kasetna s anđeoskom glavom (kerubina)
(sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 51,5 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-144
43. Kasetna s anđeoskom glavom (kerubina)
(sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 48,5 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-145
44. Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921.
gips, 270 x 93 x 34 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-V.B.-1
45. Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921.
gips, 275 x 93 x 37 cm
- vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
AM-V.B.-2
46. Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921.
gips, v. 120 x 100 x 43 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-170
47. Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921.
gips, v. 117 x 100 x 42 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-169
48. Gospa s djetetom (kip oltara)
Dubrovnik, 1921.
gips, 135 x 42 x 32 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-152
49. Oplakivanje (s menze oltara)
Dubrovnik, 1921.
gips, 96 x 170 x 7 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-158
50. Anđeo svirač (anđeo s flautom)
(za oltarnu nišu)
Dubrovnik, 1921.
gips, 165 x 34 x 8 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-155
51. Anđeli svirači (za oltarnu nišu)
Dubrovnik, 1921.
gips, 187 x 96 x 9 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-156
52. Anđeli svirači (s ornamentom)
(za oltarnu nišu)
Dubrovnik, 1921.

- gips, 187 x 100 x 9 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-157
53. Kasete s anđeoskim glavicama
(sa stropa oltarne niše)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 137 x 156 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-151
54. Kasete s golubicom
(sa svoda trijema)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 52 x 43 x 9,5 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-146
55. Kasete s dvije golubice
(sa svoda oltarne kapele)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 45,5 x 43 x 10 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-147
56. Konzola u obliku anđeoske glave
za svijećnjak
(u oltarnoj kapeli, kapeli sv. Roka i
kapeli Raspetoga Krista)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 24,5 x 25 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-159
57. Konzola u obliku anđeoske glave
za svijećnjak
(u oltarnoj kapeli, kapeli sv. Roka i
kapeli Raspetoga Krista)
Dubrovnik, 1921. – 1922.
gips, 40 x 24,5 x 25 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-160
58. Sv. Rok
(reljef u kapeli sv. Roka)
Dubrovnik, 1922.
- gips, 236 x 56 x 21 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-167
59. Raspelo
(reljef u kapeli Raspetoga Krista)
Dubrovnik, 1922.
gips, 265 x 237 x 26 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-171
60. Portret Marije Banac, rođ. Račić
(kći)
(reljef u kapeli Raspetoga Krista)
Dubrovnik, 1921.
gips, 120 x 60 x 7 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-163
61. Portret Iva Račića (otac)
(reljef u kapeli sv. Roka)
Dubrovnik, 1922.
gips, 120 x 60 x 7 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-164
62. Portret Mare (Marije) Račić (majka)
(reljef u kapeli Raspetoga Krista)
Dubrovnik, 1922.
gips, 120 x 60 x 8 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-166
63. Portret Edija Račića (sin)
(reljef u kapeli sv. Roka)
Dubrovnik, 1922.
gips, 120 x 60 x 8,5 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-165
64. Navještenje
(reljef sa zvona)
Dubrovnik, 1921.
gips, 28 x 23 cm
privatno vlasništvo,
G-NMP-441
65. Oplakivanje Krista
(reljef sa zvona)
Dubrovnik, 1921.
gips, 27 x 40 cm
privatno vlasništvo,
G-MZP-844
66. Anđeo orant (anđeo koji se moli)
(s vrha kupole)
Dubrovnik, 1921.
gips, 202 x 97 x 83 cm
vlasništvo: nasljednici I. Meštrovića
G-MZP-161

BIOGRAFSKI PODACI

1883. Ivan Meštrović rodio se 15. kolovoza u Vrpolju (Slavonija). Ubrzo nakon rođenja preselio se s roditeljima u Otavice kraj Drniša (Dalmatinska zagora) gdje je proveo djetinjstvo.
1899. U zadarskom Narodnom listu objavljena je prva vijest o radovima dječaka Ivana Gabrilovića Meštrovića.
1901. Upisao se na Akademie der Bildenden Künste u Beču.
1902. Susreo se s kiparom Augustom Rodinom.
1903. Prvi put izlaže s umjetničkom grupom "Secesija" u Beču. S njima će redovito izlagati do 1910. godine.
1905. Završio je kiparski odjel Akademie der Bildenden Künste u Beču. Izlaže na jubilarnoj izložbi Hrvatskog društva umjetnosti u Zagrebu. Postavljen prvi Meštrovićev javni spomenik: *Spomenik Luki Botiću* u Splitu.
1906. Sudionik je Međunarodne umjetničke izložbe u Londonu.
1907. 29. travnja vjenčao se s Ružom Klein (1883. – 1942.) u crkvi Ivana Nepomuka u Beču. Prvi put sudjeluje na Biennaleu (VII.) u Veneciji.
1908. Početkom godine odlazi živjeti u Pariz. Izlaže u Salon d'Automne u Parizu. Razradio je ideju *Vidovdanskog hrama* te započinje oblikovati niz skulptura s tom temom.
1909. Osniva, zajedno s Emanuelom Vidovićem i drugim splitskim umjetnicima, društvo "Medulić" u Splitu.
1910. Izlaže više djela na XXXV. izložbi grupe "Secesija" u Beču, zatim na dvije izložbe u Zagrebu: *Ciklus kraljevića Marka* (s Mirkom Račkim) i *Nejunačkom vremenu u prkos* (s društvom "Medulić"). Samostalni odbor Grada Zagreba kupuje Meštrovićev *Zdenac života* (1905.).
1911. Živi u Rimu. Izlaže na Međunarodnoj izložbi u Rimu; nagrađen je prvom nagradom za skulpturu.
1912. U srpnju postavljen je *Zdenac života* (1905.) ispred Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu.
1914. Izlaže na XI. bijenalu u Veneciji. U Rimu se susretao s Augustom Rodinom.

1915. Samostalno izlaže u Victoria and Albert Museumu u Londonu.
1916. Živi u Parizu i Ženevi. Započinje izvedbu niza reljefa u drvu s prizorima iz Isusova života (1916. – 1950.). Danas su izloženi u Kašteletu – Crikvinama u Splitu.
1919. Odlučuje se živjeti u Zagrebu te privremeno boravi u kući Miletić u Jurjevskoj ulici 29. Kupuje kompleks kuća u Mletačkoj 6, 8 i 10 na Gornjem gradu u Zagrebu.
U Londonu objavljena je prva monografija djela Ivana Meštrovića. Biraju ga za počasnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.
1920. Započinje gradnju *Gospe od anđela* – grobne kapele obitelji Račić u Cavtatu (1920. – 1922.).
1922. Redovni je profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu.
1923. Živi u svojoj kući u Mletačkoj 8 u Zagrebu. Zasniva obitelj s Olgom Kesterčanek (1894. – 1984.) s kojom će imati djecu: Martu, Tvrtku, Mariju i Matu.
Imenovan je rektorom Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu.
1924. Putuje u SAD. Samostalna izložba u Brooklyn Museumu u New Yorku prva je u nizu njegovih izložaba u raznim gradovima SAD-a.
1925. Otkriven *Spomenik Marku Maruliću* (1924.) u Splitu.
Samostalno izlaže u Buffalu, Detroitu, Rochesteru, Chicagu, St. Luisu, Bostonu i Clevelandu.
1926. Otkriven *Spomenik Josipu Jurju Strossmayeru* (1924.) u Zagrebu.
1928. Otkriven *Spomenik Indijancima* (1926. – 1927.) u Grant Parku u Chicagu.
1929. Otkriven *Spomenik Grguru Ninskom* (1927.) u Splitu.
1931. Dovršio je obiteljsku grobnicu, crkvicu *Presvetog Otkupitelja* u Otavicama (1926. – 1931.)
1932. Samostalno izlaže u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Tom je prigodom pred Umjetničkim paviljonom postavljen njegov *Spomenik Andriji Meduliću*.
Oblikuje skulpture i reljefe za crkvu *Sv. Marka* u Zagrebu.
1933. Priređuje samostalne izložbe u Parizu i Pragu.
Tiska mu se monografija djela u izdanju “Nove Evrope” u Zagrebu.

- Otvora izložbeni prostor za svoja djela, Galeriju Meštrović u Ilici 12 u Zagrebu.
1938. Dovršen je *Dom likovnih umjetnosti* (1934. – 1938.) u Zagrebu. Izrađuje idejno rješenje za spomen-crkvu kralja Zvonimira, *Naše Gospe*, u Biskupiji kraj Knina.
1939. Dovršio je reprezentativnu obiteljsku palaču na Mejama (1931. – 1939.) u Splitu (danas: izložbeni prostor sa stalnim postavom njegovih djela – Galerija Meštrović; djeluje u sklopu Muzeja Ivana Meštrovića). Započinje obnovu staroga Kašteleta – Crikvine (1939. – 1941.). Otkriven *Spomenik rumunjskom kralju Ferdinandu I.* u Bukureštu.
1941. Dovršena obnova kompleksa Kaštelet – Crikvine (1939. – 1941.). U tom kompleksu izgrađena je crkva *Sv. Križa*, u kojoj su danas izloženi njegovi drveni reljefi (1916. – 1950.) s prizorima iz Isusova života i drveno *Raspelo* (1916.). Kompleks Kaštelet – Crikvine danas je dio Muzeja Ivana Meštrovića.
1942. Nakon izlaska iz zatvora te kućnog pritvora odlazi u Italiju, potom u Švicarsku.
+Izlaže na XXIII. bijenalu u Veneciji.
1947. U siječnju odlazi u SAD i nastanjuje se u Syracuseu gdje je imenovan profesorom kiparstva na Syracuse University (N. Y.). Izlaže u Metropolitan Museumu u New Yorku kao prvi živući umjetnik kojem je taj muzej organizirao samostalnu izložbu.
1952. Daruje Narodnoj Republici Hrvatskoj kuću i atelijer u Zagrebu (Atelijer Meštrović), obiteljsku vilu u Splitu (Galerija Meštrović), klaustar i kapelu u Splitu (Kaštelet – Crikvine), obiteljsku grobnicu, crkvicu *Presvetog Otkupitelja* u Otavicama te velik broj svojih djela. Darovano je danas objedinjeno u jednu ustanovu: Muzeji Ivana Meštrovića sa sjedištem u Splitu.
1954. Dobiva državljanstvo Sjedinjenih Američkih Država.
1955. Nastanio se u South Bendu (Indiana) gdje je predavao na poslijediplomskom studiju na Sveučilištu Notre Dame.
1956. Otkriven *Spomenik Ruđeru Boškoviću* (1937.) u parku Instituta “Ruđer Bošković” u Zagrebu.
1959. Prvi put nakon 1942. godine nakratko je boravio u Hrvatskoj.
1960. Izabran je za člana Američke akademije za umjetnost i književnost.

1961. U Buenos Airesu (Argentina) objavljena je knjiga Ivana Meštrovića:
Uspomene na političke ljude i događaje.
1962. 16. siječnja umire u South Bendu (Indiana).
Pokopan je 24. siječnja u obiteljskoj grobnici, crkvi *Presvetog Otkupitelja*
u Otavicama (katastar Ružić).

Marija Banac, rođ. Račić, portret
Rim, 1913., bronca 55 x 34 x 30 cm

Marija Banac,
rođ. Račić, portret
London, 1915.
bronca,
66 x 34 x 29 cm

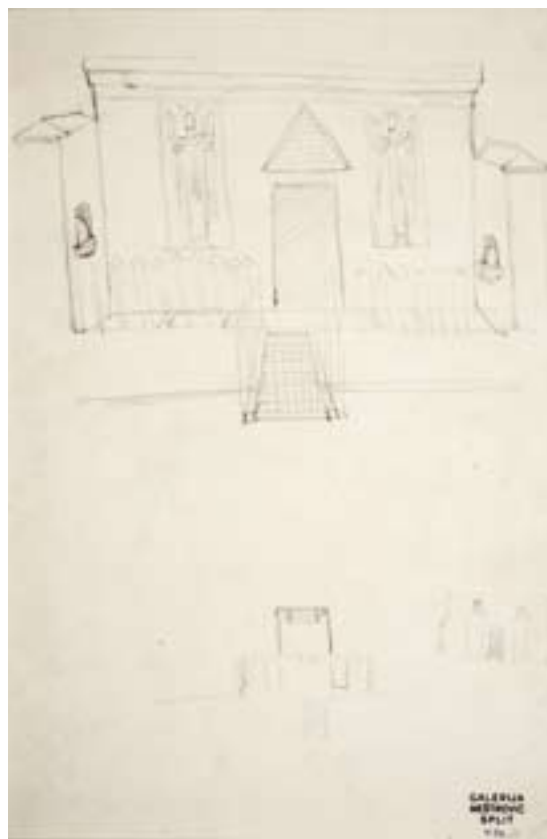
Skica anđela karijatida (za portik)
Dubrovnik, 1920., gips, 22,3 x 4 x 3 cm

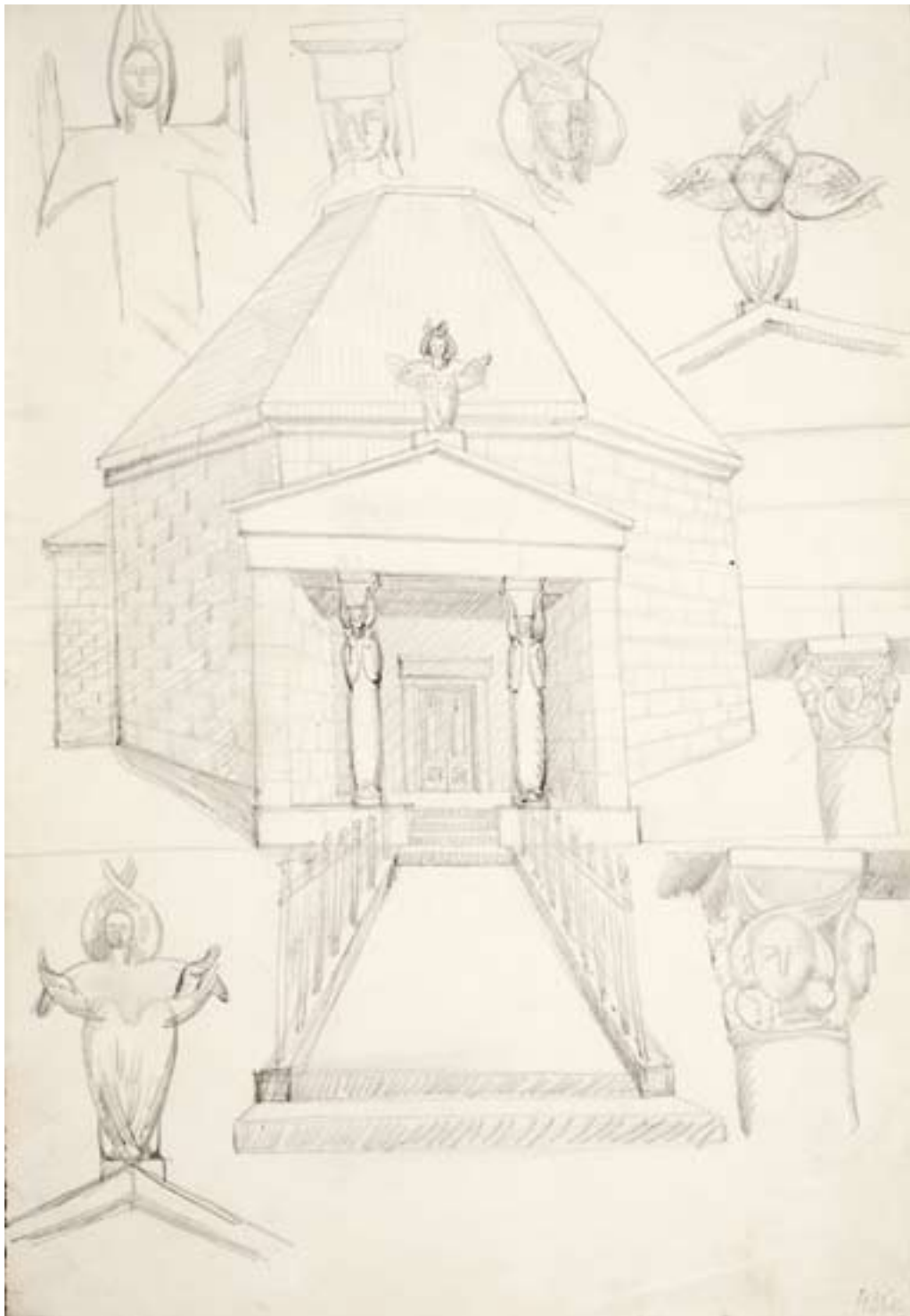
Skica anđela svirača (za nišu glavnog oltara)
Dubrovnik, 1920., gips, 17,4 x 9 x 1,5 cm

Studija za mauzolej obitelji Račić
1919. – 1920., olovka, 38,5 x 27,9 cm

Studija za mauzolej obitelji Račić
1919. – 1920., olovka, 31 x 21,2 cm

Studija za mauzolej obitelji Račić
1919. – 1920., olovka, 31,1 x 21,1 cm

Anđeli svirači

1919. – 1920., olovka, 31 x 21,2 cm

Studija glavnog ulaza mauzoleja obitelji Račić

1919. – 1920., olovka, 31,1 x 21,1

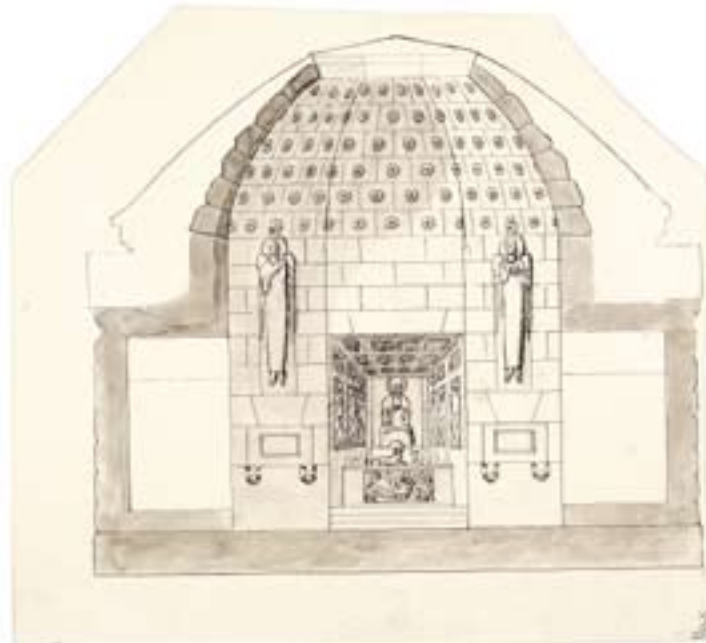

Andeo s violinom

1919. – 1920., olovka, 42 x 33,8 cm

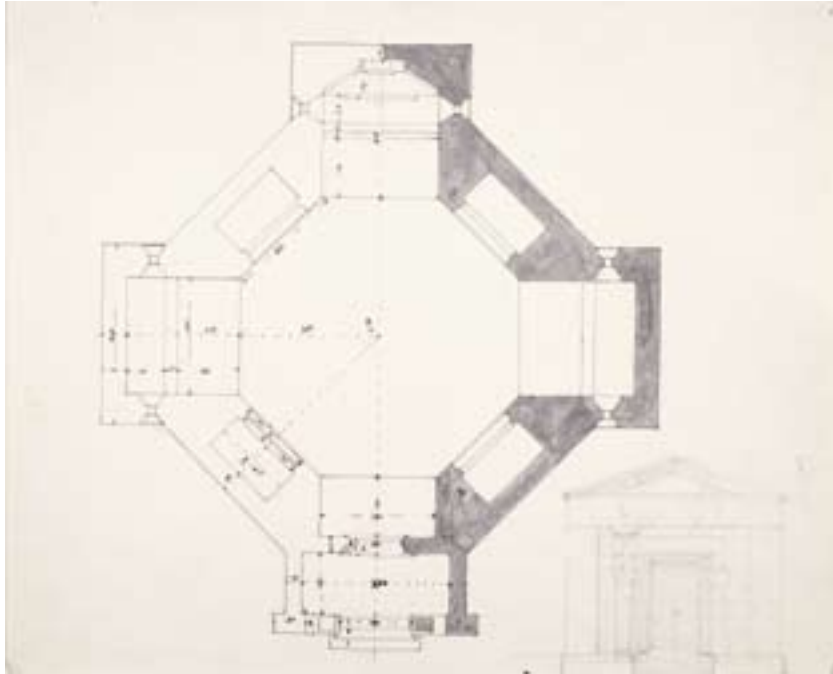

Pročelje mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920., tuš i lavirani tuš, 35 x 38,2 cm

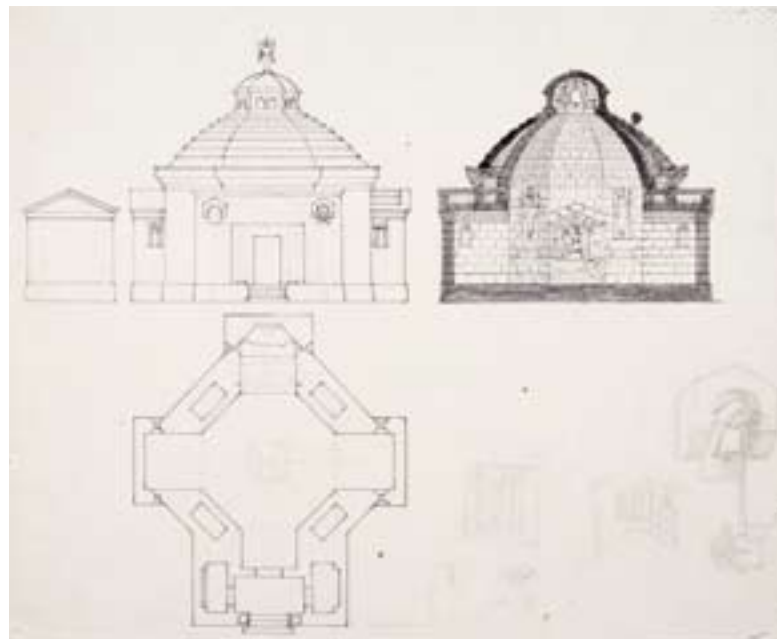

Poprečni presjek mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920., olovka i tuš, 37,3 x 40,2 cm

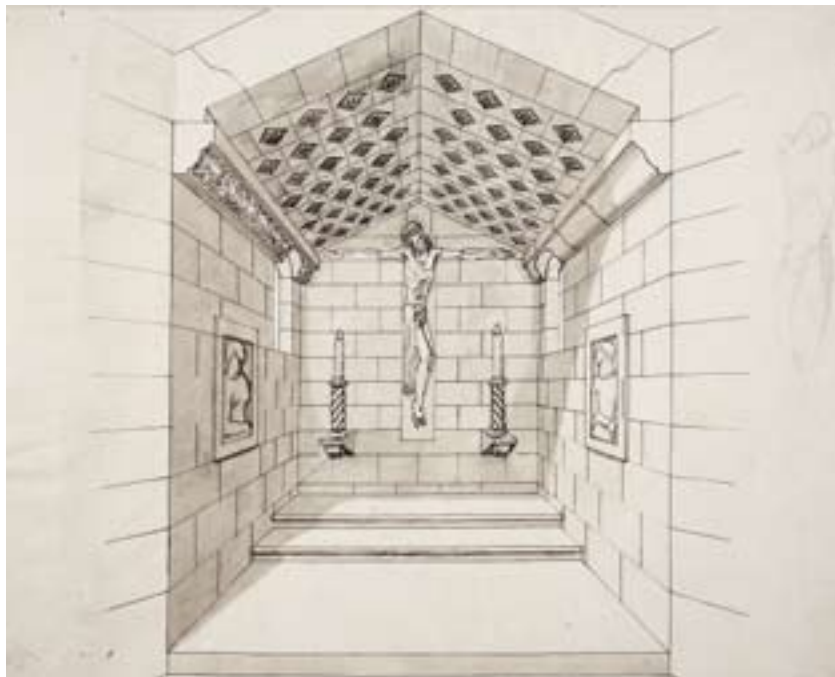
Tlocrt i ulaz mauzoleja obitelji Račić
 1919. – 1920., tuš, olovka i lavirani tuš, 33,9 x 42 cm

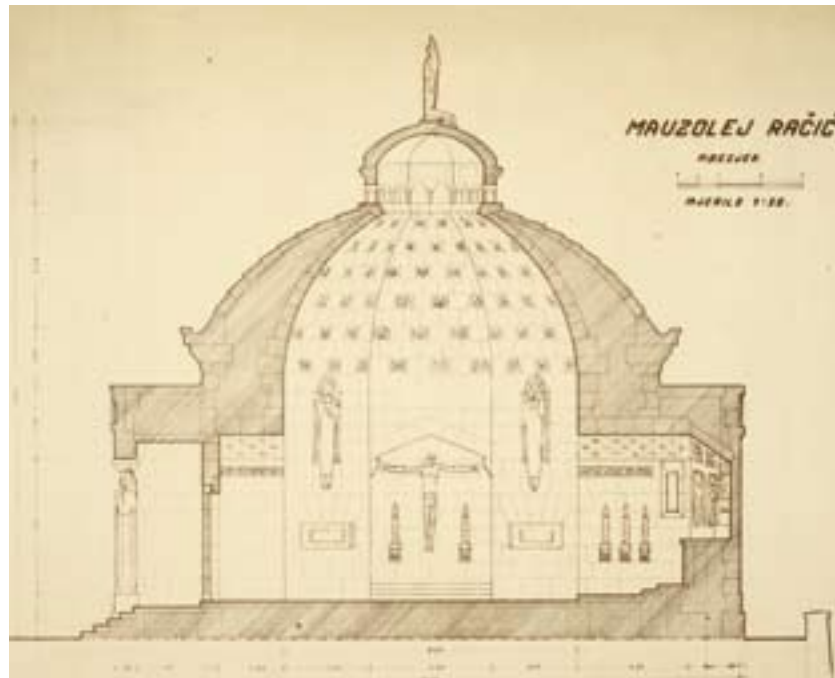
Pročelje, poprečni presjek i tlocrt mauzoleja obitelji Račić
 1919. – 1920., olovka, tuš i lavirani tuš, 33,9 x 42 cm

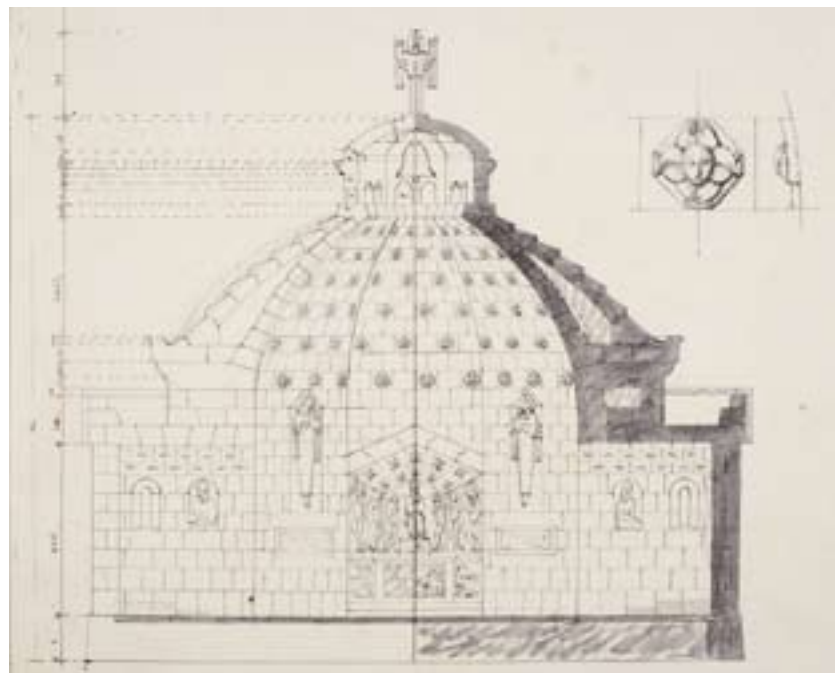
Pročelje mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920., tuš i olovka, 33,9 x 42 cm

Kapela s raspelom u mauzoleju obitelji Račić
1919. – 1920., tuš, olovka i lavirani tuš, 33,9 x 42 cm

Presjek mauzoleja obitelji Račić (presjek s arhitektonskom plastikom)
 1920. – 1921., ozalid (smeđa kopija), u mjerilu 1 : 50, 45,5 x 34,3 cm

Poprečni presjek mauzoleja obitelji Račić
 1919. – 1920., tuš i lavirani tuš, 33,9 x 42 cm

Glavni oltar
mauzoleja obitelji
Račić

1919. – 1920.
tuš i lavirani tuš,
50,2 x 38,2 cm

**Bogorodica
s djetetom**

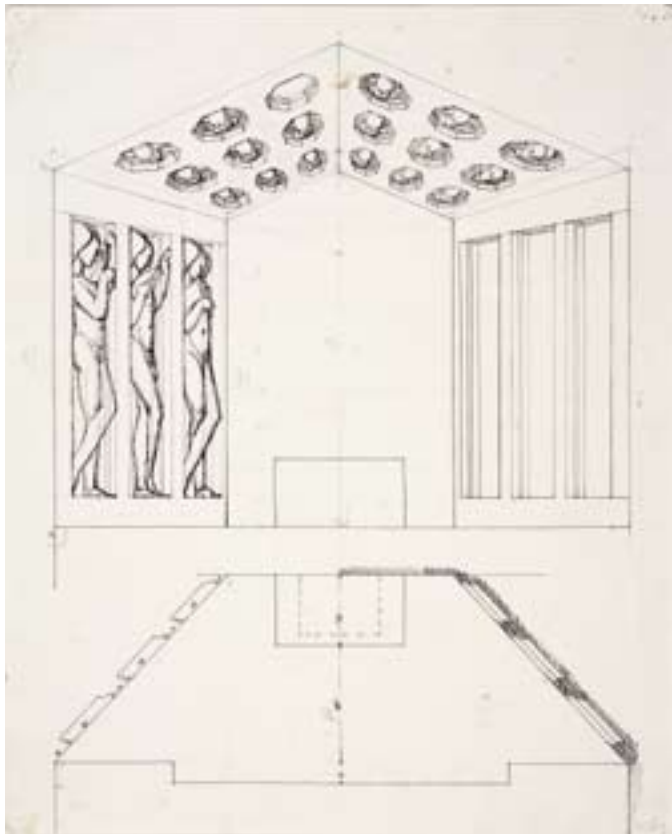
1919. – 1920.
papir kaširan
na šperploču i
lavirani tuš,
92,6 x 66 cm

Bogorodica s djetetom
1919. – 1920., sepija, 52,6 x 39,4 cm

Dvije studije za Bogorodicu s djetetom
1919. – 1920., sepija, 52,6 x 39,4 cm

Studija za glavni oltar mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920., tuš i lavirani tuš, 35 x 38,2 cm, kat br. 11

Naslov
opis

Studija dva arhitektonska ulomka s golubicom

1919. – 1920., olovka i plavo crnilo, 17,1 x 20,9 cm

Crkvena posuda – ladica za tamjan

1919. – 1920., olovka, 31,1 x 21 cm

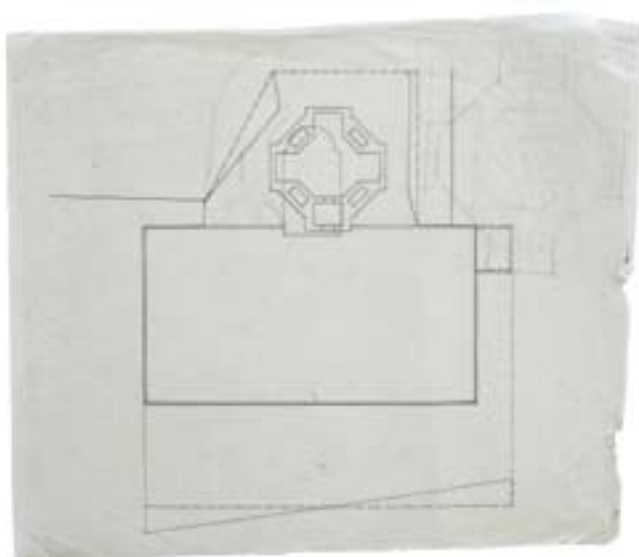

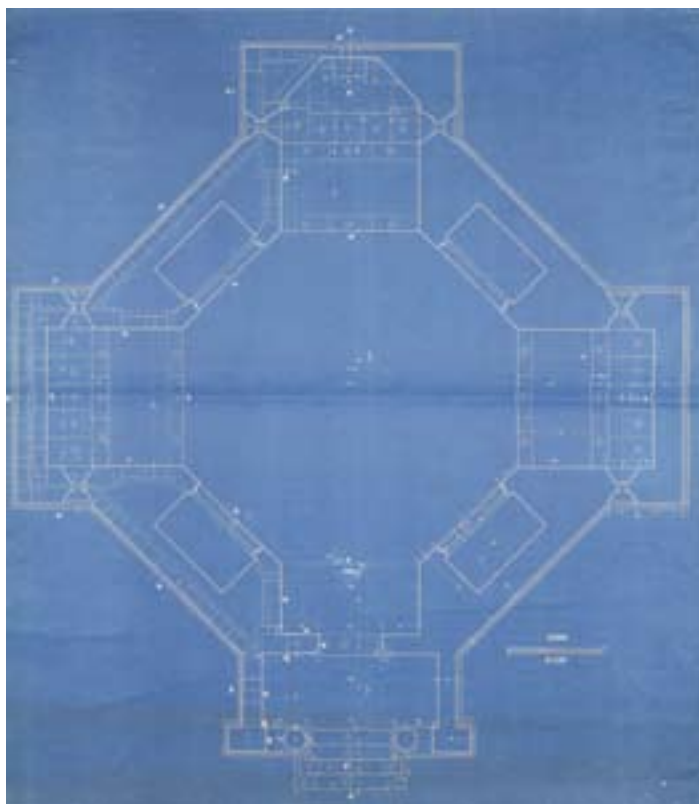
Crkvena posuda – kandilo
1919. – 1920., olovka, 31,1 x 21 cm

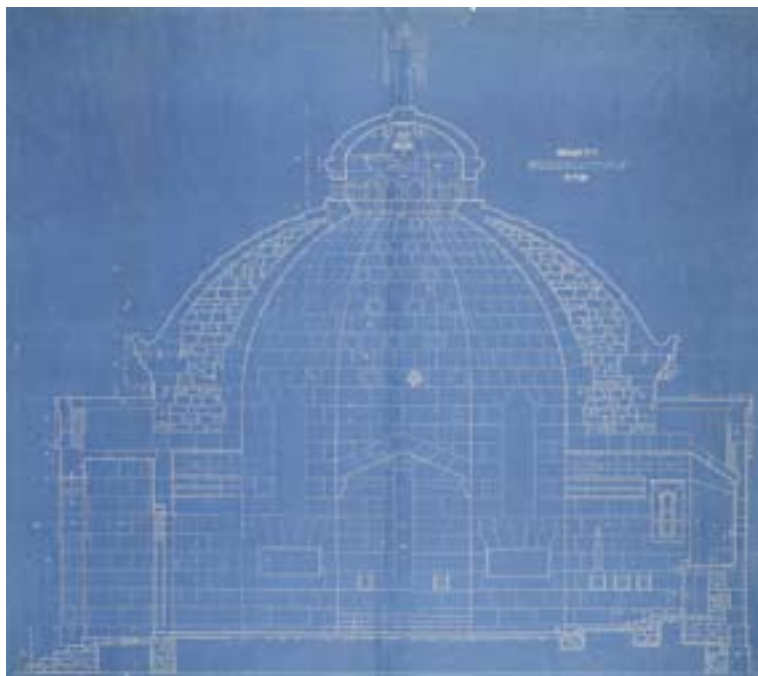
Crkvena posuda za blagoslovljenu vodu
1919. – 1920. olovka, 31 x 21 cm

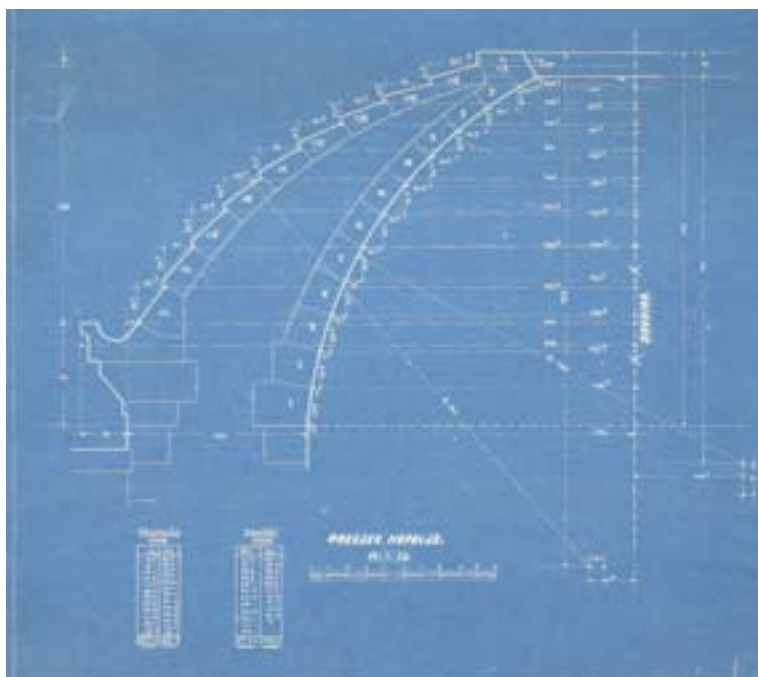
Položajni nacrt mauzoleja obitelji Račić
1919. – 1920., tuš i olovka na pauspapiru, 37,3 x 44,7 cm

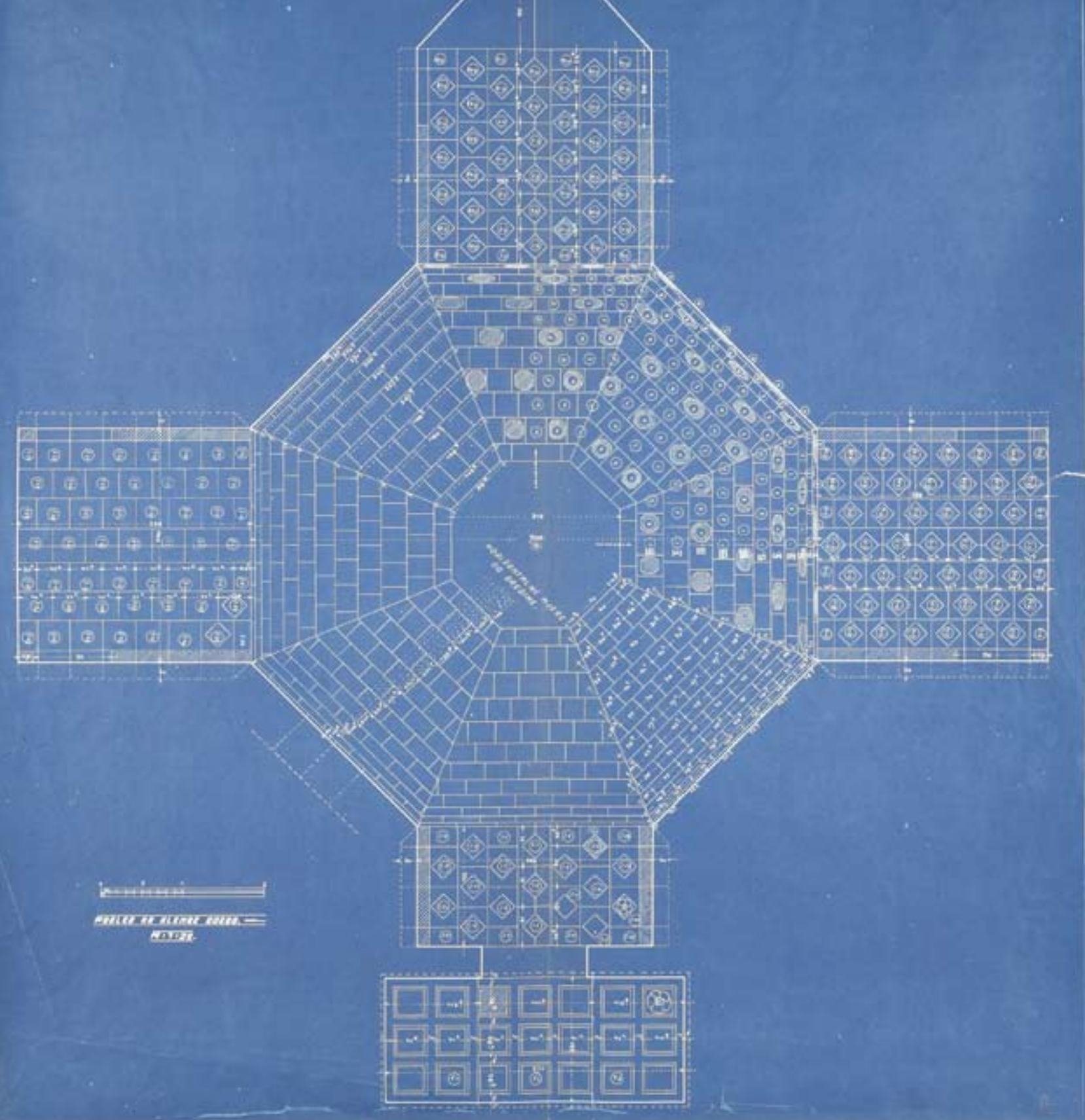
Tlocrt mauzoleja obitelji Račić (prikaz tlocrta realiziranog zdanja)
1920. – 1921., ozalid (plava kopija), u mjerilu: 1 : 20, 73,2 x 83,5 cm

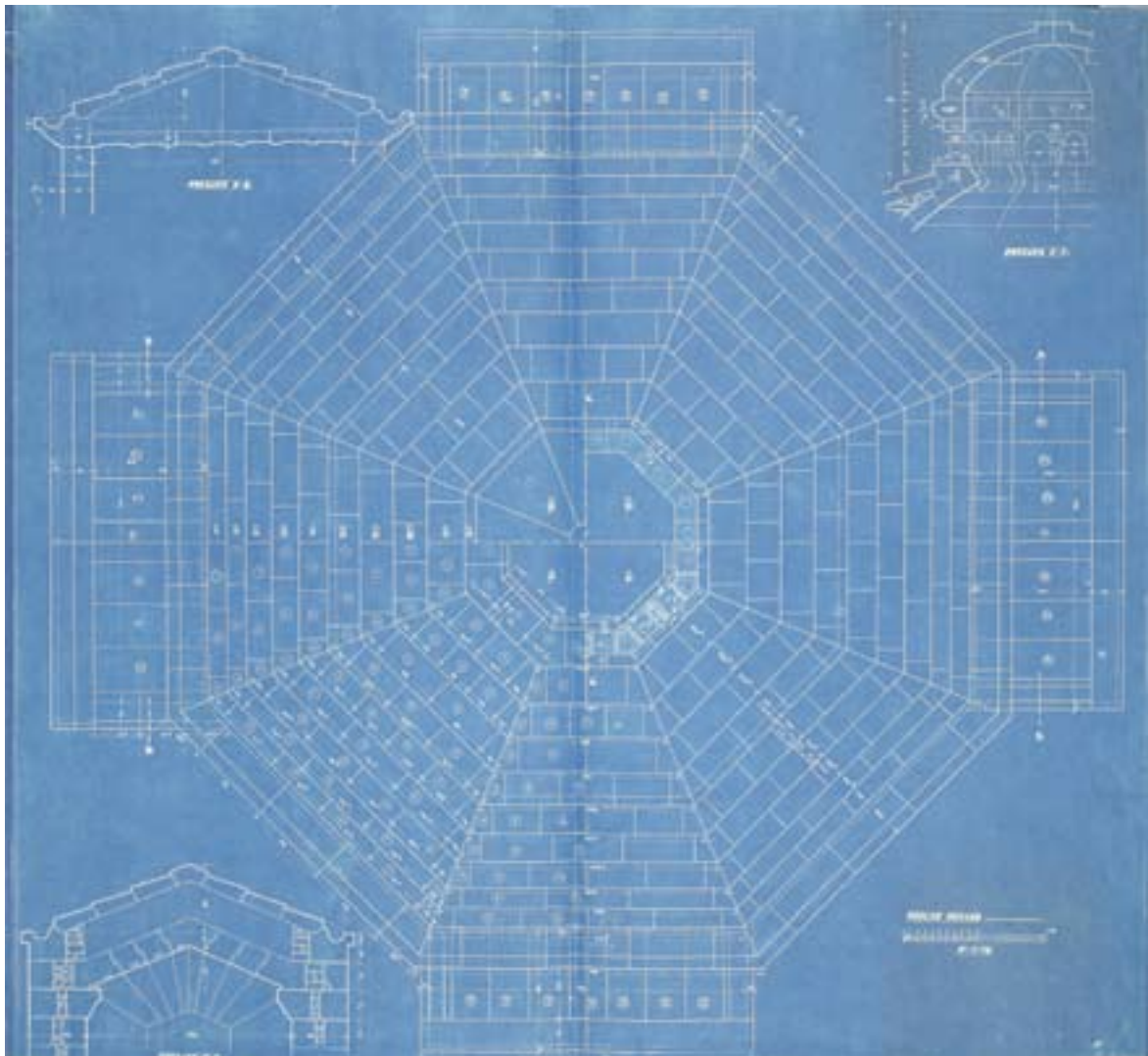
Presjek mauzoleja obitelji Račić E – F (presjek bez arhitektonske plastike)
1920. – 1921., ozalid (plava kopija), u mjerilu: 1 : 20, 82,7 x 73 cm

Presjek kupole mauzoleja obitelji Račić (presjek realizirane kupole)
1920. – 1921., ozalid (plava kopija), u mjerilu: 1 : 20, 40,8 x 39,8 cm

Pogled na svod mauzoleja obitelji Račić (prikaz tlocrta i lica unutrašnjeg svoda)
1920. – 1921., ozalid (plava kopija), u mjerilu: 1 : 20, 68 x 73 cm

Pogled na svod mauzoleja obitelji Račić (pogled na lice svoda odozgo)
1920. – 1921., ozalid (plava kopija), u mjerilu: 1 : 10, 79,3 x 73 cm

Žrtveni jaganjac (detalj vanjskog friza ispod kupole)
Dubrovnik, 1920. – 1921., gips, 38 x 55 x 5 cm

Ključ mauzoleja obitelji Račić
Dubrovnik, 1922., gips, 21 x 8,5 x 2 cm

Vratnice mauzoleja obitelji Račić
Dubrovnik, 1921., gips, 258 x 133 cm

Kaseta s anđeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 47 x 10 cm

Kaseta s anđeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 45 x 10 cm

Kaseta s anđeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. , gips, 270 x 93 x 34 cm

Kaseta s anđeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 37,5 x 10 cm

Kaseta s andeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 43 x 10 cm

Kaseta s andeoskom glavom (kerubina) (sa svoda kupole)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 51,5 x 10 cm

Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921., gips, 275 x 93 x 37 cm

Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921., gips, v. 120 x 100 x 43 cm

Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921., gips, v. 120 x 100 x 43 cm

Anđeo s dušom pokojnika
Dubrovnik, 1921., gips, v. 117 x 100 x 42 cm

**Gospa s djetetom
(kip oltara)**
Dubrovnik,
1921., gips,
135 x 42 x 32 cm

Oplakivanje (s menze oltara)

Dubrovnik, 1921., gips, 96 x 170 x 7 cm

**Anđeo svirač
(anđeo s flautom)
(za oltarnu nišu)**

Dubrovnik,
1921., gips,
165 x 34 x 8 cm

Anđeli svirači (s ornamentom) (za oltarnu nišu)
Dubrovnik, 1921., gips, 187 x 100 x 9 cm

Anđeli svirači (za oltarnu nišu)
Dubrovnik, 1921., gips, 187 x 96 x 9 cm

Kasete s anđeoskim glavicama (sa stropa oltarne niše)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 137 x 156 x 10 cm

Kaseta s golubicom (sa svoda trijema)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 52 x 43 x 9,5 cm

Kaseta s dvije golubice (sa svoda oltarne kapele)
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 45,5 x 43 x 10 cm

Sv. Rok
(reljef u kapeli sv. Roka)
Dubrovnik, 1922.
gips, 236 x 56 x 21 cm

Raspelo
(reljef u kapeli Raspetoga Krista)
Dubrovnik, 1922.
gips, 265 x 237 x 26 cm

**Konzola u obliku anđeoske glave za svijećnjak
(u oltarnoj kapeli, kapeli sv. Roka i kapeli Raspetoga Krista)**
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 24,5 x 25 cm

**Konzola u obliku anđeoske glave za svijećnjak
(u oltarnoj kapeli, kapeli sv. Roka i kapeli Raspetoga Krista)**
Dubrovnik, 1921. – 1922., gips, 40 x 24,5 x 25 cm

Portret Marije Banac, rođ. Račić (kći)
(reljef u kapeli Raszpetoga Krista)
Dubrovnik, 1921., gips, 120 x 60 x 7 cm

Portret Iva Račića (otac)
(reljef u kapeli sv. Roka)
Dubrovnik, 1922., gips, 120 x 60 x 7 cm

Portret Mare (Marije) Račić (majka)
(reljef u kapeli Raszpetoga Krista)
Dubrovnik, 1922., gips, 120 x 60 x 8 cm

Portret Edija Račića (sin)
(reljef u kapeli sv. Roka)
Dubrovnik, 1922., gips, 120 x 60 x 8,5 cm

Navještenje (reljef sa zvona)
Dubrovnik, 1921., gips, 28 x 23 cm

Oplakivanje Krista (reljef sa zvona)
Dubrovnik, 1921., gips, 27 x 40 cm

Anđeo orant
(anđeo koji se moli)
(s vrha kupole)
Dubrovnik, 1921.
gips, 202 x 97 x 83 cm

